

Hayrat ul-Abror (III- qism)**Alisher Navoiy****Hayrat Ul-Abror (Nasriy Bayoni, Davom)****XXXVIII - To‘qqizinchi Maqolat**

I

Ishq o‘ti ta’rifidakim, uning shu’lasi balo sahrosining lolalaridir, cho‘g‘i baloga duchor bo‘lgan ko‘ngulning qon bo‘laklaridir; mehnat-mashaqqatning qaro shomi uning tutuni, bu shomning kuyik yulduzlari uning uchqunlaridir; yor husnining nurlari haqidakim, uning alangasidan ko‘tarilgan bir yolqin bunday o‘tning chiqishiga sababchi, uning quyoshdek yuzidan tarqalgan bitta nur bunday haroratga asosdir

Yer yuzida endi hayot boshlanib, inson vujudini ruh mayi bilan mast qilganlarida, uning tuproqdan iborat jismini hikmat qo‘li bilan xuddi Eram bog‘iga o‘xshatib tuzdilar. Yo‘q, uni Eram bog‘i ham emas, jannat bog‘iga, bog‘ ham emas, hurlar jilva qilgan joyga o‘xshatib tuzdilar. Har lahzada qushlari yuz afsona kuylashadi, har kim iltimos qilsa, yana kuylashadi. Uning saxni osmon bog‘idek bezatilgan; har bir guli xuddi to‘lin oyning o‘zi. Uning gulgun yuzi yangi ochilgan gullardir; uning upasi gulga gulgunlik bag‘ishlaydi. Tik savsan, balki to‘g‘ri sarv va shamshod unga qomat bo‘lgan. Mushk hidli sunbul unga zulf; lola va oq gul unga yuz va yonoqdir. Yuzidagi terlari quyosh chashmasiga o‘xshaydi; bag‘baqasi o‘sha suvning ustidagi ko‘pikdir. Ko‘zidan fitnagar nargislar paydo bo‘lgan; labi xuddi kulib turgan g‘unchaning o‘zi. Labidagi tuklar xurram sabzazofu, sabzadagi shabnam uning terlaridir. Husnu jamol unda o‘ylaganingdan ham ko‘p, qancha ko‘p o‘ylasang, o‘sha o‘ylaganingdan ham ortiq.

Lekin dilni tortadigan narsa uning husni emas, elning sabr-toqatini olgan ham bu jamol emas. Ishq bulbuli o‘z dostonini kuylay boshlaganda tomosha qilish uchun bu boqqa kirdi. Uning nazari gulga tushishi bilan zor bo‘lib, shavq o‘tidan joniga xabar yetdi. Gul shoxiga o‘ltirib, joy tanladi; undagi otashin (qizil) gullar uning joniga o‘t yoqa boshlashdi. Jonining ichi ishq o‘tidan o‘rtanib, g‘am shu’lasidan ko‘ngliga iztirob tushdi. Ishq uning sabru qarorini talon-toroj etdi, gul esa unga firib bera boshladi. Gul unga jilva qila boshlagach, endi unda sabr qilish imkoni qolmadi. Kuyib-yonib, u shunday qichqiriq soldiki, buning o‘tidan chamanning ichi qizib ketdi.

Shunday kuyish va kuydirish yuz bergach, shunda oshiqlik va ma’shuqlik namoyon bo‘ldi. Ishq tug‘yon solib, rivojlanishi bilan oshiq parishon ahvolga tushib qoldi. Husn yana yoqimli jilvalar qilib, zulfning qo‘liga balodan tuzoq topshirdi. Jahon mamlakatining boshiga ishq g‘avg‘osi tushib, zamon ahli ishqning taloniga uchradi.

Ishq degani bu qanday o‘tki, u hujum qilganda uning tutuni va uchqunlaridan osmon va yulduzlar yaraldi. U tutundan malaklar pashshadek qochdilar. Falak osmonda oddiy bir

fonusdek bo‘lib qoldi. U tufayli aql peshonasi qoraydi. Rux ko‘zidan ham u yoshlar oqizdi.

Ishq shunday narsaki, mayxonada ham uning haqida baxs to‘xtamaydi: Ka‘baning libosi ham shu tufayli qoraygan. May o‘ti butning yuzini qizartirib, bayroqqa aylantirgach, shu‘lasi «Qur‘on»ni ham kuydirdi. «Qur‘on»ning varaqlarini kuydirayotgan chog‘da o‘t yoqaman deb rahlni ham sindirdi. Butxona deb masjidni haqorat qildi; imonni kufrga almashtirdi. Taqvo libosini itning ustiga yopqich qildi; yopqichning har yerdagi yamoqlarini bezak uchun solingan gul deb hisobladi. Dinsizlikni o‘rganish uchun kitob ochib, har qanday xudoga ham sanam deb xitob qildi. Masjidning ichida isyon bodasini sotib, mehrob burchagiga may xumini o‘rnatai. Gulshanning ichida guldan o‘t yoqdi, mayxona burchagini sharob bilan yoritdi. Bu gulning qanday gul ekanidan bog‘ning nima xabari bor? Ichidagi mayning qanaqa may ekani bilan xumning qanchalik ishi bor?

Rux bu gulning tikaniga oyog‘idan ilingan, jon ham shu may isidan mastdir. Uning tufayli sarosima aql ishi turli ixtiloflar bilan to‘la: ixtilofgina emas, poyma-poy.

Poyma-poygina emas, uni ablaxu nodon, deb ayt, nodon ham emas, biyobondagi telba deb hisobla.

Qaydaki ishq o‘ti shu‘la sohib turgan bo‘lsa, u o‘t ustida aql misoli bir xashakdir. Kuyib, bu o‘tga ko‘ra bo‘lgan ko‘ngulning obod o‘lkasi bunga kirmaydi. Chunki qaysi ko‘ngulni ishq makon qilgan bo‘lsa, uni ishq o‘z o‘ti bilan la‘l koniga aylantirdi. Ishq bo‘lmasa, ikki jahon ham bo‘lmasin; ikki jahongina emas, jon ham bo‘lmasin! Tan ishqsiz bo‘lsa, uning joni ham bo‘lmaydi; kishi husnni nima qiladi - u oniy bir narsadir. Ishq o‘ti mamlakat podshohiga uncha nazarga ilinmas oshiqni boridan orttirib, shirin qilib ko‘rsatadi. Ishq dur bo‘lib, ko‘ngul unga qutichadir; hatto ishq quyosh bo‘lib, ko‘ngul unga burjdir. Quyosh ham emas, u bazmdagi yonayotgan o‘tdir; shunchaki yonayotgan o‘t emas, kuydirayotgan o‘t. Inson tanasi suyaklarning tuzilishidan tashkil topgan uy bo‘lib, ishq agar o‘t bo‘lmasa, uni kuydirmas edi. Yor husnining ishi oshiqdagi ishqni yuzaga chiqarish bo‘lib, bu xol odamning sham‘ bilan o‘tinni o‘t oldirganiga o‘xshaydi. Husn qancha dilni o‘ziga qattiq bog‘lasa, ishq o‘ti ham odamlarning ko‘nglida shuncha tez yonadi. Gulda lutfu tarovat qancha ko‘p bo‘lsa, bulbulning xasratida ham g‘ufg‘ula shuncha ko‘p boiadi. Ko‘ngul yarador bo‘lsa, u oh chekadi; o‘tni kovlasang, alanga ham shuncha balandga uradi. Ishq uchun jonni o‘rtash mushkul emas; o‘tga ham butun jahonni yondirish qiyin emas. Alanga har qanday toshni suv qilib yuborganday, ishq ham zolim aqlni eritib yubora oladi. Zohidlik dunyosini yondirib yuborish uchun bitta uchqun yetarlidir! Tikon va xashak qancha ko‘p bo‘lmasin, yashinga bas kela olmaydi-ku! Ishq agar filga o‘z kuchini ko‘rsatadigan bo‘lsa, fil filning oyog‘i ostida qolgan chumolidek bo‘lib qoladi.

Lekin oshiq o‘zini oshiq deb atasa, u oshiq emas; har kim ham ishqda sodiq bo‘la bermaydi. Kimki kezib yurib husn tanlasa, so‘ng ko‘nglini bu husn egasiga bog‘lasa, unday ko‘ngulni ko‘ngul dema, u bir parcha toshdir. Sham ham o‘z o‘ti bilan xarsang

toshni qizdira olmaydi-ku! O‘zini kishi ko‘ziga g‘amgin ko‘rsatib, motami bo‘lmasa ham yoqasini yirtar ekan, bunday odamning tashi xiylakorligi orqasida malakka o‘xshaydi; ichi esa iblis bilan birlashgan, zohiri sadoqat bilan bezangan, ichi esa fisq-fasod bilan bulg‘angan!

Unday odam yoridan o‘z xohishining ushalishini talab qiladi: gap-so‘zidan esa auabsizxgi bilinib turadi. Goh yonning la‘l labidan jon tama’ etadi, bitta jon emas, imkoni bor hamma narsani so‘raydi. Goh u yorning gul hidli badanini, taninigina emas, tanasining har bir a‘zosini vasf qiladi. Jimjimador xatlari xazil kitobiga o‘xshaydi: uning mazmuni faxsh, yolg‘on va firibdan iborat. Ko‘zbo‘yamachining shishasidek usti sofu lekin zimniga yuz xil makru xiyla, yolg‘on joylashgan. Shu ham oshiq hisoblanadigan bo‘lsa, uni o‘ldirish, boshdan-oyoq vujudini kuydirish kerak.

Haqiqiy oshiq deb sen shuni bilki, u dard bilan yashaydi; uning tili ham, dili ham, ko‘zi ham pok bo‘ladi. Ishq uni o‘z «men»idan pok qilib, hatto fano o‘tiga xashak qilgan bo‘ladi. Yuzini sariq qilib, dardini yashiradi; ko‘zini ariq qilib yosh oqizadi.

Uning kasalmand, ozg‘in tani qilga o‘xshaydi; bu qildagi har tuguni uning bo‘g‘inlaridir. U orqasida ishqning yuz g‘amdan to‘plangan yukini orqalagan; har bir tugunda bitta g‘amning oyog‘i boylangan. Dard yukidan uning qaddi xam bo‘lgan, «dard» so zidagi «dol» harfi qaddining xuddi o‘zi. Badani osmonning badaniga o‘xshash butun dog‘; har dog‘ uning qora tundagi azobidan nishonadir. Ko‘ksining yorig‘idan chiqib turgan o‘t shorn balosiga sahar bo‘lishidan nishon beradi. Ko‘ylagida parcha-parcha dog‘larning o‘rni; bebaxt chakmonining tevarak-atrofi yamoq. Ko‘nglidan boshqa odamning xayolini butunlay chiqarib yuborgan; ko‘nglini sevgilisining xayollari bilangina to‘ldirgan. Ma’noli gaplarga o‘rgangan tili har qanday so‘zni ayta bermaydi; uning ko‘nglida jononining g‘amidan boshqa g‘am yo‘q. Yor yuzini ko‘rib, ko‘zida hayrat; yor qarashi uning ko‘nglini o‘rtagan. Ko‘nglida yor g‘amini chekib, uning rashki tufayli har tomonga ko‘z yoshlari qon bo‘lib sochiladi. U qaysi tomonga nazar solmasin, unga yorining go‘zal jamoli jilva qiladi. Hatto o‘zini ham butunlay unutadi; qayoqqa ko‘z tashlamasin, ko‘ziga faqat yori ko‘rinadi.

Kimki shunday ishqning qo‘lida mag‘lub bo‘lsa, bundan boshiga nima tushsa ham uni yaxshi deydi. Ishq kimning ko‘nglidan shunday o‘rin olgan bo‘lsa, uni o‘zligidan ham forig‘ etib, mast qiladi. Bunday kishiga xos yer zohidlar uyi emas; uning ko‘ngli ishq o‘tidan xalos boimagini ma’qul. Sog‘lom fikrli kishilar unikiga yig‘ilib, uni qiynab, malomat qilishsa, jannatni va’da qilib ovutishsa, ko‘nglini esa ishq o‘tidan sovutishsa, (ishq yo‘lidan) aynib, yana u toat-ibodatga berilsa, shu toat bilan qanoat qilsa; ishq balosidan orttirgan yaralarini tuzatsa, mashaqqat o‘qlaridan paydo bo‘lgan yaralarni bitirsa; tanasining qushiga so‘fiylik xirqasini tuzoq qilib, tasbehining donalari bilan u qushni o‘ziga rom etsa! Xilvatda o‘tirib-o‘tirib, tomog‘i qurib, biroz havo olish uchun u dam olgani chiqsa. Ko‘chalar, xiyobonlar tomon borib, u Musallo bilan Maydon tomonga ham o‘tsa. Dasht tomonidan to‘p-to‘p otlig‘lar ko‘rinib, ular hammasi maydonda javlon qilishga otlangan bo‘ladi. O‘shalarning orasida nogoh husnu malohat mayidan kayf qilgan bir go‘zal ko‘rinib qoladi. May o‘tidan yuzida yuz gul ochilgan, bu gullarning

bittasi dastoriga qistirib qo'yilgan. Husni o'tining alangasi gulzor bo'lib, bu gulzorning har tomonida gulnor ochilib yotibdi. Xoli har qanday baloni daf etuvchi; uning o'tida ko'z qorachug'i yonib, hammayoqqa isiriq bo'yini tarqatadi. Qoshlari oy yuzining ustidagi xushbo'y yangi oy; uning ikkalasi ham aqlni devona qiladigan darajada chiroyli!

Yanada to'g'rirog'i, bu qoshlar oshiqhlarni o'ldirish uchun o'zaro maslaxatga o'tirib, boshini boshiga qo'shgan. Husnini namoyish qilish uchun u qoshida (jingalak) tugunlar yasagan. O'ziga zeb berish uchun «nun» harfiga o'xshatib yasalgan bir tugunning ustidagi nuqta shamraning urug'iga o'xshaydi. Sunbul sochlarida tugun ustiga tugun, bu tugunlar tugun emas, xalqa ustiga xalqalardir. Uning zirak taqqan quloqlari safni yorib o'tuvchi turk askarlariga o'xshaydi; go'yo u o'limni o'ylab, ustidan temir sovut kiyib olgan. Chaqnagan ko'zi noz bilan har tomonga boqadi; bu bilan zohidlar va taqvodorlar xirmoniga o't yoqadi.

Bu o'tning tutuni kipriklar safining orasidan o'tganda, ularning hammasini qoraytirib qo'yadi. Uning ko'zlari surma qo'ymasa ham qop-qora, fusunkor; jahon bu ko'zlar tufayli surma rangiga kirgan. La'li labida bir qatra ter dumaloq bo'lib turibdi; u manguilik chashmasidan tomgan bitta jonga o'xshaydi. Lab tuklarining har bittasini hayot maysasi deyish mumkin: ular Xizr turgan qorong'i zulmatdan o'sib chiqqan. Kishilarga orzu bo'lgan baqbaqasida qatra-qatra suvlar ko'rinadi; bu baqbaqa chuqurchasiga suv o'sha chashmadan sizib tushgan. Har mo'yi jon tomiridan tortib, kofir zulfi esa imon tomirlarini ham yulib oladigan. Uning gulrang ipak libosdagi qomati guldor kiyimga o'ralgan sarvga o'xshaydi. Uning chopqir oti yashinday tez qadam bosadi; sayr qilib yurib, yashin-day chaqnaydi. Uning oti yashin bo'lib, ustiga mingan o'zi quyosh bo'lgandan keyin uni ko'rib el-xalq kuysa, yig'lasa, ajablanmasa ham bo'ladi. Gul singari etagini beliga qayirgandan keyin, to'nining etagidan uning savsan rangidagi ko'ylagi ko'zga tashlanadi. Ro'molining rasmlari gul ko'rinishida bo'lib, savsan va gullar ustidan gul sochayotganga o'xshaydi. Dastoriga bitta gulni qistirib qo'ygani sarv va terakka gulni payvand qilganlarini eslatadi. Bu qanday go'zal manzara, o'zi, ey ko'ngul! Bu Xalil o'zini urgan gulistonmikan, ey ko'ngul?!

Chaqqonligi aqlni kuydiradi; nozikligi ruhni titratadi. Maydonda turgan kishining boshiga u to'polonda shuncha balolar yetsa, tuproq bo'lib ketishdan o'zini saqlay olmaydi. Axir, butun zaminu zamon ham u go'zalning oti oyog'i ostida-ku!

Uning devsifat oti qayoqqa qadam qo'ymasin, odamlargina emas, malaklar ham bezovta. Uning ustidagi chavandoz qotil mahbubi esa odamlarni devonavor o'ldirishdan tinmaydi. Bu yerda agar Shibliy bo'lsa ham, Zunnun bo'lsa ham, ular nam parishonxol bir telbaga o'xshab qolardilar. Din ularning motamida oh-voh chekkan bo'lardi; aql piri yosh boladek og'zini ochib qolardi. Har qanday irodali ruh unga boqqanda, og'zidan so'lakayi oqib turib qolardi.

Bu vaqtda aql ketib, xalq ham ibodatni unutadi. «Taqvo va aql degani o'zi nima?» - deydi hamma. U go'zalni ko'rmagan odamlargina bu o'tdan omon qoladi, lekin uni ko'rib, kul

bo'lish ham yomon emas. Nimaiki iflos bo'lsa, o'tga tushib toza bo'ladi, poklar esa bu o'tda yana ham pokroq bo'ladilar. Bunday kuyishni kim odat qilgan bo'lsa, u dunyo, bu dunyo saodat unga yordir.

XXXIX

Shayxi Iroqiy Shomda husn gulining sham'ini ko'rgach, parvonadek tutagani va (bu ishq) shu'lasi inkor tikanlarini kuydirib, inkor etuvchilar boshidan oshib ketgani

Fano ko'yida boqiy turgan odam zamon faxri - Shayxi Iroqiy edi. Uning ko'ngli ishq sirlarining xazinasini bo'lib, uning gaplari ishqning (yomg'ir o'rniga) gavhar yog'diradigan bulutlarini eslatardi. Uning (insonning) tabiati ishq o'ti bilan yo'g'rilgan, «ishq» so'zining harflari esa uning, peshonasiga yozib qo'yilgandek edi. Lekin bu ishq o'tining davosi unda bo'lsa ham (kishilar ko'ziga) taqvo pardasi bilan yopib yurardi.

Bir necha vaqt u Misrni o'ziga makon qildi. (Kunlarning birida esa) ertalab o'rnidan turib, Shomga yo'l oldi. Bu vaqtda Shomda bir odam taxtari egallab, xokim bo'lib turar ekan, u tun mamlakatida to'lin oydek edi.

Hokim Shayxning bu tomonga kelayotganining (ma'nosini) tushundi va buni o'z ahvoli, mavqei uchun sharaf deb bildi. U mamlakatdagi yaxshiyu yomon - hamma kelayotganini eshitgan zamon uni qarshilash uchun chiqsin! - deb buyruq berdi. O'zi ham mamlakat xokimi soyaboni sifatida chiqar ekan, qo'shinining oyog'idan ko'tarilgan chang osmonni to'sib qo'ygandek bo'ldi.

U to'da Shayxga yaqinlasha boshlar ekan, barchalari otlaridan tushishdi. Ular u kelayotgan yo'lga boshlarini qo'yar ekanlar, ko'z yoshlari bilan esa ko'tarilgan changni yopmoqchi bo'lgan edilar.

Hokimning bir o'g'li ham bo'lib, u shunday chiroyli ediki, unga yuzta Misr shohlari qul bo'lib xizmat qilishga tayyor edi. U lutfu malohatda jahomofati, jahon ofati ham emas - jon ofati edi.

U Shom mamlakati qorong'ilikda qolganda uni yoritib turuvchi nurli Oy bo'lib, Misr xalqi (Yoqub) payg'ambarning (o'g'li) - Yusufdek edi. Arab mamlakatlari ichida ajoyibning ajoyibi bo'lib, unga ajam ham, arab ham shaydo edi. Misr diyori uchun misli qo'g'irchoa bo'lsa, Shomda qorong'ilikda qolganlarga obi hayotdek edi.

U go'zal Shayx ko'ziga ko'rinishi bilan yuzini uning oyog'iga qo'yib, oh cheka boshladi. Irshodlik xirqasini chok-chok etib duo tasbehini uzib tashladi.

Shoh va uning qo'shinlari Shayxga tuproqdek bo'lib, u esa shoh o'g'li yo'lidagi tuproqdek edi.

Ishqda Shayx shunday bir xolga tushgan ediki, hayratdan kelgan odamlarning hammasi lol edi. Ammo bu ishq har qanday nuqson-dan pok bo'lib, u nima qilsa, ajablanadigan yeri yo'q edi. Shayxni ishq o'ti xalok qilar ekan, uning shu'lasi o'sha to'dani o'rtantirib yubordi.

O'ti boshqa ko'ngullarga xabar bergan bo'lsa, ohi bag'irlarga ta'sir ko'rsatdi. Titrashidan, o'rtanishidan uning pokligi Quyosh singari fosh bo'ldi. Hokimning ichidan o't alanga ko'rsatib, o'zi va uning o'g'li Shayxga murid bo'ldilar.

Kim ishqda bu xilda pok bo'lsa, bu sifat oqibatda xosiyatli bo'ladi. Haqiqiy husnni agar ro'parangda ko'rsang, xoh uni ko'zguda ko'r, xoh suvda - maqsad uni ko'rish bo'lganidan keyin ko'zgu va suvda vujud yo'q-ku! Bunda odam qaerdayu hayosizlik qaerda? Ishqda poklikdan boshqasi mumkin emas.

Ey Navoiy, agar ishq seni xalok etsa, agar bu ishq pok bo'lsa, o'limdan nega qo'rqish kerak?

Soqiy, men o'libmen, sen menga jon suvini tut. U shunday sof va pok, xuddi tiriklik suvidek bo'lsin, toki men uni yoqam va ko'ksimni chok qilib, qancha bo'lsa, pokligicha to'latib ichay!

XL - O'ninchi Maqolat

Rostlik ta'rifidakim, borliq uyi shu to'g'ri ustun bilan tik, ul uyning yotoqxonasi burchagida bu nur (rostlik) sham'i majlisni bezatadi; egrilikni esa rad etish haqidakim, agar egri odam kumush badan go'zallar yuzidan zulfdek joy olsa xam (baribir oxirida) boshi kesiladi; egri odam agar xazina ustida ajdahodek xalqa bo'lib yotgan bo'lsa xam uni o'ldirish zarur

Har kim o'ziga to'g'rilikni odat qilgandan keyin charxning teskari aylangani bilan uning nima ishi bor?! O'qning uchishi to'g'ri bo'lgandan so'ng, yerning egriligining unga nima ziyoni bor?!

Yo'l qancha to'g'ri bo'lsa, maqsad shuncha yaqin, yo'l egri bo'lsa, maqsad uzoqlashganiga ajablanish o'rinsiz. Nay to'g'ri bo'lgani uchun so'fiylar uni yaxshi ko'rishadi; chang to'g'ri bo'lmagani uchun qulog'i buraladi. Nayza to'g'ri bo'lganidan doim boshi yuqori; arqon esa chirmashligi tufayli bog'lash uchun ishlatiladi.

Ayvonda yonayotgan shamming bo'yi to'g'ri bo'lgani sababli u kechasi qorong'ida bazmning mahbubasisa avlandi Yegri uchish qilib parvona ko'p aylangani uchun oxiri sham' o'tiga urilib yonib ketdi. Sarvning qomati to'g'ri bo'lgani uchun xazon kulfatidan ofat ko'rmay, doim ko'm-ko'k. Bog'dagi toza sunbul har narsaga chirmashib o'sgani uchun egrilik uning yuzini qora qildi. Changning qili to'g'ri bo'ladi; egri bo'ldimi, sozlanmagani.

Mistarning chizig'iga yozuv to'g'ri kela bergach, qalam boshini ko'tarmasdan yozgani yozgan. Unda bitta chizig' egri bo'lsa, xatga bitta dog' tushadi; ko'chirilayotgan nusxada esa har sahifada qiyshiq xat bo'ladi. Hum parilar xizmatida bo'lgan biron hur naslli pari

paykarning gulrang yuzi o't bo'lib, bu bilan dunyoga o't qo'yishni o'ziga maqsad qilib, gul yuzidagi har bir ter toza gavhar bo'lib, bu terdan ko'p-ko'p gullar ochilib, sochlarining har tomonidan mushk isini beruvchi chiziqlar bo'lib, ter namidan o'tdan tutun ko'tarilib tursa, uning mijozining latifligi el ko'nglini olish uchun (bir-biriga zid bo'lgan) o't bilan suvni parvarish qilsa, uning latofati qancha desa shuncha bo'lsa, husnu jamol ham imkoni boricha mavjud bo'lsa-yu, lekin uning qaddi-qomati sarfarozi bo'lmasa, gulzorida u sarv kabi noz qilib yurmasa, sarvi xiromon bo'lib, to'g'ri qadam bosa olmasa, mijgon o'qlarini ham to'g'ri mo'ljallab ota olmasa, zor oshiqlar unga jonini bermaydi; odamlarning birontasining ko'ngli ham unga giriftor bo'lmaydi. Namozxonlar mehrobni to'g'ri qurmasa, ko'z qiyshiq boqib, namoz ham to'g'ri o'qilmaydi.

Xatni to'g'ri yozadigan kishilar haqiqiy sog'lom kishilardir; xat agar egri yozilgan bo'lsa, demak, yozgan odam ham to'g'ri emas. Kimning qarashi to'g'ri bo'lsa, o'sha haq. Kimning qo'li egri bo'lsa, o'g'ri bo'ladi. Kimki qoi egrilik bilan shuhrat topgan bo'lsa, xalq uning qo'li kesib to'g'ri qiladi.

Ko'z tug'ilishdan egri bo'lsa, uning odati bittani ikkita qilib ko'rsatishdir. O'zi bitta bo'lsa-yu, boshqasi tagida bo'lmasa, bittani ikkita qilib ko'rish - ko'p xudolikni tan olish bilan barobardir.

Sulaymon deb nom chiqargan odamning durri zoti aslida payg'ambarlik dengizidan edi. U jahon podshohligi taxtini egallagan, ham podshoh edi, ham payg'ambar. Butun dunyo mamlakatlari uning qo'l ostida edi; odamlar kabi devu parilar ham uning buyrug'iga bo'ysunardi. Agar u podshohlik chodirini cho'lga tiksa, qushlar uchib kelib, pati bilan darxol soyabon bo'lardilar. U ochiq, havoli yerlarga gilam to'shab o'ltirardi; safarga chiqsa, yellar unga qo'shimcha ot vazifasini bajarardi. Devu parilar ham odamlar to'dasi bilan birga uning sirli uzugi tufayli buyruqlariga tobe'lik jko'rsatardi.

Ushbu zamon xoqoni va podshosi oddiy podsho va xoqon emas, zamon Sulaymonidir. Uning taxtining poyasi osmon avjigacha ko'tarilgan; toji esa eng tik turgan quyoshga o'z soyasini solgan. Saroyining gumbazi osmon gumbaziga o'xshash bo'lib, bu saroydagi unga qarashli odamlar yulduzlardir. Martabasining yuksakligi Jamshid bo'ysunganlar Hurmuzu Xusravgacha yoyilgan; mamlakatining kengligi Sulaymonnikicha bor.

Lekin o'z zamoni Sulaymonga hukmdorligini yurgizish uchun sehrli uzuk bergani kabi, bunga ham, hukmdorlik qilib turarkan, aylanib turuvchi charx bir uzuk nasib etgan edi. Kimgaki xonlik qilish muyassar bo'lgan ekan, bu uzuk bilan hukmdorligini yurgizishi mumkin edi. Uzuk o'zi sadafdan, lekin xati gavhardan edi. Qanday ajoyibki, davr, zamon uning xatini «Rostlikdan xaloslik» deb bitgan edi. Shohga agar shu muxrning xati yordam bermasa, u har narsaga giriftor bo'lishi mumkin edi. Oxirigacha to'g'rilik uning qoiidan tutgani uchun, to'g'rilik bilan xalq ham uning farmoniga bo'ysuna boshladi.

Kimki to'g'rilik yoiini bilmoqchi boisa, bilsinki, bu ikki xil bo'ladi. Biri shuki, kishining so'zi to'g'ri bo'lsa, uning so'zi bilan birga o'zi ham to'g'ri bo'lishi kerak. Yana biri shuki, yolg'on gapni ba'zilar taassuf bilan, uyalganidan «to'g'ri!» deydi. Oldingisi, hech

shubhasiz, yaxshi, lekin ikkinchisi ham yomon emas. Kishi yolgʻonni gapirsa ham kam gapirsa! Qani endi shunday odam bizning zamonda ham topilsa.

Biz shunday qiziq zamon odamlariga muhtalo boʻlganmizki, ularning oldida rostgoʻylikdan yomon narsayoʻq. Ulardan toʻgʻrilikni qidirgan kishi qoshlaridagi nomi-«Chin», oʻzi nochin jingalak moʻyni topadi, xolos. «Chin» kofirlar mamlakati boʻlsa ham, nomi «Chin», yaʼni «toʻgʻri» boigani uchun, qara, hatto jannatning oʻzi ham unga rashk qiladi.

Lekin odamlarga Xudoning oʻzi ato qilgan bu toʻgʻrilik, qara, ularning oldida xato boʻlib koʻrinadi. Soʻzlashda xato gapirishga oʻrgangan odam notoʻgʻri fikrni toʻgʻri deb gumon qiladi. Kimki bu davrda toʻgʻri gapirishga odatlangan boʻlsa, u kambagʻallik, yetishmovchilikdan boshqa narsani bilmaydi. Bu davr istagi egrilik boʻlgani uchun, sen haqiqatni talab qilsang, unga yoqmaysan.

Bu aylanuvchi osmonning hech toʻgʻri ishi yoʻq; uning pargori chizgan chiziqning ham bironta toʻgʻrisi yoʻq. Kimki toʻgʻrilikni oʻziga kasb qilib olgan boʻlsa, davrning aylanishi unga doim dushmanlik qiladi. Qalam toʻgʻrilikka yoʻl koʻrsatgani uchun doim uning boshi kesilib, pastga boʻlib turadi, «Alif» ham toʻgʻrilik alomati boʻlgani uchun, «balo» (soʻzi) uni, qara, oʻzining orqasiga olibdi. Shoh chaylasining arqoni ham toʻgʻri tortilgani uchun, qarav boshdan-oyogʻigacha eshilgan: chirmash.

Uchar yulduz toʻgʻri uchgani uchun boshdan-oyogʻi tamom oʻt boʻlib yondi. Ilonning tana tuzilishi egri-bugri boʻlgani sababli xazina ustida yotsa ham ogʻzida zahar. Yangi oy egriligidan charx qadami turgan joydan koʻrinadi. Salla ham chirmash oʻralgani uchun boshning ustiga chiqishi loyiq topildi.

Yoʻq-yoʻq, bu yozganlarimcha emas, balki bu gaplarimning hammasi qalamning xatosi. Yegrilikning ham, toʻgʻrilikning ham oʻz haqiqiy taʼrifi bor; yolgʻon egrilikdan, toʻgʻrilik haqiqatdan iboratdir. Shamʼ oʻz toʻgʻriligi bilan xursand; boshdan-oyoq kuysa ham, u nurga aylanadi. Yashin egrilikni odat qilgan boʻlib, hammayoqni yoritsa-da, yerning ostiga kiradi. Bogʻbon oʻz yeriga reja tortmas ekan, bogʻning koʻrinishi changalzorga oʻxshab qoladi. Dehqon agar mola bosmasdan urugʻ sochsa, qancha bir xil sochmasin, ekini, baribir, suvni tekis ichmaydi. Oynaning yuzi qancha tekis boʻlsa, oy yuzlining yuzi ham shuncha toʻgʻri koʻrinadi. Temir qalpoqning yuzi qancha sayqallangan boʻlmasin, yuzning aylanasi unda choʻzilgan xolda aks etadi. Jim turgan suvda quyosh aks etadi: chayqalgan suvda esa egri koʻrinadi. Xato bilan yolgʻon gapirish hisobga kirmaydi; chunki uning yolgʻonligi bilingach, undan qochiladi.

Bir kishining soʻzlari boshidan-oxirigacha toʻgʻri boʻlishi mumkin. Aksincha, boʻyalgan, yovuz boʻlishi ham. Ularning birinchisi ham, keyingi boʻyab gapiradigani, yovuz ham oʻz ixtiyoridan tashqari xolda shundaydirlar. Ularning peshonalariga shunday yoziigan boʻlsa, ular nima ham qila oladi?! Alloh bir kishini habibim desa, xalq ham uni «sodiq xabarchi» deb atay boshlaydi. Chunki uning barcha soʻzlari toʻgʻri boʻlib, roʻpara kelgan borki uni «saddaq» deydi. U: «Qaysi habib?» desang, osmon oyogʻi ostida xok boʻlib,

jannatdagi sidra va to'bi daraxtlari oldida xas-xashak bo'lgan kishidir. Uning dinini ishonchli din ekanligini bilgach, barcha payg'ambarlar unga ummat bo'lish istagini bildirganlar. Ummatlari to'g'rilik, xalollik bilan nido qilishar ekan, «Yolg'onchilar mening ummatim emas», degani esga keladi.

Butun koinot azob ichra qolgan chog'da uning ummatlari najot ahli bo'lgusidirlar. Shunda barcha payg'ambarlar to'g'rilik bayrog'ini ko'tarib, o'zlarining bu masalada unga ummat bo'lish istagini bildirar ekanlar, yolg'onni gapirgan tili va yozgan qalami tufayli payg'ambarlik safidan chetlatiladi. Xato va yolg'onni so'zlash hisobga o'tmaydi. Bu bilingach, bundaylar uzoqlashtiriladi.

Kimki yolg'on gapirishni odat qilgan bo'lsa, uni eru musulmon deb bo'lmaydi. Yolg'onchi o'z gapini o'tkazish uchun qancha urinmasin, u o'z gapini bir-ikki marta o'tkaza oladi, xolos. Uning bu ishidan xalq g'ofil bo'lsa ham, lekin Tangri o'zi bu xoldan voqif. Bu xususiyat elga qancha mahfiy bo'lmasin, yolg'on baribir o'zini oxirida ma'lum qiladi. Yolg'on tong o'zini qancha oshkor qilsa ham, uning nurlari, kuzat, baribir uzoq turmaydi.

Har sohada kkingadir firibgarlik qilinar ekan, u yolg'onchilik oldida bir navdir.

Kimki, qizishib turib ont ichgan bo'lsa, onti yolg'on bo'lsa, aybi yuvilib ketadi. Kimki o'zini yolg'onchi sifatida tanitgan bo'lsa, rost gapirsa ham, xalq uning hamma gapini yolg'on hisoblaydi. Bu xususiyat uni doim qiynoqda saqlaydi. Hech narsa bilan u bu qiynoqdan qutula olmaydi. Kimki yolg'onchi deb nom chiqargan bo'lsa, o'zinikilar ham, begonalar ham uni shu ot bilan chaqirar ekanlar, to'g'rilik nomi unga hech qaytib kelmaydi. Rost gapirsa ham,, xalq unga inonmaydi. Kimning chin gapi el orasida yolg'on deb topilar ekan, yolg'onni chinga aylantirish imkoni bormi?!

Qanday bir og'ir vaziyatda qolganingda ham, chin gapirishning iloji bo'lmasa, yolg'onni ham gapirma.

XLI

Qirg'ovulning chin gapirish o'rniga yolg'on gapirib, bir falokat tuzog'iga ilingani, chin so'zni sher yolg'on deb oylab, ovozini eshitib, yetib kelmagani va uni balo tuzog'idan xalos etmagani

To'qayda bir yirtqich sher bor edi. Vaxshatda osmon sheridek qo'rqmas edi. U bolalari bilan o'ynab, zavqqa to'lganda, chumolilar uning bolasini talab qiynardi. U o'zining ajralmas bu boyligi -farzandini og'ziga tishlab asrar edi.

O'sha to'qayda bir qirg'ovul ham bo'lib, bu yirtqich sherning vaxmidan doim qo'rquvda edi. Sher bo'lsa bolasini og'zida tishlab, dam-badam to'qayning goh u yog'iga borardi, goh bu yog'iga. Sho'rlik qush uning tepasida nogahon parr etib uchsa, sher qo'rqqanidan seskanib ketar, bolasiga ham tishi botib ketardi. Tishi bilan o'z bolasini, o'z jigarporasini yarador qilardi.

Doim unga shu g'am ichida g'am, g'am ham emas, motam ustiga motam edi. Bu tashvishdan ko'ngli ozor topib, u qirg'ovul bilan o'rtoq bo'la boshladi. U dedi:

— Mening senga hech qasdim, dushmanligim yo'q. Xotirjam bo'lib, meni o'zingga ishonchli do'st deb bil. Qo'rqishni yig'ishtir, hamdamim, sirdoshim bo'l; aysh va xursandlik vaqtida birga kuylashadiganim bo'l. Men ham sening kuylaringni eshitib, shod bo'lay; nag'malaring bilan qayg'udan ozod bo'lay. Shart shuki, senga bir ziyon yetsa, falak seni xiyla bilan bandga solsa, marhamat qo'lini senga yordam uchun cho'zay, bosh panjam bilan dushmani yerga barobar qilay. Sadoqat masalasida o'zimni ko'rsatib, seni dushman tuzog'idan xalos aylay.

Sher ko'p sehr bilan o'z fikrini tushuntirishga tirishdi, ham sadoqatli bo'lishga ahd qildi. Oralarida bir-birlariga shunday muhabbat paydo bo'ldiki, bunga osmonning o'zi ham hasad qilardi. Qaerda yirtqich sher dam olib yotsa, atrofida qirg'ovul bemalol uchib yurardi. Sultonning tepasida humo qushi aylanganday, sher boshida qirg'ovul aylanib parvoz qilardi. Sher uning sayrashini eshitib, kuyida yolg'on borligini faxm qilib, der edi:

— Yolg'on gapirma, yomon bo'ladi. To'g'ri odamlar oldida yolg'on qoralanadi.

Qirg'ovul pandni eshitmas, o'zi bilan o'zi mast, ataylab fig'onini hech pasaytirmas edi.

Bir kun bir ovchi uni tutish uchun o'z tuzog'ini yoygan edi, u don bilan suvni ko'rib, uning oldiga borgach, ovchi uning ustiga tuzoqni tortdi. Tuzoqda u baxtsiz qichqirib, bir necha bor: «Dod, meni tutdilar!» - dedi.

Bu so'z sher qulog'iga eshitildi, lekin uning bu ashulasini har galgidek yolg'on deb o'yladi. Bunaqa yolg'onlarni ko'p eshitgani uchun chin qichqirig'ini ham yolg'on deb gumon qildi. U qancha rostakamiga qichqirmasin, rostini ham yolg'on deb hisobladi. Uni qutqarish uchun iltifot ko'rsatmadi; natijada uning hayoti qirqildi. Kimki beixtiyor rost gapirsa, yolg'on gapirsa ham xalq uni rost deydi.

So'zda, Navoiy, nima desang ham rostini gapir; rostni kuylagan ohanglarga taxsin ayt.

Ey soqiy, yoqimli qadahni olib kel, uning bir qultumi bilan sherni oladigan qil. Bazmning asboblariga tartib ber, six, kabob, tovoqlarni ham xozir et.

XLII - O'n Birinchi Maqolat

Ilm osmonining yulduzlardek baland martabaliligi haqidakim, bilimsizlik tunini yoritish uchun «ayn»i quyosh, «lom»i oy, «mim»i kunduz belgilarini ko'rsatadi; bilimsizlik shomining qorong'i ko'rinishi haqidakim, g'aflat choxini pastlik kechasida zoxir qilib, bu kechada baxtsizlikdan hikoya aytadi; olimning butun baxtsiz vujudining quyoshdek yuksakligi, joxilning esa butun borlig'i boylik, mol bo'lsa xam tuproqdek xorligi

Dunyoning ishi yaratilgandan buyon dushmanlikdan iborat bo'lib, olimlar xor, johillar aziz. Toki jahon zulmni yoqlar ekan, meva yerga tushib, yog'och balandda turadi. Razolat rivojda, bilim ahllari ranj-uqubatda, tosh tog'ning ustidayu boylik yerning tagida

bo'ladi, falak fe'li yomon odamni topsa, uni ko'taradi, butun olamni uning hukmiga mute' qilib qo'yadi.

Yomonliqni o'ziga shior qilgan Zuxal sayyorasi moviy rang qo'rg'on gumbazidan joy olgan; yaxshilikni qo'llovchi Mushtariy esa undan quyida. Bu, dunyoning yaxshini yomondan past ko'rishidan. Bu ahvoldan yaxshilarga doim g'amu ozor; bog'da esa gullarga tikanlar hamnafas, o'rtoq. Kimki sadafdek peshonalari tirishgan bo'lsa, u qo'ynini qqimmatbaho durlar bilanto'ldiradi. Kimki durdek sof va pok bo'lsa, olmos bilan uning bag'ri chok etiladi. Tog' cho'qqisi qattiq bo'lishga bel bog'lagan sababli uning tig'i oyning yuzini timdalagan. Kimki la'ldek gavhari pok bo'lsa, balo tog'lari ostida g'amgin bo'lib yotadi. Otashparast hindu ko'mirdek qorayib ketgan esa-da, u yoqut taxt ustidan joy olgan. Gul bo'lib yongan o't esa eng past yer - kulning ustida.

Kimning asli ham yomon, oyog'i ham xunuk bo'lsa, toj va tovus kabi hurmatda. Kimki o'z chiroyli so'zlari bilan ozod odamlarni ham o'ziga qul qilgan bo'lsa, sayroqi to'tidek bo'ynida zanjir. Boshqalarning bag'rini yorishni maqsad qilib olgan qushlar podshohlarning qo'lida orom olmoqda. Minglab dilkash kuylar kuylagan bulbul kul ichida kuyib xoru zor.

Odamlar Zamzam suvini qancha qiynalib keltirishadi; u esa shisha idishda turgan xolda sasib qolgan bo'ladi. Qadahga to'latilgan may odamni buzuvchi narsadir, lekin ne-ne qizil lablardan u bo'sa oladi. Osmonda quyosh ko'zgudek yarqirab, porlab turadi, bulut esa ko'zguga puflangan xovurdek uni to'sadi. Tun o'z kuli bilan oinaning rangini ochadi, oy yuzi esa shabnam tushishi bilan zanglaydi. Kapalak yengil tabiat xotindek ma'nosiz aylanib-o'rgiladi; tanasidagi rang-barang naqshlar uning ipak kiyimidir. Parvona esa dard bilan tunni qo'riqlaydi; qalbida o't, ustida eski palos.

Bir kambag'al odam ilm istab, o'z shaxridan chiqib ketsa, bu qanday og'ir gap. Axvolining baxtsizligidan oyoq yalang, to'ni yo'g'idan tanasi ham yalang'och. Oyog'ini tikanlar tirnagan, hatto tikan ustiga yana tikan kirgan. Bu xol o'qning uchida temiri bo'lganiga, «xor» so'zining ichida esa alif turganga o'xshaydi. Boshidagi eski sallasi ham kulgulik, tuzoqqa o'xshab boshdan-oyog'i tilingan, yirtiq. U maqsadining qushini shu tuzoqqa ilintirmoqchi, ko'zidan tomgan yosh donalarini don qilmoqchi bo'ladi. Qo'ltig'ida varaq-varaq qog'oz va kitobi, taxsil olish uchun u shoshib boradi.

U qushdek, go'yo uchib ketmoqda; qo'ltig'idagi qog'ozlar go'yo uning qanot pati. Muhtojlikdan uning qorni och, ochlik uni ovqatga zor qilib qo'ygan. Kuchsizlikdan gavdasi qamishday bo'lib qolgan; qamish qalamdek tilini chiqarib, tilanchilik qiladi. To o'zining maqsadiga erishgunga qadar yo'l yurib, nima uchrasa yeb, qanoat qiladi. Maqsadi o'zi ko'rmagan bir mamlakatga yetish; u mamlakat uning hatto tushiga ham kirmagan.

U mamlakatda odamlar ko'p, lekin unga biron do'st yo'q. Ko'z oldidan o'zining shaxru diyori o'ta boshlaydi. Ko'cha ham ko'p, uy ham, bozor ham. Lekin u qayoqqa borishini bilmaydi. Musofirlik yuragiga ta'sir qiladi; ko'nglini yolg'izlik ezadi. Ovqatsiz,

kechqurungacha aylanib yuradi, oqshom kirgach, bulbul kabi bir burchakka joylashadi. Zaiflikdan xushi o'ziga kelmay, tonggacha ko'ziga uyqu ham kelmaydi.

Tong otgach, madrasa tomon boradi; madrasaning ichidagi yig'inlarga kiradi. Kimga u o'z xolini bayon qilsa, u eshitib, xazilga olib, o'zini bilmaganga soladi. Til aoidasidan bir dars saboq olish uchun umr varag'ini havoga uchirganday sarf qiladi. Kunduzi unga na bir maskan topiladi, na kechasiga bir oromgoh tayin. Musofirlikda uning ahvoli yomondan ham yomon; bundan ortiq yomon narsani topishning o'zi qiyin. Uning ahvolini gapirishga til ojiz, uni yozishga qalam tili ham lol.

Shunday g'am va zamon uqubatlarini chekib, o'n-o'n besh yil yelib-yugurib, jonini qiynab, madrasa burchagini g'am bilan obod qilib, tongdan oqshomgacha faryod etib, shu xilda ming mashaqqat chekkan bechoralardan, o'z vatanu mulkidan ovoralardan ba'zisi o'lib, ba'zisi har tomonga ketib, ba'zisi o'z orzusidan voz kechadi. Ba'zilar ozgina narsaga erishish bilan kifoyalanadi; ba'zisi esa o'z ustiga ko'p jafolarni oladi. Oyu yil doirasi aylanib-aylanib, natijada bitta-ikkitagina kamolot egasi yetishadi.

Ilmda bir odam sohibqiron bo'lguncha o'ttiz yilda bir davr kelishi kerak. Uning ko'ngli ilm maskani, ilm dargohi, uning bir qatra vujudi ilm daryosiga aylanadi. Yaxudiycha desang yaxudiychani biladi, yunoniy desang yunoniyni, suriya tilini desang suriya tilini; hindcha savol bersang, hindcha javob beradi. Ilm uning ko'nglini bir dunyoga aylantirib, bir qatraga butun bir daryoni yashiradi. So'zlarida to'la ma'no; gapni sirli bezaklarga o'rab gapiradi. U qalamining uchidan bir gapni qog'ozga to'kkach, qora siyox bilan bitilgan u xatda obi hayot ko'rinadi. Yozuvining qoraligi obi hayot suvi bo'ladigan zulmat bo'lsa, uning ma'nosi bu zulmatdagi obi hayotdir. Osmon bilan bog'liq eng qiyin masalalarni ham osonlik bilan yechadi. Abu Ali ibn Sinoning hamma fikrlari unga tushunarli. Qalami xatning barcha xillarini yozishga qodir; ilmlarning hammasi unga ma'lum... Qalami har qanday yozuvni ko'chira olar, ilmlarning barchasidan xabardordir: Din masalalarida jaholat va maqtancholikning dushmani bo'lib, kimsan G'azzoliy bilan Shofiiyga o'xshaydi.

Garchi u falakdan shunday kamolot topgan esa-da, lekin uning boshidagi falokatlar ham bekamu ko'st. Shomdan ertasi tushgacha ovqatlanmaydi, tushlik qilsa, kechqurunga hech narsa yo'q. Qizig'i shuki, uning johil xo'jayini u bilan yomon ko'rishadi, gapi ham yoqimsiz. Uning dinu diyonatida hech bir qoida yo'q, balki unda dinning, diyonatning o'zi yo'q. G'azablanib, ishi hamma narsani yeldek sovurish; o'jarlik qilib, hamma narsani o't kabi kuydirish. U ko'rish sham'ini o'chirish kerak boigan darajada xunuk, aqldan hayoni ketkazadigan darajada tentak. U dunyoda Xudoning yaratgan balosi bo'lib, xulqi va ko'rinishining o'zi buning ikki guvohidir. Uning odati, fe'li, odam o'ldirish, badanidagi har bir tuk o'lim temiridir. Ichida tutunday qorong'ilik, tashida alangaday surbetlik. Pastkashlikda it bilan barobar, balki it uning oldida odam.

Bundan ham ajabrog'i shundaki, shuncha jaholati bilan, jaholatgina emas, razolati bilan charx uni eng yuksak mansab egasi qilib qo'ygan; hamma odamlar va sipohlar unga tobe'. O't kabi xadeb o'jarlik qiladi; to'ni esa zarrin matolardan. U garchi ilondek hammaga zarar yetkazsa ham, o'zi Faridun xazinasidek xazina ustida orom oladi. U o'zi

tikonday qancha o'tkir bo'lsa ham, tong yellari uning boshidan gul sochishadi. Odam o'ldirish ishida qilichdek taniqli bo'lsa ham, shoh uning beliga qimmatbaho kamar boylab qo'ygan. Uning dili go'zallarning xolidek qancha qora bo'lsa ham, lekin doim gul yuzida jilva qiladi. Uning yaramasliklari gapirgan bilan ado bo'lmaydi, lekin uning dabdabasi undan ham ortiq.

Ul odam o'zining fazilati va fasohati bilan mashhur, bunisi esa fe'li va qabohati bilan. Qizig'i shuki, bunisi qancha yuz odamni xor-zor qilib, qanchadan-qancha obro'ga ega bo'lgan. Xalq uni «amir» deb ataydi. U shu nom bilan odamlarni o'z qo'l ostida tutadi. Bunga uning buyurganini qilishi lozim. Olim ham uning eshigida xizmatda. Qara, pastkash nafs shunday farishtasifat odamni la'nati dev oldida xor va zabun etgan.

Bu o'n marta uning oldiga kirishga taraddud qilsa, darvozabon va qorovul uni qo'ymaydi. Biror marta agar uning oldiga kirib qolsa, uning diydorini ko'rish bunga baxt nasib etganday. Bek agar uning xol-ahvolini so'rab, iltifot ko'rsatsa, bu uni ketma-ket duo qilgani qilgan. Duosini tugatib, o'rnidan turib, uyiga jo'nar ekan, uning yerini ham o'padi.

Amir shunday bexud xolda o'zinikilar va begonalar bilan munosabatda bo'ladi, odamlarni yig'ib, ularga maqtanchoqlik bilan gap tushuntiradi. Xudo haqi, qara, bu qanday ax vol? Buni ozgina ta'riflash uchun ham til lol. Uning kibru havosini ko'ru buning qashshoqligiga qara!

Ularning o'rtalarida nima gap bo'lishi mumkin? Unisi johil bo'lib, bunisi olim bo'lsa ham, bu olim emas, o'ziga zolimdir. Umni kim amalga erishish uchun vosita qilsa, o'zini ham, xalqini ham yo'ldan adashtiradi. Olim agar amal uchun pastkashlik qilsa, ilmi uning bilimsizligiga dalildir. Ilmi bo'lib turib, kim mansabga uchsa, toza terni dengiz suvi bilan teng ko'rgan bo'ladi. Itning maqsadi o'limtik bo'lgandan keyin unga bezakdor yopqichning nima keragi bor? Boshliq boiish uchun ilm qozongan pastkash odam najosatni ipak libos bilan yopgan bo'ladi.

Olim agar o'z yo'liga qat'iy amal qilsa, ilmiga qarab ish tutsa, dunyoning harom mollariga ko'z olaytirmasa, o'tkinchi dunyoga tikilib qaramasa, bunday odamni sharaf gavharining koni deb bil, gavhar desang ham, kon desang ham - nima, desang, o'shanga tegishlidir. Haqiqiy olim o'zi konu, yuz tomoni yana gavhar, o'zi osmonu, har tarafi yulduzlar! Konidagi gavharlarning ham barchasi pok, osmonidagi yulduzlari ham porloq. Kimga shunday baxt nasib bo'lsa, u dunyoga ko'z olaytirmasa, ajablanadigan joyi yo'q.

Egnidagi to'nida yuzta yirtiq bo'lsa ham, gulning to'ni yirtiq-yirtiq ekani ayb emas-ku! Quyoshning yalang'ochligi uning ziynati-ku; bulutdan libos kiyganda esa, hammayoqni qorong'ilik bosadi. Asal qovoqdan nari tursa shirinroq bo'ladi. Mushk ham kiyikning kindigidan ajratilsa, hid beradi. Yer kishining sharafi kiyimda emas; dur sadafdan uzoq bo'lsa. bahosi kamaydi Pashshaning ham ust libosi zarrin, ammo uning qo'nadigan joyi o'limtiklarning ustidir.

XLIII

Imom Faxr Roziy bilan sulton Muhammad Xorazmshohning hammomda do'stlik sham'ini yoqqanlari va imomning so'zi bilan sultonning takabburlikdan voz kechgani

Sirdonlar davrasining podshosi, dunyodagi barcha dindorlarning imomi Faxriddin Xorazmni o'ziga oromgoh qilganda, uni ko'rishga Xorazmshoh kelmadi. U so'rab, buning oldiga kelmagandan keyin, ilmining qadr-qimmatini saqlab, bu ham bormadi. Shoh o'z qilmishidan uyalib, pushaymon bo'ldi. Lekin imom bunga parvo qilmadi. Orada ko'p pardali gap-so'zlar o'tdi. O'rtadagi parda esa ko'tarilmagandan so'ng bu gap-so'zdan ne foyda.

Bir kuni imom hammomga tushgan edi. Shoh ham hammomga yo'l oldi. Ular bir-birlari bilan ko'rishib, shoh unga ochilib shunday savol berdi:

— Ey, o'z ilmi bilan elni bahramand etgan, qiyomat ishlaridan bir xabar ber-chi. U kun qanday mashaqqatlar yuz beradi? Har bir kishining ahvoli nima bo'ladi?

Shoh shunday ma'noli savolni bergan edi, kamolot egasi bunga shunday javob berdi:

— Ey qiyomat kunini bilishni orzu qilgan odam, qiyomat haqidagi savolga eng monand joy shu hammomdir. U yerda ham shoh bilan gado bir xil ahvolga tushib, shohu gado barchasi yalang'och yuradi. Amaldorlar, kattalar hammasi senga o'xshab, ichkariga kirgach, boru yo'g'i tashqarida qoladi. Ilmu xunar egalari esa menga o'xshab, nima yiqqan bo'lsa, o'zi bilan olib kiradi, vassalom. Sultonlikdan senga u kuni ko'p foyda yo'q, lekin menga ilmim tufayli yaxshilik ko'p bo'ladi.

Ey Navoiy, ilm, bilki, sening maqsadingdir. Endi ilmni yiqqan ekansan, unga amal qil.

Ey soqiy, doim menga shunday bodadan tutki, imom uni ko'rib, darxol sajdaga bosh qo'ysin. Undan kimki ichsa, Xorazmgina emas, Xorazmshoh ham uning oyog'i ostidagi tuprog' bo'ladi.

XLIV - O'n Ikkinchi Maqolat

Qalam uchidagi tilikning rang-barang harakatlari va qalam ahllaridan iborat to'daning turlanuvchanligi haqida; u (qalam) qaysi bir xatni ko'chirishga boshlasa, bu uning nomai a'molining qora bo'lishiga sababdir, kotibga esa baxtsizlik belgisidir; u kaysi bir harfni tuzatib, qayta yozmoqchi bo'lsa, bu uning yuz sahifasining ham, roqim qog'ozlarining ham oq bo'lishiga sababdir

Bu qanday bichimi kelishgan, yoqimli narsaki, ovozi ham yaxshi, diqqat bilan quloq solsang arziydi. Uchi ma'noli gaplarga naqshu nigor beradi, mistarining qashlog'ich iplari uning tirnoqlaridir. Uning tuzilishi qushga o'xshab ko'rinadi; tumshug'idan har tomonga ma'noli so'zlarni sochadi. U o'zi nur ustidan vatan qilgan bo'lsa-da, yemishi - qorong'ilik; oq qog'ozning ustiga mushk sochadi. Uning harakatlari tez va bir me'yorda, lekin uchish uchun unga qanot yetishmaydi, xolos.

Yo‘q, uni qush dema, u xushbo‘y bir ilon, xushbo‘y dema, fusungar ilon. Uning (sahifadan sahifaga) go‘zal uchib o‘tishlari, qo‘l-oyog‘ining yashirinligi bunga dalildir. U har tilini chiqargahda, bitta sehr ko‘rsatadi. Bunaqa sehrni qaysi bir ilon ko‘rsatgan?!

U ilon ham emas, tilla xazina ustidagi ajdardir. Uning qornida yuz xil ajoyib boylik yashiringan. Og‘zidan tutun chiqaradi. Tutuni orasidan chiqqan har bir munchoq bir gavharga o‘xshaydi.

U ajdar ham emas, chunki u egri; uni yaxshisi Muso (payg‘ambar)ning (sehrli) hassasi deb atay qol. Bo‘lmasa, qanday qilib u butun jahon sehrini, hatto uning ma‘nosini va ifodalash sehrini ichiga yuta oldi? Tanasining og‘irligi ham yo‘q darajada; u bu zaxmatlarni chekkanda qiynalmaydi! Uni hassa ham dema, balki qalam deb atay qol; uning uchini xatga naqsh bituvchi de.

U dunyoda hamma narsadan oldin yaratilgan. Uning maqtovi - «Qur‘on»da ham ketma-ket uchraydi. U Arshning ustidagi Kursidan joy olgan. Kursining ustiga xat yozish uchun taxtacha ham qo‘yilgan edi. Taxtachada qanday naqshlar bo‘lsa, uni qalam chizgan edi. Uni qalamdan boshqa narsa yozmagan-chizmagan.

Qalam (o‘z ishi bilan) shuncha sharafiga sazovor bo‘lgan ekan, (bu bilan ish qiluvchi) kotiblar ikki xil bo‘ladi: maqbul kotiblar va nomaqbul kotiblar. Maqbul va nomaqbulining o‘zi ham bir necha xil bo‘lib, hammasi xat ko‘chirishga istak bildiradi. Ularning biri qozixona kotibidir. Uning ishi g‘ayriqonuniy bo‘lgan narsalarni qo‘llab-quvvatlashdir. Odil guvohni yolg‘onchi guvoh deb hisoblab, unga pora olgan deb tuxmat qiladi. Uning mutlaq xoinligi ko‘rinib turadi; uning barcha nohaqligi haqiqat kabi ravshan. U qalamning uchini o‘tkir qilib chiqaradi; to‘g‘rilik va insof yuzini yumdalaydi. Yolg‘onni isbotlash uchun uzundan-uzoq aybnomalar yozadi; sahifani o‘z yuzidek qora qiladi. Barcha xiyonatni diyonat deb biladi, har qanday diyonatga xiyonat etadi. Fisq-fasod, ig‘vo qilib, sarvday to‘g‘ri, savsunday ozod odamlarni ham o‘z yo‘liga yurgizadi. Pul bermasa, bo‘ydoq o‘tgan Iso (payg‘ambar) ustidan ham nikohida to‘qqizta xotini bor, deb yozishdan toymaydi. Pora uchun birov bir bosh uzum beraman desa, jannatga o‘xshagan butun bir bog‘ni kuydirishi mumkin. Xalifaning qizini hindu bilan nikohlaydi, buning uchun unga ichgani bir kosa suv bo‘lsa bo‘ldi. Nikoh xujjatini yozish uchun pul talab qiladi: taxsin olish umidida bu xujjat sahifasini bir qancha qaydlar bilan to‘ldiradi. Kimki o‘z qalamini shu xilda ishlatasa, bilingki, u xatini ham o‘z yuzidek qoraytirgan bo‘ladi.

Keyingisi xiylagarlikni o‘ziga kasb qilib olgan muftidir; uning o‘y-fikri xiyla va makrdir. Ko‘nglida u qanday egri niyatlarni o‘ylagan bo‘lsa, bu uning yozgan fatvolarida ham to‘g‘ri ko‘rinib turadi. Jannat hurlariga u ochko‘zlik kiyimini kiydiradi; nimaiki «xashan» («xunuk») bo‘lsa: uni «xasan» («chiroyli») deb yozib, go‘zallashtiradi. Bema‘ni ashula aytgan bo‘lib, zahar sochadi. Quyoshni sham‘ning tubiga yashirishga qodir. Nayrang iplari uning o‘ziga zanjir bo‘lishi kerak, lekin o‘rtada aybdor yo Amr, yo Zayd bo‘lib chiqadi. «Ha»ning o‘rniga «yo‘q», xatoning o‘rniga savobni yozadi va orqasiga «bu yog‘ini Xudo biladi», deb qo‘shib qo‘yadi. O‘zining qilgan ikki gunohi ko‘ziga ko‘rinmay, o‘z gunohiga Xudoni ham sherik qiladi.

Bitilgan sahifa bejalgan, muxrlar ham to‘lin oyday bekamu ko‘st. Lekin unga e‘tibor berib chuqurroq qaralsa, asli ma‘nosi haqida o‘ylab ko‘rsang, har bir chiroyli so‘zi yuz mashaqqatni bildiradi; har bir gulining ichidan yuzta tikon chiqadi. Undagi har bir sarv va ko‘kat o‘q va nishtar, sunbul bilan gul tutun va cho‘g‘ bo‘lib chiqadi. «Shariat»dagi «ayn» baloning «g‘abn»i bo‘lib, to‘g‘ri yozilishiga kelganda, undagi har so‘z xato. Kimki sahifani shu xilda bezasa, uning bo‘ynini qalamning bo‘ynidek uzish kerak!

Yana biri devonxona kotibi bo‘lib, dev ham uning ishlariga hayron qoladi. Taqdir unga «amaldor» deb ism qo‘ygan. Ushbu amal unga dorni nasib ettirgan. Shu amali tufayli u qadah-qadah may ichadi. Qalamning tovushi unga nayning kuylashiga o‘xshab tuyuladi. O‘z amaliga mag‘rur bo‘lib, qalamini kuylatar ekan, nayining ovozi uyni ko‘tarib yuborayotganday boiadi.

U o‘z qalamining uchini siyoxga botiradi; siyoxi esa tutunga o‘xshab butun olamni qoraytiradi. Uning qalami odamlarni kuydirish uchun o‘tin. Bu o‘tning tutuni esa falakdan ham o‘tib ketadi.

Bu ishdan davlatning qo‘riqchisi - shoh bexabar: davlatining ustunlari esa poraxo‘r bo‘lib ketgan. Talonchilarni mamlakatga xokim qilib qo‘ygan. Ularning har biri islom uyini buzuvchi dinsizdir. Ular kosibga ham, dehqonga ham barobar zulm qiladilar; kosib, dehqon u yoqda tursin, sultonning o‘ziga ham.

Ulardan birontasi qaysi bir viloyatga bormasin, odamlarning uyida, bog‘ida bazm quradi. U uyning egasi ichmaydigan mazxabdan bo‘lsa ham, uning birinchi talab qiladigan narsasi yaxshi maydir. U uyning qari egasini ichirib mast qilib, uning xotinini xotin topib kelishga yuboradi. O‘radagi urug‘lik arpasini otiga yegizadi. Uydagi tovuqlarini odamlari tutib eydi. Xullas, o‘sha‘uyga balo keladi, balo emas, balki vabo yog‘iladi. Hamma yoqda yig‘i, oh, afg‘on. Bu bir o‘tu, uni yel bilan to‘fon olib kelganday.

Kentning arbobi bilan bu bir-ikki zolim birlashadi. Zulmda u xoja bo‘lsa, bu ikkisi go‘yo uning pahlavonlari. Bir-biri bilan ular shunday do‘stki. ko‘rsan kishi ularni ao‘vo mag‘iz bilan no‘st devishadi. Davlat molini do‘stlariga yashirincha sotishadi. O‘n oltinlik narsani bir oltinga o‘tkazishadi. Bu haqda tezda xujjat ham tuzishadi. Xalqqa o‘zlaricha mayda soliq ham solishadi. Birni besh-o‘n deb yozib, xujjat xati tuzishadi. Buning uchun Xudo ularning qo‘lini qalamday kessa arziydi.

Natijada bu zulm qiluvchilar boyib, bir qancha zulm chekkanlar barbod bo‘ladi. Uning boshi uning qalamining uchidek ikkiga bo‘linsin! Gavdasi esa qog‘oz osilgandek osilsin! Bu «yaxshilar» sartlar bilan qancha til topsa, ularning yordamchilari turklar bilan ham moslashib keta beradilar.

Bu noma‘qbul(kotib)lar bir necha sanoq bo‘lgani kabi, ularning maqbullari ham bir necha sanoqdan iborat? Ularning birinchisi gavhar sochuvchi munshidir. U goh maktub yozadi, goh farmon. Maktubidan xijronga asir bo‘lganlar shod, nomasi esa maktubidan ham yaxshiroq. Nomasidan kishi o‘ziga kerakli so‘zlarni topadi, go‘yo bunday so‘zlarni gul sahifasidan bulbul topib o‘qiganday. U bitgan sahifani o‘qib, so‘zga chechan ma‘shuqa ham kulib, xursand, xuddi to‘ti o‘z aksini ko‘zguda ko‘rganday, (chunki uning yozgan

soʻzlari) xijronning qora shomida najot tongiday, furqat qorongʻiligida esa obi hayotdaydir; u yoʻllagan maktub eng yoqimli xushxabardan iborat boʻladi; farogʻatli hayot haqida yozgani zavq-shavq belgisidir. Uning xati zulm vaqtida mazlumlar uchun bu zulmdan qutulish vositasidir. Bu xatni koʻrganda zolimlar vaximaga tushadi. Bu xat odamlarga nurli quyoshdek foydali, yuksak osmonday qudratlidir. Yangi oy shaklidagi sarlavha ustiga bosilgan muxr tongning shafaq rangi ustidagi quyoshga oʻxshaydi. Shu xildagi uning qanday maktublari boʻlmasin, hammasi, oʻylab qarasang, biri biridan yaxshi. Kim kitob tuzish yoʻlini tanlagan jboʻlsa, unga toza durday qimmatbaho narsalar nazm va nasrdir. Bular - hikmatli soʻzlar, tarixiy voqealar, hikoyalar, sheʼr bilan bitilgan turli-tuman maqolatlardan iboratdir. Bunday ajoyib gʻazallar jannatning bogʻiga oʻxshaydi. Uni ajoyib gʻazal dema, xushboʻy ohuning bolasi deb ata. Bunda uning qalami gavharlarni qora ipga, xuddi tun ipiga yulduzlarni tizganday tizadi. Unda qogʻozlarning yuzi mahbubaning yuziga, chiziqlar moʻylabiga, har tomonda sochilib yotgan nuqtalar esa xoliga oʻxshab ketadi. Sahifalarning har biri bir gulzordek; atrofida chiziqlari bogʻning devorlariga oʻxshaydi. Bu chamandagi atirgullarni tomosha qil. Chamanning paxsa devori oltindan va lojuvarddan. Har qator xat saf-saf gul, sarv va sumanga oʻxshash; har ikki misraning orasi goʻyo bir dilkash chaman. Bunday soʻzlarning har biri bir tup atirgul; maʼnosi esa uning shirin mevasidir. Baytlari xuddi Kaʼba uyining oʻzi. Chiroyli koʻrinishi mazmunan Eram bogʻiga monand. Agar unda shunday chuqur mazmun boʻlmasa, uni odamlar nima qiladi? Bunday nazmni koʻtarib, qayoqqa ham olib borardi? Kimki bunday varaq va uning Tahririga extiyot bilan qarar ekan, Xudo uni har qanday yanglish va xatolardan saqlasin!

Bular hammasi (kotiblarning) shoxchalari edi. Asosiy shox deb shundaylarini bilki, qalamining uchi tilini uzun chinari, ular «Qurʻon» oyatlarini yozishga kirishadi: «Hadisi Saxix» kabi asarlarni Tahrir qiladi. Bu oʻrinda ular tafsirlarni ham koʻchirishadi. Ularning Tahriri bilan birga sharhini ham beradi. «Tazkirat ul-avliyo»ni bitib, «Qissas ul-anbiyo»ni ham koʻchirib, «Ixyo» bilan bir nafas farogʻat topadi, bilimsizlik tufayli oʻlgan taniga ruh beradi. Goho «Futuxot»ni koʻchirib yozar ekan, uning kushoyishidan yuzlab odamlar oʻz murodini topadi. Koʻchirish uchun u goʻzal «Kimiyo»ni olar ekan, odamlarning mis qalbi oltinga aylanadi. Yozishga u «Nafahot»ni qabul qilar ekan, doʻstlik shabadasi koʻngullarni shabadalatadi. Qalami «Shavohid»ni koʻchirishga kafil boʻlarkan, bu maqsadining amalga oshishiga dalil. Qalam chiqarib, yana bir yozgani «Haqoyiq»; nimaiki koʻchirsa, uning bittasi «Maorif»dir. Bu asarlarga koʻz tashlaganlar koʻngliga fayz nur sochsin! Ularni koʻchirganlar ruhiga ham fayz yetsin!

Kimki shu xilda xat koʻchirish bilan mashgʻul boʻlib, sogʻliq va husnixat unga yor ekan, Tangri unga shodlik nasib etib, unga xalq xursandchilik xatlarinigina yozdursin. Qalami doim uning sahifalariga bezak boʻlsin, sahifalaridan xatoni ozaytirsin. U xat yozib, qanday chiziq tortmasin, bundan uning maqsad manziliga yoʻl ochilsin.

XLV

Yoqutning husnixat tufayli podshohlar oldida xam, darveshlar oldida xam hurmati ortgani va mamlakat yozuviga hurmat ahllari o'z belgisini uning bitgan sahifasi bo'yicha tortgani

Fano bog'ining gul tupida o'ltirib shuhrat qozongan kishining gulshani Suxravard edi . U nafsu havo deviga yo'l bermaslik uchun osmonning haqiqat avjidadagi uchar yulduzi bo'lgan edi. Bir kuni u xalifaning saroyi tomon bordi. Bu Haq rahmatining ofatga qarshi borganiga o'xshardi. Hijoz aholisi Ka'baga e'tiqod qilgani singari xalifa Musta'sim ham unga nisbatan ko'p hurmat bildirdi. Uni taxtga chiqarib o'ltirg'izib, so'ng o'zi o'ltirdi. Go'yo quti bittayu gavhar esa ikkita edi, yoki burj bittayu ustida ikkita yulduz turganday. Shayx adab bilan so'zlamogda edi, xalifa esa yerga ko'z tikib, jim turardi. Atrofda ne-ne odamlar oyoq ustida xizmatda, ne-ne odamlargina emas, hatto shahzodalar ham.

Shu payt Shayx odamlarga qaragan edi, ko'ziga Yoqut ko'rinib qoldi. U birdan xayajonlanib, o'rnidan turib ketdi; xalifa hayratlanib, unga shunday xitob qildi:

— Ey, ne-ne tushungan odamlar oyog'ining changi bo'lgan odam, shohlar ham senga qullik qilib, bu bilan faxrlanadilar. Bunday oliy martaba unga qaerdan kelganki, sen unga bu xilda extirom ko'rsatmoqdasan?

Shayx dedi:

— Qaysi bir hurmat va martaba Xudo unga bergan hurmat va martabadan yuksak bo'lishi mumkin? Uning ishi doim «Qur'on» ko'chirish bo'lib, hech kim u singari ko'chira olmaydi. U Xudoning so'zlariga ziynat bergani uchun uni hurmat qilish bizga vojibdir.

Tushungan odamlarning boshlig'idan Yoqutni bilgach, shoh unga o'z majlisiga kelib o'ltirishni buyurdi. U qo'li pok odam xatining yaxshiligi sharofatidan mamlakat podshohi bilan hamsuhbatlikka muyassar bo'ldi.

Bilki, Navoiy, nima so'z yozsang ham, Haq so'zidan boshqa so'zga qalam urma.

Ey soqiy, yoqutrang maydan olib kel, limmo-lim qilib quy. U bodani menga tutki, bir totib, kaxrabo rangini yoqut rangiga aylantiray.

XLVI - O'n Uchinchi Maqolat

Bulutdek foyda keltiruvchi odamlar haqidakim, peshona teri bilan zebo rayhonlarning boshiga gavharlar sochadilar; yuzlarida bulut orasidagi chaqmoqdek kulgi ko'rinib turadi; shabnam to'kilgan chinordek, qo'llari kaftining teri bilan yerga yonboshlagan xas-hashaklarni sug'oradilar; dilining kuyishi chinornikidek rangi ro'yida oshkor

Ey insonlar orasida tong kabi kumush sochishga o'rgangan odam, sening mehriq quyosh mehriday umumiydir. Xalq yuziga tong kabi kulib boqasan; elning boshida charx kabi aylanasan. Agar yomg'ir o'rniga tosh yog'sa ham, tog'dek boshingni yashirmay turasan.

Yig'inda o'ltirganlar hammasi boshingga tig' ursa ham, sham' kabi hammaning ko'zini yorita berasan. Tig' ko'ksingni qancha chuqur yorib kirsan, sen sadaf singari shuncha ko'p sof dur berasan. Zamondan iching qancha qon yutsa ham mushk kabi muattar bo'y taratib tura berasan. Sendan naf ko'rganlar duoyi joningni qilib, sha'ningga qarata: «Yer yuzida yashab yursin!» - deydilar. Kim bo'lmasin seni «Odamlarning eng yaxshisi» deyishadi. Bu maqtovlarni sen qanday oqlaysan?!

Sen insonlarga foyda yetkazishni o'zingga shior etding; shundan keladigan naf'ni o'zingga yor aylading. Sening xalqqa ko'rsatgan foydang shak-shubhasizdir; lekin bilib qo'yki, bundan o'zingga tegadigan naf ko'proqdir. Bulut agar dengizga bir tomchi tashlagan bo'lsa, dengiz bu bir qatrani asl durga aylantiradi. Dehqon ko'chatlarni parvarish qilgani uchun ularning ishi unga gul va meva berishdir. Uyning shiftini ustun ko'tarib turadi, lekin shift bo'lmasa, ustunning o'zi ham qulab tushadi. Maxbuba qoshini o'sma qo'yib bezar ekan, bunda o'smaning ko'ngilni olishi qoshga ham bog'liq. Jononning yuzidagi xol qancha yaxshi bo'lmasin, uning asosiy go'zalligi yuzida.

Kimki boshqalarga zarar yetkazishni odat qilsa, bundan elga emas, avvalo o'ziga jabr etgan bo'ladi. Kimki shishani bosib sindirsa, bundan o'zining oyog'i yara bo'lishini o'ylamaydi. O't xashakka tushib, alanga ko'taradi; uni kuydirib bo'lib, o'zi ham o'chadi. Pashsha odamning bo'yniga qo'nib olib, chaqadi, lekin bir shapaloq bilan maxv bo'ladi. Kapalakni tutaman, deb orqasidan chopgan bola bo'rkini yerga urib, bosh yalang qoladi. Boyqushni tepaman deb qaysi qush qasd qilsa ham, tepgan oyog'i to'ppa-to'g'ri tuzoqqa ilinadi. Boy xalqqa zulm qilib, yerga urug' eksa, urug'ni chumoli to'dalari talab ketadi. Kimki osmonga tosh otsa, u tosh bilan o'z boshini yoradi.

Zararkunandalik yomonlikning belgisidir; harorat olovning tabiatidandir. Kishi baxtsiz bo'lsa ham, baxtli bo'lsa ham bu uning ixtiyorisiz yuz bergan xoldir. Mushkni nafa qancha yashirib turmasin, hidi, baribir, uni xalqqa ma'lum qiladi. Kimning tabiatida saxiylik bo'lsa, boylik va faqirlikning unga farqi yo'q. Xudo bir odamni yaratilishdan pok qilib yaratgan bo'lsa-yu, lekin nopok odamlar uni sevmasa, unga buning ziyoni yo'q. Mevaning mag'zi bo'lgandan keyin uning po'sti ham bo'ladi; odamning dushmani ham bo'ladi, do'sti ham. Jahon yaxshi va yomondan xoli emas, lekin yomon yuzada bo'ladi, yaxshi - yashirin. Chunki yomon ko'p, yaxshi oz deydilar. Muqarrarki, mishmishning yaxshisi ham kam bo'ladi.

Pastkash odamlardan haq so'zni eshitib bo'lmaydi: «Qur'on»ni ham dev tilida o'qib bo'lmaydi. Tagi yomon odam e'tiborga noliyiqdir. U hech qachon yaxshini e'tiborga olmaydi. O'zining yomon fe'lini yaxshi ko'rgan pastkash, muqarrarki, xalq orasidagi yaxshilarni yoqtirmaydi. Odamlarning qilmishlaridan ayb axtargan odamning o'zining aybsiz bo'lishi mumkin emas. Hamma narsaga yomon ko'z yugurtirgan odam asal o'rnida ham zahar ko'radi. Kimning barcha xayollari buzuq bo'lsa, to'g'ri fikrdagi odamlarning hammasiga hasadchi bo'ladi. Unday odam oddiy toshni la'l deb biladi; sadafning har qanday siniqlarini inju hisoblaydi. Oddiy nina unga nayzaning uchi, oddiy arqon esa ilon bo'lib ko'rinadi.

Bunday odam birovning dasturxonida bitta yumaloq patir ko'rsa, uni osmon saxnasida to'lin oy deydi. Odamlarning kaftida paydo bo'lgan qadoqni ko'rsa, hasad qilib, uni qo'lida to'la dur ushlab turibdi deydi. Tun qorong'iligini tong safosi deb, boyqush patini humoning pati deb hisoblaydi. Odamlarning (xursandchilikdan) ichgan mayini qon deb biladi; taajjubki, o'zi ham ichkisi kelib xasrat bilan qon yutadi. Birov yig'lab, ko'zidan dur kabi yosh to'kayotganini ko'rsa, qayg'urib, qildek buralib, kuyib yonadi. Birovning zarxal ayvonini ko'rganda esa o'sha o't bilan o'z kulbasini kuydiradi. Bir odam gul hidlasa, unga tikan sanchilgandek bo'ladi; birov boda ichsa. uning boshi og'riydi. blga shodlik bo'lsa, uning dardi kuchayadi. Uning joniga mos narsaning o'zi ham darddir.

Naqd boylikning ofati o'g'ri bo'lganidek, yaxshilar hasadgo'y odamlardan doim ozor topishadi. Gul yuzta husnu latofatga ega, lekin uning muattar hidi qo'ng'izning joniga ofatdir. Iblis tug'ma ko'r kabi Xizrni ko'rmay o'tib ketadi. Kiyimining zumrad rangi unga zaharli ilon bo'lib tuyuladi. Quyosh yorug'lik berib, nur sohib turadi. Ko'rshapalak buni ko'rmasa, kim aybdor?! Tashna elni suv o'limdan saqlab qoladi; o'tga tekkan zamon esa uni o'chiradi.

Jinning joyi biyobondir. Gulshan esa uning ko'ziga zindon bo'lib ko'rinadi. Quyoshning javhari pok yaratilgani uchun bulut uning nurini to'sishga intilsa nima deysan. Porlab turgan gavhar sopol idishning ostiga tushsa, bundan uning qimmatiga putur yetarmidi. Arabdan chiqqan payg'ambar butun borliqni yoritti. Abu Lahab yuzini qora qilib nima qilardi .

Ey payg'ambar so'zi bilangina shod inson, elga zarar yetkazish xavfidan sen doim ozodsen. Xudo osmon toqini yaratganida uning ichida bu o'tkinchi dunyoni ham yaratdi. Davr gulshaniga zebu savlat berib, uning har bir gulini quyosh yorita boshladi. Bu charrianni Xudo yaratayotgan chog'da uning asosiy maqsadi inson gulini yaratish edi. Inson jamoasidagi eng komil odam mashaqqat yukini eng ko'p ko'targan odamdir. Kamolot qozongan odamlarning ham eng komili elchilar podshosi Muhammad payg'ambar edi. Payg'ambarlik quyoshi bilan bu kamolotini, kamolot avjidadagi bu ulug'vorligini sening kechangni yoritish uchun chiroq qildi, sening shon-sharafingga esa maddohlik etdi. Naf yetkazishni u o'ziga asosiy o'lchov qildi. Ko'rki, bu o'lchov seni odamlarning eng yaxshisiga aylantirdi. Har tasbeh o'girilganda, unga sanoxonlik qilardi; u endi senga maddoh va sanoxon bo'ldi.

Sen shunday buyuk martabaning qadrini bil, shunday ulug' darajaning shukrini qil. Shukr nimasi? Naf yetkazishni orttir, xayru saxovat kamarini uzun qil. O'zingda ko'p bo'lsa, in'om ber: ko'p bo'lmasa, oz berishdan or qilma. Agar qo'l bilan berib xayr qilish iloji bo'lmasa, til bilan ham naf yetkazish mumkin. Odamni bir og'iz yaxshi so'z bilan xursand qilish kerak boigan vaqtda unga xazina bersang ham u qaramaydi. So'z bilan el o'limdan najot topadi; so'z bilan o'lik tan qayta tiriladi. So'z bilan dinsizlar musulmon bo'ladi; so'z bilan hayvon deganing insonga aylanishi mumkin. Bir so'z bilan qancha balolar daf bo'ladi; qancha boylik sochsang ham bunday nafga yetishmaydi. Insonga xos konning gavhari, bu -so'zdir; odamzod gulshanining mevasi ham shu so'zdir.

Kishilarning soʻz bilan naf yetkazish qoʻlidan kelmasa, loqal koʻnglidagi andeshasi yaxshi boʻlishi kerak. Koʻngli odamlarning xursandligidan xursand boʻlksi lozim; ularning koʻngli noxush boʻlsa, tashvishiga sherik boʻlish kerak. Kimning xalq gʻamidan gʻami boʻlmasa, haqiqiy odam boʻlsang, uni odam dema. Birovning oʻlimidan sevingan odam yo goʻrkov, yo yuvgʻuvchi, yoki jallod boʻladi. Ularning qaysi birini tasavvur etsang ham, tabiatning nafrat bilan toʻladi. Lekin birov senga yaxshilik qilmoqchi boʻlsa, soʻz bilan senga jon bagʻishlamoqchi boʻlsa-yu, lekin gap bilan buni ifodalay olmasa, yaxshilikni tilga olganining oʻzi kishi tabʻiga osoyish bagʻishlaydi.

Xudo seni shunday nodir qilib, dunyodagi odamlarga naf keltiruvchi qilib yaratdi. Kimki uning shu amriga mansub boʻlsa, barcha kishilar koʻngliga ham yoqqan boʻladi. Ikki dunyoning taxti bilan toji bir tomonu bu bir tomon, bilib qoʻy!

Bu sifatdan yaxshi sifatni topish qiyin. Lekin bundan ham yaxshi bir ish bor. Bu -birovga bir narsa berib, undan olishni odat qilmaslik; naf keltirishu, lekin birovdan naf qidirmaslik; berish ishini doim xotirda saqlab, berib, bir narsa olishni oʻylamaslik. Bulut topganini xalqning ustidan sochdi. Shuning uchun Xudo uni osmonga xoʻjayin qilib qoʻydi. Chumoli odamlar sochgan narsani terishga odatlangani uchun uning ishi tiriklay goʻrga kirish boʻldi. Gul oʻzining kumush gulbarglarini odamlar ustidan sochgani uchun Xudo unga yangidan-yangi barg, gʻuncha ato qiladi. U sochgan narsani shamol olib yiqqani uchun doim darbadar boʻlib, xoru zor. Shisha ham oʻzidagi gulobni odamlar yuziga sepgani uchun uni avaylab tokchaning ustida saqlashadi. Supurgining odati ham yigʻish, toʻplash boʻlib, uning eshik orqasida xor-zor boʻlib yotishi bunga bir dalildir. Sanamlarning zulflari doim mushk tarqatib turgani sababli ular quyoshdek yuzning tepasidan oʻrin olganlar. Chin diyorining mushki oʻzi qora tuprogʻday bir narsa. Sunbul uning isidan is olgani uchun boshqochiday boshi quyi.

Bundan ham baland yana bir martaba bor. Unga yoʻl topish yuksaklik belgisidir. Qanday inʼom boʻlmasin uni ochiq yuz bilan berish, achchiq bodani shirin soʻz bilan tutish kerak. Saxovat koʻrsatgan kishi muomalada ham xato qilmasa, u bir yoʻla ikkita inʼom bergan boʻladi. Tovoqda turgan mevalar dilga yoqsa ham, ammo ustidagi gullar unga qoʻshimcha bezakdir. Maxbubaning husni qancha goʻzal boʻlmasin, lekin odamlarning koʻnglini u yoqimli muomala bilan oladi. Oltin tojning ziynati boʻlsa ham, ammo uning ustidagi durni hech narsaga taqqoslab boʻlmaydi. Dasturxondagi xushboʻy taom qancha yaxshi boʻlmasin, ustiga qand sepilsa, yana ham xushroq boʻladi.

Kimki bunday axloq bilan ish tutar ekan, unga birov jafo qilsa, buning uchun u intiqom olmaydi. Har qanday dilgʻashlikni xursandxkka qabul qiladi, birov qancha jafo qilsa, vafo bilan javob beradi. Bunday odamni insonlarning insoni deb, haqiqiy odamlarning eng yaxshisi deb bil. Uni odamgarchilikni toʻla egallagan, yuz kishining odamgarchiligi qoʻlidan keldigan deb tushun!

XLVII

Marhamatli Ayyubning bezori oʻgʻri egriligini tuzatgani...

Bir kecha hurmatli Ayyub Ilohiy sirlar kayfidan mast bo‘lib, toat-ibodat qilib, sham‘dek ko‘zidan yoshlar to‘kib o‘ltirar edi. U durdek ko‘z yoshi dengiziga g‘arq bo‘lib, kuyib-yonishda sham‘ga qo‘ldosh edi. Xilvatda bir burchakni o‘ziga maskan qilgan, go‘yo bir qutichaning ichidan eng toza dur o‘rin olgandek edi.

Shu kecha bir kisavur uning uyiga laxm kovlay boshladi. Kechasi bilan u yer ostini o‘yib, yo‘l qilib chiqqanda, uyda bir odarnning boshini ko‘rdi. Ayyub ham buni tushunib, indamadi; ibodatda davom etib, buni o‘ziga olmadi. O‘g‘ri esa o‘sha teshikning ichidan chiqib, uydan nima topsa, hammasini to‘plab, qanchasini ko‘tara oladigan bo‘lsa, mo‘ljallab, orqasiga maxkam tang‘ib bog‘ladi. Laxmga kirmoqchi bo‘lgan edi, teshik kichkina, yuk esa juda ham katta bo‘lganidan unga sig‘madi. «Inining torligidan xafa sichqon dumiga g‘alvirni ham boylab olibdi» (degan gap bor). Uning qiynalib qolganini ko‘rib, Ayyub o‘rnidan turdi-da, eshikni ochib, unga yo‘lni ko‘rsatdi.

— Yuking katta bo‘lib ketibdi, teshiging esa kichik. Yo‘ldan chiqa qol, mana, eshik ochiq.

U qancha gumrohlik ko‘rsatgan bo‘lsa, shayx unga shu xilda yo‘l ko‘rsatdi. Kishi birovga shu xilda yo‘l ko‘rsatgandan keyin, u bunday yo‘ldan chetga chiqishi mumkinmi?!

Bu ahvol o‘g‘rini ojiz qilib qo‘ydi, og‘ir yuk esa qaddini bukdi. Vujudini bir o‘t yondirib dard berib, bundan lojuvard osmonning ham isitmasi chiqib ketdi. Elkasidagi yukni shu o‘tga tashlab, o‘z vujudining yukini ham kuydirishga tayyor edi. Bu ranju malolatdan muztar bo‘ldi, xijolat uni xasdek o‘rtantirdi. Na‘ra tortib, seldek ko‘z yoshi to‘kdi; shayxning oyog‘iga boshini fido qildi. Shayxning yaxshiligi, gunohini afv etgani tilini lol etdi, marhamatining Vuki esa jismini bexol qildi.

Shayx marhamat qilib, uning ko‘zidagi yoshini artadi, lutf ko‘rsatib, boshini yerdan ko‘tardi. Uning dardu ahvolini tushunib, faqirlik xirqasini kiyishni tavsiya etdi. Tasavvuf yo‘li o‘z o‘ti bilan uning jonini kuydirib, undan biron nishon ham qo‘ymagandek edi. Uning butun borlig‘i xasdek shu o‘tda kuydi. U shu o‘tdan ko‘p yorug‘lik topdi. Kamolot egasi uni shunday parvarish qilib, bir afv bilan shuncha narsaga ega bo‘la oldi.

Navoiy, telbalikni qo‘yib, sen ham bir odarnning etagini ushlasang nima qilardi.

Soqiy, gunohimdan o‘tib, qoiimdan tutki, jonim og‘zimga kelib, chiqay deb turibdi. Tez bo‘l, bir qadah bilan menga kushoyish ber. Umrin Nuh umricha bo‘lmasa ham, sabrda Ayyubcha borman.

XLVIII - O‘n To‘rtinchi Maqolat

Osmon tuzilishidan shikoyat; uning har biri bir quti bo‘lib, har yulduzi pok bir gavhar bo‘lib ko‘rinadi, ammo u shunday bir kuticha hamki, unga zahar, zahar bo‘lganda ham o‘ldiradigan zahar solingan; jahon ko‘g‘irchog‘i haqida kinoyaki, u chiroyli va kelishgan sho‘x bir jononga o‘xshab ko‘rinadi, ammo o‘zi shunday qariyaki, ishi makr va ko‘zbo‘yamachilik, ko‘zbo‘yamachiligi esa haddan ortiqdir; u marvarid qutisining zararini yozish uchun kalamning tili lol: bu qariyaning turgan-bitgani zavoldir

Ey ko'ngul, bu charx qo'g'irchoqboz chiqdi-ku! Ey ko'ngul, uning nayrangbozligidan ranjima. Uning nayranglari har qanday taxmin va gumondan ortiq. Nayrangidan ham afsunlari ko'p.

Charx shunday xiyla va nayranglar ko'rsatadiki, go'yo u ko'k xirqa kiyib, tos o'ynayotganday. Yulduzlar uning kiyimidagi jiyaklardan nishon; Somon yo'li esa ustidagi parcha-parcha yamoq.

U quyoshni mash'al qilib, aylangani aylangan; tosidagi o'tni xirqasi bilan yashirib olgan. U o'tni o'z kiyimi orasidan o'tkazadi; tong yoqasidan o't chiqarib ko'rsatadi. To'g'rirog'i, tong kulish uchun og'zini ochib, xiyla bilan og'zidan o'tlar sochadi. Shunday bo'ladiki, u o'tning uchqunlari osmon xirqasi bo'ylab hammayoqqa sochiladi.

Qo'g'irchoqboz kabi bu xiylagar osmon o'z nayrangbozlik chodiridan ming xil suratlar ko'rsatadi. U mixsiz, ustunsiz chodir tikadi; chodirning ko'rinishini doira shaklida qiladi. Unda yulduzlar jilvagar bo'lib, kumush badani bilan yuz xil o'yinlar namoyish etadi. U buncha kumushrang o'yinchoqlar yasab chiqararkan, maqsadi xalqqa xiyla-nayrang yedirishdir. Yo'q, u parixpndek tanani ikkiga bo'lib qo'ya qolmadi; tig'i yangi oyga, qoni esa uning atrofidagi shafaqqa o'xshaydi. Uning yulduzlari bunday parixonlik qilish bilan atrofiga yuz ming parini yig'ib olgan.

Yo'q, uni parixon dema, u bir qarigan shum kampirdir. Qaddi ham ayyorlik sifatini ko'rsatish uchun bukilgan. Uning ko'z yoshlari xiyla yulduzlaridir. Yolg'ondakam tongning oqargani - uning boshidir. Nayrang bilan u el qonini to'kadi; aldov bilan jonini oladi. Podshohlarni o'ldirishga, Xusravnigina emas, Farhodni o'ldirishga ham aqli tez ishlaydi.

Masalan, yer yuzidagi bir kelinni u tomosha qilib, makr bilan unga pardozechiligini izhor etadi. Qo'ynida pardozechiligining belgisi oq tong upasiyu quyosh oinasidir. Tong nafasi yangi ochilgan gulni yasatganday, u sho'x go'zalni yasatadi. Yuziga gul bilan elik tortib, egniga sunbul kokillarini taraydi. Lola bilan chehrasini qizil qiladi; lola dog'ini esa chehrasiga xol qilib qo'yadi. Yashil rang bilan qoshiga o'sma tortadi; shabnamni boshiga ro'mol qilib yopadi. Sarvdan qoiiga surat tutqizadi; suvdan esa unga' oina yasaydi. Og'zini g'unchaning orasiga pinxon etib, so'zlaganda shu g'unchani kuldiradi. Chiroyli nargisdan unga ko'z qilib, safsar ra'no tilidan so'zlatadi. Uning nargis ko'zlariga noz va karashmani o'rgatadi; g'amza o'rniga o'ynoqilikdan ta'lim beradi. Uni jannatning bog'idek bezatadi; jannatning bog'i emas, Chin qo'g'irchog'idek yasatadi. Xalq orasida uning zeboligini jilva qildirib, hamma tomonga ra'noligini namoyon qiladi. Buncha afsunni unda aks ettirar ekan, buni xalq unga giriftor bo'lishi uchun qiladi. Toki, uni har kim ko'rganda zor bo'lib, ishqining sirtmog'iga muftalo bo'lsin.

Rustamdek bir azamat u makkor qariyani uchratib, o'sha go'zalga yetishish orzusida g'amga asir bo'lganini izhor etdi, deylik. Qariya o'rtada qo'shmachilik qilib, qo'shmachilik dema, makr-xiyla ko'rsatib, shunday yashirin sehrgarliklarni namoyish qiladiki, natijada ikki toqni juftlashtiradi. Ularning nikohini maxkamlash vaqti kelganda, to'y oldi qaliniga jonining javharini so'rattiradi. Hozir to'y oldi qalini uchun jonini so'ratgan bo'lsa, ertasiga to'ydan keyingi qalin uchun imonini talab qiladi. Ra'nodek go'zal mahbuba uning yordami bilan oshig'ini o'ziga ibodat qilishgacha olib keladi. Uning shunday o'zini past tutishini, kamtarligini ko'rib, endi unga pul ham da'vo qila boshlaydi. To'y oldi qaliniga jonini so'rab, keyingi maxrga imonini talab qilib, jonini, imonini olgandan keyin esa, bu dunyo uyidan uni surgun qiladi. Uni bu uydan chiqarib, boshqani kiritadi, yana boshqa bir begona odamni o'ziniki qiladi. Unisiga vafoni tark etgan edi. Bunisiga ham o'sha jafolarni ko'rsata boshlaydi.

Qizig'i shuki, bundaylarning yuzi kelib mingi ketadi; mingtasi ketgandan keyin yuz mingtasi keladi. Kelish-ketish ishlari shu xilda tuzilgan bo'lib, hayot - bazmga kelib-ketishday bir gap. Zamonning ishi shu xilda qurilgan bo'lib, evoh, u doim aylanib turadi. Azaldan oxirigacha shu xol bo'lib, keluvchilarning ham, ketuvchilarning ham son-sanog'i yo'q. Ularning yuzi bo'lsa ham, mingi bo'lsa ham, falak ularni yo'q qiladi. Uning jafolaridan oh, yuz ming oh!

Falak aylanganda ikki chiziqli xosil qilib, bu mintaq va muaddil chiziqlari ikki belbog'day uning beliga boylangan. Shuni ko'riboq odamlar uning nima maqsadda belining ikki yeridan boylanganini tushunadi. Uning aylanishidan xosil bo'lgan kunduz ham, kechasi ham tunu kun goh pastga tushadi, goh tepaga chiqadi.

Bu mashaqqatdan quyoshning yuzi sarg'aygan; hatto yangi oy ham o'zidan ketib, bexud. Uning yetkazgan g'amidan tong to'nini yirtgan, shorn ham motam libosida. Issig'ini ko'targani uchun o't oromsiz, yelni yugurtirgani sababli xor-zor. Suv ham uning dag'dag'asidan jahongashta; qattiq shamoli tuprog'ni changga aylantirgan. Uning qasd qilishi natijasida dengiz zahar rangida, zahar ta'siri uni qayg'uga solgan.

Uning zulmi bilan konning baxti qora; go'yoki ichi laxta-laxta qon bog'laganday. Durga u shuncha ko'p zulmlar qildiki, o'z ahvoliga to'kilgan bir qatra yoshday bo'lib qoldi. Uning nayzasi la'lga shunday ochiq urildiki, natijada yarasidan bir qatra qon chiqardi. Uning g'amidan bulut ahvoli ham chatoq; go'yo o'z dardiga bir qora oh chiqarganday. Undan chashma ham dushmanlik ko'rib, bir ko'z bo'lib qolgan, o'z ahvoliga qayg'urib ko'z yoshi to'kadi.

Bulbul uning xasratidan fig'onda, gul to'ni shu tufayli yuz yeridan chok. Lolada ham yangi dog'lar paydo bo'lgan; ko'z yoshlari esa u dog'larni qonga bo'yagan. Shishaning ko'zidan qonini oqizib, mayining o'tidan odamlarning jonini kuydiradi. Garchi u kishilarning joniga o't solsa ham, shu o'tini ham hammadan baribir qaytib oladi. Shunga qaramay falak hammaga o'zini do'st tutib, o'zini odamlarning ahvoliga g'amxo'r qilib ko'rsatadi. Bir necha kun odamlarga xursandchilik bag'ishlab, bir necha kun ularning xojatini ravo qiladi. Birovni mansabda Qorun darajasiga, birovni martabada Faridun

darajasiga ko'taradi. Uning bu ishlarida ham bir-biriga muvofiqlik yo'q; mingdan bir ishi taxsinga loyiq emas.

Shunday fikr qilginki, bu pastkash charxning aylanishi xuddi g'alvirning aylanishiga o'xshaydi. Olamdagi odamlar, xoh yaxshi bo'lsin, xoh yomon, hammasiga shu chanbar orasidan joy beradi. Odamlarni u shu ahvolga solib, o'z g'alvirini elagani elagan. Yaxshini yomondan, pokni nopokdan ajratadi. Yaxshisini pastidan ayirgandan keyin ikkovini bir martabada qoldirmaydi. Qaysi biri ko'proq pastkash bo'lsa, o'shani o'z marhamatiga olib, ko'proq boy qildi. Durni oddiy kaxrabodan farq etmasdan, durga aloqasi yo'q narsalar bilan durlarni ko'mib yubordi. Jahon gulshanida nargis kabi kaltabin, nodonlar bor edi, ularning bazmlariga xursandchilik bag'ishlab, kumush tabaqlarda oltin qadahlar uzatdi. Tabiati pokiza, behisht gulzorining bezagi deb tushunilgan gulni esa, balo tikanlariga muhtalo qilib, uzdi, sovurdi, yo'qotdi. Rindlar may idishiga g'ilof qiladigan terini xo'tan mushkini saqlaydigan idishga aylantirdi. Qaerda rangdor yaman terisini ko'rsa, yuz joyidan qirqib, undan o'qqa xalta yasadi. Tig'dek odamlarning qonini to'kkanlarning martabasini ko'tarib, shoh yoniga o'tqazdi. O'q kabi to'g'rilar esa undan quyida, d'q o'qdondan bir necha tosh uzoqqa ketgani kabi.

Qizig'i shuki, uni yaxshi desang ham, yomon desang ham, agar birpas vaqtini topsa, ayovsiz xanjarini ishga solib, yaxshiyu yomon bilan barobar jang qiladi. Kimni loyiq ko'rib taxtga o'tqazgan bo'lsa, oxirida baribir taxtaga yotqizib, xafa qiladi. Kimga bir taxta kigizni soyabon qilgan bo'lsa, uni ham o'sha quruq taxtaning ustida uxlatadi. Kimgaki ichib baxra olsin, deb bir jom may tutmasin, oqibatda o'sha mayga zahar ezib qo'shadi. O'sha jomdan may ichmagan, oxirida zaharidan xurush qilmagan kishi dunyoda yo'q. Kimning obro'-e'tiborini ko'tarmasin, uning buyrug'iga butun olamni mute' qilmasin, unga jabr qilib, uni pastlatadi ham, sekin-asta tuproq bilan barobar qiladi ham.

Dunyoda shunday odamlar bor ediki, ular shohlar edilar; mamlakatda adolatning posbonlari edilar. Bu, falak ularning birontasini o'ldirmasdan, xoru zor qilmasdan qo'ydimi? Boq, Faridun bilan Jamshid qayoqqa ketdi? Yeraj, Hushang va Zaxxok-chi? Salm, Manuchexr va Navzar qani? Baxmanu Doroyu Iskandar qani? Qani dunyoning xokimi Chingizxon? Qani jahon xoni Temur Ko'ragon? Bu pastkash charx ularning bittasiga ham vafo qilmay, kimni ko'targan bo'lsa, uni yana yerga urdi.

Shuning uchun u bergan davlat va iqbolga shod bo'lma; uning muhabbatiga ham ishonma. Uning hech bir xosili ham yo'q, doimiyligi ham. Ularning hammasidan kech, lekin kechikma. U seni mag'lub etguncha, sen uni oldinroq o'z faqirliging bilan xor qil, mag'lub qil. Qo'lingda bor narsani u olib qo'ymasdan, hammasidan voz kech, qo'lingni tort. Qo'lingda nimang bo'lsa, parokanda qil, o'z qo'ling bilan uni sharmanda et. Quyosh panjasidek qo'lingni och, unda qancha kumush bo'lsa, olamga soch. U sening qo'lingni quritishini bilib, bilganingdan keyin, o'z qo'lingni o'zing qurit.

XLIX

Iskandarning yetti iqlim mamlakatlarini o‘z qo‘liga kiritgani va bo‘sh qo‘l bilan bu dunyodan ketish otini ilgari surgani

Hamma iqlimlarni qo‘lga kiritgan shoh Iskandar jahon mamlakatining taxtiga ega bo‘ldi. U borib olmagan biron yer qolmadi. Biron yer qolmadiki, u bormagan bo‘lsin. Dunyodagi hamma yer va suv uning hukmiga o‘tib, xo‘lu quruq buyrug‘ining qavzasiga tushdi. Osmonning ko‘k gumbazi ustida xutba o‘qib, adolat tamg‘alarini (oltin, kumushga emas), yulduzlarga urdi.

Shohlar o‘z ixtiyorlari bilan unga qul bo‘lishdi; unga qul bo‘lish bilan ular faxrlandilar.

U ham shoh edi, ham valiy, ham payg‘ambar. Uning tabiati esa donishmandlik bilan rostlangan edi. Uning asl zotida Jamshidlik odatlari bor edi. Oddiy ko‘zgu unga jahonni ko‘rsatadigan jom bo‘lib xizmat qilardi. Etti qavat osmon hukmronligi unga muyassar, yetti iqlim unga bo‘ysungan edii

Shunday yuksai martabali baxtiyor podshoh bu o‘tkinchi dunyodan kp‘chim ko‘tarmoqchi bo‘lib qolganda qiziq bir o‘jizlik va bechoralik xolatini boshidan kechirdi. Oldida qiziq bir o‘voralik yuz berdi. Unga na xakimlari yordam qila oldi; na xizmatkorlari, na qullari uning farmonini bajara oldi. Ular barchasi bu yashil bog‘da qolib, u bir o‘zi qora tuprog‘ning ichiga yo‘l oldi. Bunday xalokat uning ichini o‘rtagach, shunday so‘zlar bilan u ichini bo‘shatdi;

— Shu nafasda men pastga qarab borayapman; shohlik nog‘orasi safarga chorlamoqda. Kim o‘z or-nomus shartini saqlamoqchi bo‘lsa, mening unga shunday vasiyatim bor: vaqtiki pok bo‘ston qushi men tomon uchib kelib, poklik ayvoniga borishimni eslatgan chog‘da, oh tortib, olamni’ qorong‘i qilib, tobutdan menga uxlash uchun joy xozirlab, yo‘limni qabr tomon boshlar ekansizlar, bir qo‘limni tobutning yonidan chiqarib qo‘yinglar. Kishilar tobutga nazar solar ekanlar, ibrat yuzasidan shu qo‘lga qarasinlar. Bilsinlarkim, yetti o‘lka podshosi, yetti osmon mushkullaridan xabardor odam, endi jismida jon yo‘q, bu makondan, bu jahondan bo‘sh qo‘l bilan ketmoqda. Kimki jahon mamlakatini havas qilsa, ushbu qo‘l unga yetarli tajribadir.

Ey Navoiy, bu jahondan, jahondangina emas, jonning javharidan ham qo‘lingni tort.

Ey soqiy, dilim orzusi - mastlikdir. Lekin qo‘limning quruqligi bunga mone‘lik qilmoqda. Marhamat qilib, qo‘limga may javharidan ber! May nimasi? Iskandar oinasini ber!

L - O‘n Beshinchi Maqolat

Jaholat mayining quyqasini ichadiganlar haqidakim, yaxshilik xirqalari gunohkorlik ko‘lidani yirtiq; may jaholatining bosh og‘riq odamlari to‘g‘risidakim, ularning har biri mayxona eshigida mastlik va beboshlik bilan yuradi va qiyshaygan mayxona ularning nazarida Jamshidning taxtiga o‘xshaydi, siniq piyola esa o‘zida jahonni ko‘rsatadigan jomga va pushaymonlik ko‘zyoshlari yomg‘iri gunoh shu‘lasini o‘chiradi va tavbaning chaqmog‘idan chiqqan o‘tlar osiylik xirmonini kuydirgusidir

Ey, jomga hamdam bo‘lib quvongan odam, ishing jaholat xumoridan mastlik. Bunday aysh senga doimiy bo‘ldi, hech kamaymadi. Dardu fikring jaholat jomi. Boda ichingda xumda qaynaganday jo‘sh uradi. Bu qaynashdan har doim ko‘nglingda ham xuruj. May vujudingdagi mag‘rurlikni kuchaytiradi. Lekin sen ko‘p singari o‘zingdan o‘tgan sirni, o‘z ahvolingni tushunmaysan. Og‘zingni fisqu fujurning qo‘li ochadi. G‘aflat mayini ichib olib, og‘zingdan xum kabi ko‘piklar sochasan. Na senga o‘lish g‘amidan motam, na rizqu nasibang tugashidan tashvish! Ajalning muxtasibi kelib qolsa nima qilasan? Uni daf etish uchun qanday tadbir qo‘llaysan? Jafo toshi bilan qani endi u bu xumga qarab bir ursa, uni bo‘lak-bo‘lak qilib, sindirib tashlasa! Jismingga dog‘lar qo‘yib kuydirib, ichayotgan mayingni qora tuproqqa to‘kib tashlasa! Sopol idishingni chil-chil qilganidek, la‘lga o‘xshagan mayingni yer qoniga aylantirsa!

Bu behisob ichayotgan jaholat maylaring uchun bir kun kelib, albatta, hisob berasan. Sening bu mastliging necha yil, necha oy davom etishi mumkin? Oyda, yilda bir marta mast bo‘lmasdan xushyor ham yur!

Mast odamning hamma harakatlari bema‘ni bo‘lib, ko‘chadagi bolalarga masxaradir. Ko‘chaning boshida u jinni ko‘rinishi bilan bolalar unga tosh yog‘dira boshlaydilar. U piyoladagi mayni oxirigacha ichib, mast bo‘lib, ko‘chaga mayxonadan chiqib keladi. Peshonasi tomlarga urilib, qonagan, boshidagi sallasi yoyilgan, chuvalgan. Yomon itdek odamlarga o‘z-o‘zidan hamla qiladi. Uni shunchaki yomon it emas, qopadigan it desa ham bo‘ladi.

Badanida mastlik dam-badam g‘olib kelib, o‘zini boshqara olmay, boshi og‘gan tomonga ketib qoladi. Yoida uchragan yomg‘ir suvini ko‘rsa, may deb ichadi; soy toshi uchrasa uni gulday otib yuboradi. Otgan toshidan bolalar goh atrofga tirqirab qochadi, goh yana bu mast-alastning boshiga to‘planib o‘ynashadi. U bo‘lsa goh yiqilib, goh harzamonda turib, mastlikbilan qo‘lini har narsaga uradi. Shunday qilib, u ketma-ket yiqilib, turib, yiqilib turib, oxirida shunday yiqiladiki, may ustidan bosib tushadi. May uning axyolini chatoq qilgan bo‘lsa, qusuq uning soqollarini bulg‘aydi. Bo‘zchining tarog‘idagi ohordek, balki qarg‘a patidagi iflosdek, qusuq uning soqolini obdan harom qiladi. It esa yalab, uni yana tozalab qo‘yadi.

Mastlik uyqusi tarqagandan keyin, ko‘zini ochib, yana ichishga beriladi. Boshidagi sallasini ham topa olmay qoladi. Belidagi pulini ham yo‘qotadi. O‘likdan kafanini shilib olganday, to‘nini ham yo‘lto‘sarlar yechib olishgan. Yo‘lda pichog‘ini ham olishib, qinining o‘zini qoldirishgan; kavushining ham bittasi bor, ikkinchisi tushib qolgan. To‘ning etagi balchiq, oldi xo‘l, oldi xo‘lu, ammo oldida ko‘l ham paydo bo‘lgan.

U o‘z uyini qancha qidirmasin, shu uzun ko‘chadan boshqa uyni topa olmaydi. Vujudiga titroq kelib, qaltiratadi; og‘zida hech ta‘m yo‘q, bemaza. Qo‘lini maxkam qo‘ltig‘iga tiqib, qancha qidirsa ham uyining yo‘lini topa olmaydi. To‘nini o‘g‘ri yechib olgani yetmaganday, qolgan hamma narsalarini ko‘cha qorovuli tortib oladi. Tushunsang, bu o‘q tekkan odamni tuzatish uchun uning yarasini kesib, ichidan o‘qni sug‘urib olganga

o'xshaydi. Boshi aylanib, ko'ngli ham ozib, qulog'ini yejkasiga qo'yib berkitishga harakat qiladi.

Shu xilua u har tomonga borib-kelib, qara, ne shakl, ne qiyofaga kirdi! Unga ichish ham bir bo'ldi, shuncha azob-uqubat tortish ham. Buni xumor dema, yuz balo degin: ular hammasi bir bo'lib, uni o'ziga muftalo qilgan. Uning o'ziga o'zi qasd qilishini tomosha qil; o'z joniga o'zi zulm qilishiga bir qara.

Bular o'zi hammasi biri biridan qiziq ishlar... Bundan ham qizig'i yana shuki, u o'zining bu ishlarini oddiy mastlik, shunchaki bir rindlik, qalandarlik, beboshlik deb xayol qiladi. Bu ishlarining hech biri ko'ngliga og'ir botmaydi; xijolat tortib, o'lmaydi ham. Shuncha qabohat unga ta'sir etmaydi; bu qabohatlarning hammasini joyiz deb biladi.

Ha, shum kampirning qizi qancha xunuk bo'lsa ham, uning ko'ziga behishtdagi hur bo'lib ko'rinadi. Qobiliyatsiz shoirga: «Nima deyapti?» deb yurma deyman. Nima be'mani gap gapirsa, uning o'ziga senr bo'lib tuyuladi. It qozondagi oshga tilini tekkizgani uchun yuz qoralik belgisi sifatida yuzi qizil bo'ldi. Kimki odam o'ldirib, jallod nomini olgan bo'lsa, u o'z o'g'lini o'ldirsa ham xursand bo'la beradi. Go'ngning isidan ko'ngli ochilmasa, qora qo'ng'iz uni yumalatib yurmas edi. Kimki ko'mir sotishni bo'yniga olgan bo'lsa, yuzi qora bo'lganidan or qilmaydi. Boyqush obod yerlarda xafa bo'lib o'ltiradi; vayrona burchaklarda esa to'vusdek to'vlanadi. May inson tanasini xarob qilsa, ajablanish kerakmi? Sel uylarni buzib olib ketsa, hayron bo'lishga o'rin yo'q!

Sel uylarni yiqitib, odamlarni bevatan qiladi; sel balo seli bo'lib, uylar vayrona bo'lsa, odamni mast qilib yiqitish ichkilikning xususiyatidir. Uning jism uyiga u, bilki, balo selidir. Uni jism uyi dema, jon uyi de, jon uyi ham dema, imon uyi de. Har tomondan tug'yon qilib kelgan selga shoh uyi ham bir, darvesh uyi ham.

Kim bemazalik qilib bodani icha bersa, uning aql chirog'i xiralashadi. Agar chiroqning alangasiga bir qatra suv tomsa, uyda yorug'lik bo'lishidan qo'lingni yuvasan. Aql chirog'i qanday chiroqki, kishi kechasiyu kunduzi uning ustidan may suvini jom-jom quyadi. Mash'alning aylanasi ustiga ham bir kosa suv quysang, u o'chadi. Mana, chiroqning ahvoli. Suv bilan mash'alning o'ti ham xiralashadi; mash'alning o'ti u yoqda tursin, manqalning o'ti ham. Manqalni qo'y, ko'ra bo'ladimi, tandir bo'ladimi, baribir, unga suv tekkandan keyin, unda na issiq qoladi, na nur. Majusiy o'txonaga suv quysa bir nafasda sandal daraxtining o'tini obnusa aylanadi.

Kimki shu suvdan o'ziga xursandchilik xosil qilmoqchi bo'lsa, uning uyini qorong'ilik bossa ajab emas. Demak, uni suv dema, u shunaqangi bir o'tki, yetti osmon xirmonini kuydiradi. Osmonni kuydirishga qodir bo'lgan bu shu'la xas-xashakka tushsa, undan nima qoladi?

Ey inson, vujuding uyi xuddi shu xashakning o'zidir; zaif taning bir xovuch tuproq. Bu xashakka qachongacha o't qo'lasan? Bu tuproqni qachongacha sovurasan? Ichkilik ham dard o'ti, ham afsus suvidir; yo'q, u do'zax o'ti, ham to'fon suvidir. Bu o'tni o'z vujudingning xas-xashagiga urma; bu suvni bir xovuch tuprog'ingga quyma. U garchi suvdek tiniq, yaxshisi bo'lsa ham, lekin uning suvligidan o'tligi ortiqdir. Har qanday suv

qaynab turganda, ko‘rinishi ruvdir, lekin uning kuydirishini o‘tnikiga solishtirib bo‘lmaydi. O‘tga kishi qancha qo‘l ura ham, unga qo‘l tekkan bilan, qo‘l kuymaydi. Kimki qo‘lini qaynagan suvga tiqsa, qo‘li unga tegishi bilan o‘ldiradi.

Xullas, uning o‘ti o‘tu suvi ham o‘t, rangi o‘tu jozibali yolqini ham o‘t. Kimki bu to‘rt o‘t ichiga tushib asir bo‘lsa, chaqmoq chaqqan joyda ipak to‘qimaday yonadi. Qaysi badanda bu to‘rt o‘t yonsa, uning issig‘idan badanidagi to‘rt unsur ham o‘rtanadi. Bu o‘tda to‘rt unsurgina yonib, yo‘q bo‘lib ketmaydi, aqlu xis, dinu islom ham yo‘qoladi.

O‘tga shunday issiq berish xususiyati xos ekan, uning yomonligini qaysi suv daf eta oladi? Yashinni to‘fon suvi ham pasaytira olmaydi; gulning o‘tini bahor suvi o‘chira olmaydi. Bu o‘tning joniga ofat bo‘ladigan suv tavba vaqtida afsus-nadomat ko‘z yoshlarini to‘kishdir. Shunday ko‘z yoshi oqib turgan vaqtdagina bu o‘t daf bo‘ladi, bu o‘tgina emas, yo‘q, hatto do‘zax o‘ti ham. Kishi bunday qatrani qaerdan topadi? O‘zi bir qatra bo‘lsa ham, naf i daryocha-ku! Kimki o‘z gunohlariga pushaymon bo‘lib, ko‘z yoshi to‘ksa; uning har qatra ko‘z yoshi maqsadiga yetishi uchun gavhardir. Bulutdek hayo bilan ko‘z yosh to‘kar ekan, uning har bir qatrasi durning aslidir. Birovni maqtab, majburan tavba qildirilsa, buni tavba deb tushunma: birovning tavba qilishga aqli yetmasa, «Qur’on»ni o‘rtaga qo‘yib, shartlashishni ham; yoki birov mast bo‘lib to‘polon ko‘targanda, qasam ichtirib, uni bu ishdan qaytarishni ham. Bular hammasi taqdir o‘ti oldida bir xasdir. Bular tavba hisobida ham emas. Kimki taqdirning qo‘lida beixtiyor tavba qilar ekan, unda ixtiyor bormi!

Tavba, bu - o‘z aybidan xabardor bo‘lishdir, oldida turgan yo‘lning xavfliligini tushunishdir; yoki yo‘ldan adashib qolgan vaqtda, bu ahvolga o‘zining aybdorligidan ogoh bo‘lishdir. U, bilsaki, Xudo hamraa vaqt xozir, nima qilsang, hammasiga nozir, uning ko‘nglini pushaymonlik o‘ti yondirsa, jonini xijolat o‘ti kuydirsa, shu xolatda u tafakkur qilib, o‘z qilmishlariga nafrat bildirsa, shunda unga yana Ilohiy lutf etib, bitmas-tuganmas jozibaga erishib, Xudo uni o‘zligidan judo qiladi, o‘z xoliga mutlaq qo‘yib qo‘ymaydi. Shunda u «Ilohiy tavba» bilan zafar topsa, bunday tavba haqiqiy tavba hisoblanadi.

Xudoning o‘zi shunday karam qilmasa, odam nima qila oladi? O‘zligi bilan uning qo‘lidan nima keladi? G‘oyibdan ilxom kelmasa, tavba tavba emas. Kishi o‘z aybidan o‘zi qutula olmaydi. Odam o‘z ixtiyori bilan gunoh qilmaydi. Bu gunohning tavbasi ham unga ma’lum emas. Xudodan amr bo‘lib, u tavba qilsa, bu - chindir. Bu tavbani Xudoning o‘zr saqlamasa, bandasi sindirishi ham mumkin. Tavba qilish uchun Xudo kimga tavfiq bergan bo‘lsa, uning tavbasi sinmaydigan, haqiqiy tavbadir. O‘zlik bilan qilingan tavba buzilishi mumkin bo‘lgan tavbadir. Ilohiy tavba qilishdan kel, shundan gapir.

LI

Bani Isroilini Rindning manmanlikdan tavbasi tufayli xonadonning yuksalishi, qasamning qof toshlaridan falakka chiqqani va may seli u binoni yiqitgani

Rindi Bani Isroili degan bo'lib, may deb mayxonalarda tilanchilik qilardi. May uning hayotining ozig'i bo'lib, xalq orasida Maymana ismi bilan tanilgan edi. Gavdasi ko'zacha yashashga nuqsonsiz bo'lganidek, o'zining Rind degan ismi mayga berilganligini bildiradi. Mayxonadagi odamlarning ichayotgan idishini tortib olib, tagida qolgan bir qultumini ichib yuborardi. Tagida qolgan may quyqasidan bir yutum tegmay qolsa, o'sha zahoti musibat yuz berardi.

U ko'p tavba qilar, lekin tavbasini sindirar, ko'nglini tavba qilishdan tindirgan ham bo'lardi.

Tavba qilishda bunday nuqsonlarga yoi qo'yishi oshkor bo'lgach esa, endi tavba qilganidan pushaymon bo'lardi.

Bir kuni ertalab (kecha) ichganidan beqaror bo'lib turgan edi, mehribonlik eshigidan kushoyish yuz berdi. Hotif (g'oyibdan) ovoz qilib: «Ey maxmadona, endi tavba qil, buning vaqti keldi! Sen so'raganingda bizga (yuqoridan) rizolik bo'lmagan edi. Rozilik bo'lmaganidan so'ng qazo hukmi ham bo'lmaydi. Biz tomonimizdan (yana) talab qo'yilgan edi. Endi yaqinroq kelki, xursandchilik pallasini yuz berdi».

Rind ichiga shavq nuri tushib, tanasiga ko'zyoshlari shavq girdobidek ta'sir ko'rsatdi. Shundan keyin uning ulushi xuzur va safo bo'lib, tavba esa uning ko'ngliga nur hamda xursandchilik sola boshladi.

Yillar davomida nimalarni tilab, yolg'irlagan bo'lsa, bir damda barchasiga musharraf bo'ldi. Tavbaga qarab o'zi yuz o'g'irlagan edi, tavbasi shisha kabi shikast topdi.

Shu ravishda Haq uni tavbaga maxram etib, Iskandar devoridek maxkam ham qildi.

Tavba o'zingdan yuzaga kelgan bo'lsa, ancha sust bo'lib, Allohdan kelgan tavba esa shunday mustaxkam bo'lgusidir.

Gunohlar Navoiyni ham ko'p qayg'uga solib, tashvishlantirdi. Ey Xudo, o'zing tavba qildirib, qabulini ham o'zing amalga oshirgaysen!

Ey soqiy, qadahni keltir-da, tez bizga tut! Ahdning boshini va tavbaning oyog'ini sindir! UZR aytsam, yiqitib, tomog'imga quy, lekin quyganda ham ko'kragimning ustiga chiqib turib quy!

LII - O'n Oltinchi Maqolat

Xunasasifat oliftalarning dunyo zeb-ziynati, deb xiylakorlik ko'rsatishlari va jonfido muhabbat egalarining dindan quvvat olib, boshni tik tutib yurishlari; g'azavot maydonining kengligi vasfidakim, mard bilan nomardning shu yerda bir-biridan farqi ko'rinadi; shahidlik qoni ta'rifidakim, bu gunoh tutunidan yuzi qora bo'lganlarning yuzini qizil qiladi

U shundayki, o'zini juda botir ko'rsatib, otini shijoat maydonida ilgari suradi, hatto Rustamni ham nazariga ilmaydi.

U o'zini shunday katta tutadiki, go'yo uning boshidan osmongacha bo'lgan masofa to'rt enlikday. Oti yo'rg'alab borarkan, uning gavdasi tog'day bo'lib ko'rinadi; uni minib yo'l bosayotgan egasi qoplonga o'xshaydi. Kibr uning xalq bilan muomalasini yuzaki qilib qo'ygan, u zulm cho'qqisida xuddi qoplondak o'ltiradi. Qoplon singari it go'shti bilan ovqatlanadi; uning takabburligidan kibr shamoli esadi.

U achchig'i chiqib, qoshini chimirganidan pastkash osmon toqini sindirguday bo'ladi. Kibrdan qoshining hamma tomonidan chimirilgan, kallasidan esa boshqacha bir shaytonlik joy olgan. Uning ikki qulog'ida zirak osilib turganday, har bir qoshining uchidagi chimirilishdan uning manmanligi ko'rinib turadi.

Bular hammasi uni hurmat qilishga majbur etadi, lekin - bu hurmat emas, bid'at va haromdir. Halqasi ko'cha iti bo'ynidagi tasmani qochiradi; uni xalqa dema, la'nat tavqi de. Zulmda uning Zaxxonka o'xshashligi bilinib turadi; yelkasida esa ikki ilon xalqa bo'lib yotibdi. U o'zining shariatga xilofligini ko'rsatib, doim yuzidagi soqolini tarashlab yuradi. U doim bid'at bilan shug'ullangani uchun soqoli ham tagidan qirqib tashlashga loyiq.

U zulm o'qini uchirganda, o'qning uchini o'z yuzi bilan egovlaydi. Ikki mo'ylabining qillari har tomonga g'ulu soladi; undan orzu-havas qushlariga tuzoq yasash mumkin. Og'zi teskari so'zdan boshqani demaydi; turgan-bitgani odamlarga ta'na va lofdan iborat. Uning yuzini to'sib turgan soqoli olingach, basharasi nuqul bujurdan iborat ekani ko'rinib qoladi.

Uning boshidagi jig'asi jilva qilib turarkan, pati uning kallasidan dinni uchirishga xizmat etadi. Bu jig'a unga la'nati iblisdan qolgan bo'lsa ham uni Jabra'il qanoti deb ataydi. Undagi patlar boyqushning boshidan sug'urib olinganu, nomini «tovusning toji», deb atashadi. Sallasining uchi bo'yniga tegib turibdi; yo'q, tegib turgani yo'q, yurgan sari gardaniga urilib turibdi. Bo'rkining uchini ichkarisiga bukib qo'ygan; u hirsu havo qushlariga uyadir.

To'ni ipakdan bo'lmasa, ko'ngli g'amgin; xitoy matoidan bo'lmasa, qoshl chimirilgan. Yuz dastro'molchasining ham zarbofdan bo'lishini istaydi; uning chetlariga tilla suvi bilan xajv bitish kerak. Oddiy ipakdan hatto libos tiktirmaydi; bunday matodan to'n emas, ko'rpa qildiradi. Orzu-havas deb yupqa bo'zdan ko'ylak tiktiradi; yupqaligi pashshaning qanotiga o'xshaydi. Pashshaning qanoti ham emas, xuddi shabnamday; ich ko'ylagi ham yupqa ipdan. Beliga boylangan belbog'ining iplari ham zardan. Chiroyli bo'lsin deb ichidan ham shunaqa belbog' boylab olgan.

Ro'moli ham zar tikilgan ipakdan; tikuvchi unga o'zjonini qo'shib tikkan. To'ning ustidan oltin chiziqlar tortilgan; hatto etigining na'li ham zarxallangan. Otining ustiga

urgan egari zarlangan; hatto uning yuganiga ham gavharlar qadalgan. Ko'ngli yengsiz ajoyib-g'aroyib chakmon kiyishni istab, rangini qizil qilib, dolu guliga qo'yib tiktirgan.

Shunchadan-shuncha olihtagarchiliklar bilan, olihtagarchilik emas, qabohatlar bilan dev jamolini paridek yasatadi; tikanni yangi ochilgan gulbarglar bilan bezaydi. Go'zal ra'no kabi jilva qilib, qizil yuzli mahbubadek boda ichadi. Boda miyasiga ta'sir etgandan keyin tinimsiz bema'ni gaplarni gapira boshladi.

Uning oldida bir qancha iflos va buzuqlar yuradi. Ularning birontasida na aql bor, na idrok, na xis. Ular gulxan atrofidagi yuzlarcha haromxo'r zog'larga yoki zog' atrofidagi o'limtikxo'rlarga o'xshaydilar. U gapga tushunadigandek, xadeb unga gap uqtirishadi; hisobsiz, o'lchovsiz xushomadlar qilishadi. U g'avg'o qiladi, atrofidagilar baqirib-chaqirishadi, go'yo o'zi o'rtada devu atrofida shayton to'dasi. Biri uni «Begim!» degan, boshqasi «Mirzo!» degan; xulqini yaxshi deb, husnini chiroyli deb maqtagan.

Ularga buncha rasvolik yetmaganday, ichkiliksiz bir nafas ham tura olmaydilar. Ichkilik unga ilonning zahariday zarur; ovqat o'rniga ilonning go'shtini ham yeyaberadi. Yeyish-ichishi hammasi harom-harish; shu xil yeyish-ichish bilan o'zini parvarish qiladi.

Ikki piyola mayni to'latib ichib olgandan keyin, lof urib, har damda bir dushman safini parchalayotgan bo'ladi. U go'yo tog'u, ayovsiz qilich chopmoqda; qilichi oyning temir qalpog'iga harn borib tegmoqda; gurzisi Bahromning boshini yanchmoqda; nayzasi uning gavdasiga sanchilmoqda; uning oldida filning pashshacha kuch-qudrati yo'q. Ajdaho esa uning ko'ziga bir ola-bula chilvir.

Uning folbinlik kitobi oldida yo'lbars oddiy bir suv qurti-yu, nahang oddiy bir ilon; momaqaldir o'z bazmida chalinayotgan nog'ora ovozi-yu, chaqmoq kabobining o'tidan sachragan uchqun.

Bu zolimning zulm va shafqatsizligi shunchaki, buncha zulm va shafqatsizlikni kishi kofirlarda ham ko'rmagan. U shundog'ki, namozga bosh egmaydi; Xudoga yolborish xayolida ham yo'q. Unga butun mamlakat, sipoh, hatto podshoh minnatdorchilik bildirishini xohlaydi. U yolg'iz shohga deb o'ylama, butun borliqqa minnat qiladi. U bechora shohga qancha yolg'onlarni gapirib, go'yo unga toju taxtni men olib berganman, demoqchi bo'ladi.

Menga yuz ming beribdi. Yuz, ikki yuz ming menga loyiqmi? Yuz kishining rashki keladigan askarim, ming yigitim o'tlanadigan o'lkalarim bo'lishi kerakmasmi? Agar mening ahvolim shunaqa yomon bo'laveradigan bo'lsa, bu shoh bo'lmasa, boshqa mamlakat, boshqa shoh topganim bo'lsin! - deb u ta'na ham qiladi. U qancha qichqirib, bexuda gaplarni gapiradi. Odamlari ham har tomonda uni quvvatlab turishadi.

Buncha manmanlik, kibr-havo unda sitamgar nafs tufayli yuz bergan. Uning uchun urush boisa, osmon yuzi qora chang bilan qoplansa, ikki taraf bir-biriga qarshi o'tkir qilichlarini yalang'och-lasa, jahon xalqi orasida g'avg'o ko'tarilsa, uning tig'i odamlarning yuragini yorsa-, dushmanning boshini gurzisiga g'ilof qilsa, yigitlarning ishi o'z xunarini namoyish qilsa.

U ham bu ishlarga qo‘l urgan bo‘ladi. Lekin undagi necha ming odamlar ham bir bo‘lsa-yu, bu ham bir bo‘lsa. Ozu ko‘pni beradigan Tangri bo‘lgandan keyin, zafarni kimga bersa ham Xudo beradi. Shohning Xudoga niyati to‘g‘ri ekan, nega endi u odamlarning va sipohning minnatini ko‘tarishi kerak?

Xullaski, bir johil, pastkash, yaramas, o‘ziga yuqori amal istab, shuncha tirishqoqlik ko‘rsatadi. Agar shoh uning minnatiga iltifot ko‘rsatsa, Xudoning marhamati haqi, unga yuz ming uyatdir. Bir kishi yuz ming kishilik safda turgan bo‘lsa, Rustami Doston bo‘lsa ham, u hamma bilan tengdir. Bir odam ikkita Rustamning ishini qilganda ham bir kishi oxir-oqibat bir kishidir.

Ey takabburlik natijasida xarob bo‘lgan odam, yolg‘on tasavvurlar seni kibr yo‘liga soldi. Gev bilan Rustamni yengsang ham, haqiqiy mardlikni egallagan bo‘lsang ham, bunday tasavvur va o‘ylarni, nafsu havoga oid nima bo‘lsa, hammasini ko‘nglung uyidan chiqarib tashla, hatto fano o‘tida kuydirib tashla!..

Shariatga xilof nimaiki bo‘lsa, u eng toza sharbat bo‘lgan taqdirda ham, uni sen to‘kib tashlamog‘ing zarur.

Hirs va havas to‘nini yirtib tashlab, tanni Allohga rozilik chashmasida pok etib, egningga dinimiz yoiidagi kiyimni tashlab, ustingga esa jangchilik libosini kiygaysen.

O‘zingni g‘azavot urushiga shay qilib, belingni jangga mustahkam tutmog‘ing kerak.

Agar sening ko‘nglingda himmating boisa, asl zotingda jur‘at bilan do‘st bo‘lsang, Haq yoiiga boshingni tikib, jon cheksang, imkonning boricha qiyinchilikni torta bilsang, Tangri uchun qoningni to‘ka olsang, o‘z joning ustiga Uning minnatini, yaxshiligini qo‘ygan boiasan.

Ey, bu saodatga yetishgan kimsa, bu xol sendagi shahodatga erishish imkoni demakdir.

Tur-da, bu yoini bosib o‘tishda niardonalik ko‘rsat! Joning yuzta boiganda ham shukronalik qil! Jisming to‘shi shu yo‘rtishda marraga yetishar ekan, buni sen baxt gulshanining qushi, deb, joningga ajal paykonlarining yog‘ilishini esa rahmat bulutidan yog‘gan yog‘in deb bil.

U agar seni oidirish uchun tig‘ tortsa, buning mohiyatini karam dengizining mavji deb bil. Agar ko‘zingga g‘ubor kirsang, unga kechirimlikning surmasi sifatida qara. O‘lim shamolidan senda qo‘rqinch paydo boisa, uni Iso nafasidan esgan bir shabada deb hisobla.

Tanangga tig‘ oiim eshigini ochsa, buni ruhing uchun jannat yoi deb bil. Alloh yoiida to‘kilgan qonning bir qatrasini jannat gulidan dalildir.

Din yoiida badan qonga bo‘yalgan ekan, bu unga bezakdor gulgun kafan o‘rnidadir. Kimki din yoiida jang qilar ekan, bu yoida yuziga to‘kilgan qizil qoni bunga guvohdir. U qilgan gunohning tutunlari qancha qora bo‘lmasin, shahid urgan ohlar, bil, uni qora bulutni bog‘dagi shamol, bulutni to‘fon yeli olib kelgani kabi surib ketadi. - Gunoh kechasi garchi doimiy bo‘lsa-da, shahidlik tig‘i uni yoritish uchun Quyosh kabidir.

Lekin mujohidga maqsad bo'lishi kerak - urushishdan maqsad boylikka ega bo'lish bo'lmasligi kerak. Kimki boylik uchun jang qilar ekan, uni jangdan maxrum etish unga yetarli jazodir.

Kimki talon qilish uchun jang qilar ekan, kechqurun og'iz ocharda turli ne'matlar yeyish uchun ro'za tutadigan odamga o'xshab qoladi.

Kimki g'azavot jangi maydonida tirik qolar ekan, bu - hayot chashmasida oiish degan gapdir.

Kimki din uchun jangda qiynalib-qiynalib o'lmasa, bu obi hayot ichida tashnalikda o'lgan kabidir. Kim safda turib, oyog'ini nomiga depsisa, uni masjiddagi imomning riyokorligi deb bil. Safdan orqada qolib ketgan haqida nima deyishim mumkin? Odatda ayollar qibla safidan orqada turishadi.

Ulardan kimki oija uchun jasorat ko'rsatar ekan, u pul uchun Qur'on tilovat etgandek bir gapdir. O'limni bo'yniga olmagan g'arazsiz «g'olib» haqida u bilan birga oitirish hayf! - degan gap to'g'ri!

Kimki jonini jonondan aziz ko'rar ekan, jonon bunday odamni aziz tutsa - hayf! Kimki g'azavot ishini o'ziga odat qilgan ekan, shahid baxtiga esa erisha olmasa, shu bilan birga shahid bo'lishdan umidini uzmasa, unga shunday jang ma'rakasining shahidi deb qarash kerak.

Kimki nom chiqarish uchun maydon qidirib, ma'rakadan chiqqandan keyin esa lof ura boshlasa, uni mardlikdan nasibasi uzilgan deb, nomard nima desa buning qizig'i yo'q! deb qarash lozim.

Axir, lochin har kuni turnani ovlar ekan, uning yuztasini ovlaydi, ammo maqtanib biron marta ovozini chiqarmaydi.

Erkak quzg'un modasi bilan yemak qidirar ekan, bitta o'limtikni topguncha necha marotaba bir-biri bilan chug'ullashadi.

Bir ishni qilib, qilgan ishini gapirish yaxshi emas. Bir ish qilmasdan turib, gap sotadiganlarga ham qara.

Kimgaki chin erkaklik belgilari xos bo'lsa, qilgan ishi mingta bo'lsa, bittasini ham aytmaydi.

Erkaklik nimaligidan bahramand bo'lib ko'rmagan odam bir ishni ham qilmay turib, yuz xissa baland keladi.

Xo'roz o'z vaqtida qichqirib, ovoz chiqaradi. Kurk makiyon esa bir lahza ham tinmaydi.

Kimning ko'ngli g'azavotdan boshqa narsani istamas ekan, o'zini kishilar o'rtasida ko'rganda Alloh bilan ko'rmaydi.

O'z ishlarining ta'rifida kuy kuylar ekan, buni mag'rurlik va manmanlik deb bilish kerak.

«Lilloh» esa yaxshi odamlardan chetda bo‘lib, Haq o‘zi biladi, xalqning bilmagani yaxshiroq ham.

LIII

Abdulloh Muborakning nikob kiyib, jang maydoniga kirib, zafar jamolidan pardani olgani va Hasan Rabe’ ul husnni ko‘rib hayron qolgani

Hasan ibni Rabe’ g‘azavot jangidan ushbi ajoyib rivoyatni qilgan:

Urush maydonida Katta jang borar ekan, islomiy guruh kofirlar bilan olishayotgan paytda kofirlar qo‘shini safidan bir yuraklisi deyish mumkinki, ajal xanjaridek qotili adovat bilan maydonga otida javlon urib kirib keldi. (Islom) dinining askarlarini o‘ldirish bilan tig‘ini charxlar, o‘tkirlashtirib, na’ra solardi - dushmanning yangi askarlarini maydonga chiqishga talab qilib. Bu g‘ayridin qotil g‘oyatda kuchli bo‘lib, har qanday odam uning bir zarbasidan yiqilar edi.

Kimki bu maydonga kirib kelar ekan, o‘zidan o‘zi o‘z qoniga belanishga majbur edi. Shu ravishda u bir qancha musulmonlarni shahid qildi. (Islomiy) din qo‘shini umidsizlikka tusha boshladi.

Shu damda safning bir uchini surib tashlab, bir dovyurak pahlavon kiyikning payiga tushgan sherdek maydonga kirib keldi. Quyosh ko‘kning temir qalqoniga g‘arq bo‘lgani kabi u ham tig‘idan chaqmoq chaqqandek nur sochib, yuzini niqob bilan berkitib ishq o‘ti oshiqni yashirincha kuydirgandek bo‘ldi. U qaxr bilan kofirga yetishgan zomoniyoq darxol hamla qilib, shu ondayoq ularni yiqita boshladi. Shu yo‘sinda ularni do‘zaxga jo‘natar ekan, bu qo‘yni so‘yib, oshxonaga yuborayotgandek edi.

U kelgan yo‘li bilan qaytib kelar ekan, u xuddi kaklik yurishidek qilib qadam bosib kelardi. Din qo‘shinlari saflarida jonlanish, qaynash boshlanib, har tomondan takbir aytayotganlarning qichqiriqlari eshitila boshlandi. Dushmanning hurmati xorlikka uchrab, kofirlar bayrog‘i quyiga egildi.

G‘olib esa o‘zini ma’lum qilmadi. Shunday bo‘lgach, uning kimligini ham hech kim bilolmay qoldi.

Meni uni bilishga bo‘lgan ishtiyoq qiynab, hamma yoqni aylandim va topdim. Tig‘i ham uning yelkasida osig‘liq, yuzidagi niqobi ham joyida edi. Men unga dedim: «Ey g‘alaba yo‘ldoshi bo‘lgan g‘oziy! Tig‘ingga ham, zarbingga ham ming ofarin! Yuzingni ko‘rish przusida o‘lishga tayyorman. Tangrining rizoligi haqi, niqobingni och!»

Tangrining otini eshitganidan keyin yuzidan pardani olib tashladi. Izzatu sharaf tojiga munosib uning boshi namoyon bo‘ldi, bu butun dunyoning xalqining oldi - Ibn Muborak edi.

Otining oyog'iga peshonamni qo'yib dedim: «Ey nurli shariatning g'olibi! Jahon ahli seni ko'rish uchun jonlarini fido qilmoqda. Nima uchun yuzingni berkitmoqdasan? Yopinchiq pardani yuzingdan yo'qot! Safga suril, o'zingni elga tanit!» Hasan dedi:

— Ortiqcha jiddi jahd qilma! Men Uning ishqida jehod qildim. U barcha ahvolimdan ogoh bo'lib, qanday qadam bossam, U menga hamrohdir. (Siz emas), agar U meni tanisa, mening maqsadim ham shudir. Tanimasa, nima qilgan bo'lsam, olam eli foydasigadir! Har bir odam tilagini yordan tilar ekan, yor raqiblardan mahfiy ravishda ish ko'rishi kerak. Lekin (din uchun) jang vaqtida bu kichik masala bo'lib, nafs bilan jang qilgan ulug'roqdir.

Navoiy nafsining kofiri bilan (din yo'lida) g'azavot qilar ekan,

Tangri uni mukofotlayajak.

Soqiy, menga el jonidek qadahni olib kel, toki men uni dinimiz dushmanining qonidek simiray!

(Din yo'lida) g'oziy bo'lgan podsho kafidan (xurmodan tayyorlangan) sharobdan ber, uni ichish bilan o'zimni shahid qilay!

LIV - O'n Yettinchi Maqolat

Bahor yigitligining sofligi haqidakim, nozli rayhonlarini rang-barang ipaklar bilan orasta qiladi; yigitlik bahorining latofati xususidakim, yuzining gulini rayhoniy xatlar bilan gulu rayhonni yondiradigan darajada bezatadi; kuz qariligining sovuqligi to'g'risidakim, gulistondagi daraxtlar bilan qushlar u tufayli ziynatsiz, kuysiz bo'lib qoladi; qarilik xazonining shiddati to'g'risidakim, badan gulistonining toza gullari u tufayli havoga sovuriladi

Hamal ayvonini quyosh yorita boshlagach, osmon yer yuziga ham mehr izhor qildi. Mushksepar sahar shabadalari esib, bog'da o'z farroshligini ko'rsata boshladi. Yer yuziga shoxlarni kokil qilib osiltirib, hatto bu kokillardan supurgilar yasadi. Shamol shabadalari farroshlik qilgach, bulut suv tashuvchi bo'lib suv sepa boshladi. Suvning og'irligidan uning beli pastga bukilgach, mis rang chaqmoq unga kamar bo'ldi. Bog' supurilib, suvlar sepilgach, rayhonlarning rivojlanish vaqti boshlandi. Ular bog'dan sekin-asta bosh chiqarib, bog'dax emas, qora tuprog'dan bosh ko'tarib, yulduzlar osmon gulshaniga hujum qilgani singari yer yuziga hujum boshladilar. Ularning har bin sumanbo'ylik bir boladay, bola emas, gul yuzli mahbubadek. Husnlari ishvai noz bilan to'la. Muattar hidlari mushk va anbarning hididay yoqimli.

Ko'kimtir maysalar to'shak bo'lib, undagi rayhonlargo'yo behisht hurlaridir. Gul mahbubasining chiroyida yuz go'zallik, betiga esa gulob bilan shabnam urilgan. Bolalik g'unchasining ishi o'zini ovutish, yaxshi ko'rgan o'yini nuqul bekinmachoq o'ynashdir. Lola o'ynab turib juda qaynab ketdi, yel esa boshidan do'ppisini uchirib yubordi. Bog'ning har tomonida gul bolalari; ular ikki chamanda ikki saf bo'lib turishibdi.

Bolalarning hammasining ko'ngli o'yinda, lekin hammayoqda «gulxocha gul» o'yini. Yangi o'sgan o'tlar bolalarga, belidagi bo'g'inlari esa ularning kamariga o'xshaydi. Daraxtlarning boshidagi gullarni oq gullar tutami dema; ular aylanuvchi osmon bo'ylab yoyilgan yulduzlarga o'xshaydi.

Bahor bolasi hamma tomonni tomosha qilish uchun daraxtlarning panjarasidan qaradi. Yo'q, bunday ham emas, bu daraxtlar bamisoli bir to'da yetilgan qizlardir; egnida esa pokiza pardalar. Ularda o'z husnini ko'rsatish mayli bor; butun baland joydan Yer yuziga tomosha bo'lishni istaydilar. Daraxtlarning, rayhonlarning, gulzorning ilk jilvasi shunaqa.

Kecha va kunduz bir necha kun aylanib bahor husnining navbati ham o'tadi. Lola va gullar tuproqqa yotib, shoxlarda gul o'rniga yaproqlarning o'zi qoladi. Bayroq uchidagi qizil mato pastga tushib, shoxlar hammasi zangor rang bayroqni ko'taradilar. Oq va qizil to'n kiygan bog' qizil va oq to'nini yashilga almashtiradi. To'nining dur qadaladigan joylariga zumurrad, la'l o'rniga zabarjad qadaydi. Oq gullardan oina rangini kasb etgan gulshan nam ta'sirida zang bilan qoplana boshlaydi. Daraxt shoxlarining kiyimi ko'm-ko'k. Shu rangdagi kiyim bilan Xizr payg'ambar bo'lgan. Soya qorong'ilig'i uning zulmati, shabnam esa go'yo obi hayotidir. Bog' shuncha husnu latofat bilan, go'zal ra'noga xos ofat bilan yashil ipak kiyish odatiga am'al qildi.

Mevalar esa uning tugmalari bo'ldi. Unda zarrin tugmalar bilan bir qatorda durru gavharlar ham namoyon. Zarrin ko'rinishdagi tugma - bexisi. Durru gavharlari - oq va qizil olmalardir. O'rigining shirasi qandnikidan o'tkir, qovoq nashvatilari nashvati emas, asal qovog'i. Uzumzor tomondagi har burchakda uzum boshlari la'l va durdek osilib yotibdi. Bog' -daraxtlar va mevalar bilan to'la, yetishgan olimdek fazlu xunari bisyor. Uni hatto jannat gulistoniga, yanada to'g'rirog'i, donishmand odamning joniga taqqoslash mumkin.

Bog'bon uning mevalarini uzgach, bog' yulduzsiz osmonga o'xshab qoladi. Mevasi yo'q gulistonning saxni gavhari yo'q sadafning xuddi o'zidir. Daraxtlar boshidagi tojga dur topa olmaydi, chunki ularning hammasi vaqt taloniga uchragan. Gulshan endi naqd boylikdan, boylik ham emas, jon mevasidan umidini uzadi. Mevadan ajragan shox bo'shashib, ko'ngilsiz kishidek juda susayib qoladi. Bunday ko'ngilsizlik va zorliklar daraxtlarni bemor xolga keltiradi. Barglarining yuzi sariq kasaliga uchrab, jon tomirlari bilan ularga suv tashiy boshlaydi. Shox g'amgin oshiqqa o'xshab, yuzining sarig'i va dardi bilan jinnini eslatadi. Bunday deyishga asos uning parishonligi, sevgi tufayli oshufta va hayronligidir.

Tolga xazon o'qi uchib kelib, tanasidagi har bir yaproq bir o'qning uchiga aylanadi. Yaproqlarining rangini sarig' deb qarama; to'g'risi, butun bog' g'am o'tida kuymoqda. Bu boqqa o'sha yaproqlardan o't tushgan; bo'lmasa, shoxlar nega o'tindek qorayib ketgan?

Bog'dagi bu g'avg'olar yetmaganday, endi ayoz barglarni uchira boshladi. Shoxlarni bargsiz qilib, barglarni har tomonga otdi. Yaproqlarda rang va safo qolmadi; ular o'luklar kabi yerga yotishdi. El askarlari bog'ni talon-toroj etib, uni bargga zor qildi. Har

tomonda qator-qator mevali daraxtlar; ularning saf-saf bo'lib turib jela tortayotgani hind baliqchilarining saflarini eslatadi. Ularning hammasi yalang'och va bir tekisda qora, soy suvidan ularning hammasiga zanjir bog'langan. Shamolning qattiqligidan ular yalang'och asirlar to'dasi kabi ingraydilar. Barglar barg emas, yoqish uchun bir to'plam o'tin; shoxlarini esa do'zaxning kundasi desa bo'ladi. Jannat gulshaniday bir joy do'zaxga aylanib, do'zax uning oldida behishtning bog'iga o'xshab qoldi.

Umr gulshanida yuz bergan kuz va bahorning ham ana shu gulistondagi ahvol bilan o'xshashligi bor. Umr quyoshi chiqadigan vaqt bo'lib, inson tanasi hamalga kirib, amal ola boshlagach, g'uncha o'zida yo'q darajada kula boshlaydi; xaddan ortiq ko'p gullar ochiladi. Etilib ochilgan har gul jilva qilib, g'unchaning beg'amligi ham dilkash ko'rinadi. Bu vaqtda insonning maqsadi o'ynash, yeb-ichishdir. U shu ikki ish bilan shug'ullangani shug'ullangan. Aql sham'i uning miyasini yoritgunga qadar, ko'ngliga aqliy sezgi tushgunga qadar, uning yangi nixolday qomati cho'zilib, sodda miyasi aql bilan to'la boradi. Bora-bora go'zallarning yuzi gul rangiga o'xshashini, g'amzalariqon to'kishini, ko'zlari naqadar o'ynoqiligini, uning o'z ko'zlariga noz qiliqlarini o'rgatganini, qiliqlarni esa unga afsungar o'rgatganini tushuna boshlaydi. U jafo qilib, odamlarning jonini, qoshini yoy, kiprigini o'q qilib ovlaydi. Oshiqning ko'zini uyquga rom etgan bo'lib, uning ko'zlariga uyquni harom qiladi. Qadah ko'tarib, yuzini o'tdek qizartiradi; dini islomdan esa tutun chiqaradi. Bazmda u labini mayga tekkizish bilan jonini, aql-xushini nobud qiladi. May labida yongan o'tni tezlashtirib, terlab, yuzi qizargandek bo'ladi. Bu may o'tidan ham yonuvchi o't bormi? Ularga suv tegishi bilan battar yonadi-ya! Mayin tuklar orasidagi la'li lablari kulib, o'zining obi hayoti bilan oshiqlarni xalok qiladi.

Uning yuzida mayin tuklar safga tizilishi bilan rangidan sabzalik va gullik bartaraf bo'la boshlaydi. Bog' endi chechak va gullarni tark etib, navbat barg bilan mevaga keladi. Bu xolatda inson tab'i yengiltaklikdan nafratlanib, odamda vazminlik va idrok paydo bo'la boshlaydi. Jahl va xato xirmoni mingta bo'lsa ham, ilm mash'ali ularni kul qiladi. Inson kabi daraxt ham xashamatli kiyim kiyib, ilmu adab mevasini beradi. Inson ishi doim jununni daf etish, odati barcha fanlarni egallash bo'ladi. Birov tafsirlarni o'qib bahramand bo'lsa, birov hadislarni o'rganib e'tibor topadi. Birov madrasani o'ziga oromgoh qiladi, birov xonaqohda xilvatga chekinadi.

Yoshlik mahalining mevalari to'kilib bo'lgach, baqo gulshanining obi-tobi keta boshlaydi. Qomat daraxti g'am yelidan bukilib, chehra guli xazon bargiga aylanadi. Tan ko'chatida ham barg yozish havasi yo'qolib, bunday havasni sovuq havo uchirib olib ketadi. Yuz ham xazon bargining rangiga kirib, uning sarig'ligi bolalarga kulgi. Ko'zlar uyning burchagini talashib qisiladi; qoshlar esa bu uyning eshigiga parda osa boshlaydi. Ko'z bu uyning burchagiga kasal bo'lganidan kiradi, qoshlar esa quyosh nurini to'sish uchun parda tutadi. Tuprog'da, to'tiyoda ko'rish qobiliyati qancha bo'lsa tug'ma ko'rda shuncha. Ko'zning ko'rish chirog'i o'chgandan keyin, har qanday shisha oynak unga eski

dog‘day bir gap. Ikki bukilgan qad bilan uzun hasa nima-vu bukilgan osmon biian tik tush chizig‘i nima!

Og‘iz burchaklarida qimmatbaho durlardan qolmay, tishlari, «singa» o‘xshasa ham, tishsiz «sin»ga o‘xshab qoladi. Og‘iz qutiga o‘xshaydi-yu, lekin ichida bir dona ham dur yo‘q, tishlar «sin»ga o‘xshasa ham dandanasi yo‘q. Yoki tishining tasbehida toshi yo‘q, og‘zining eshigida ushlagichi yo‘q. Orqa bo‘ynida tirishlar paydo bo‘lib, baqbaqasidagi yunglarda tugunlar yuzaga keladi. Yuz a‘zosidan oq tuklar o‘sib chiqib, ular hammasi oq kafan iplarini eslatadi. Boshini quyi solib, o‘limni o‘ylab, xayrlashish uchun qaddi egila boshlaydi. Bir necha kun u shu xilda qiynalib, qon yutib, maxrumlik nolasini chekib, Xudoning buyrug‘i bilan ajal xabarchisi bundan ham ko‘nglini tinchitmagunga qadar ahvol shu.

Ey voh, kimki bu bazmga kelgan bo‘lsa, navbat bilan bu qadahni ichmay iloji yo‘q. Bu mazasi achchiq qadahdan kim ichgan bo‘lsa, mast xolda yo‘qlik ko‘chasiga yo‘l oladi. Mast bo‘lib, o‘zini bilmay yo‘l yuradi; ketganidan keyin undan hech qanday xabar kelmaydi. Bu maydan odamlar birin-birin yo‘q bo‘lishadi. Vaqt o‘tishi bilan bizga ham navbat kelib qoladi.

Ey vohki, umr jaholat bilan o‘tti. O‘lim vaqti yetganda xijolat bo‘lib qoldim. Yashab, umrimni nuqul uyquda o‘tkazdim. Endi uyg‘onib qarasam, shorn bo‘lib qolibdi. Ish qilish kerak bo‘lgan vaqtda qilmadim, ish qilib bo‘lmaydigan kunlar kelishini tushunmadim. Tiriklikda yiqqarf-terganim ketdi. Endi o‘zimni o‘ldirsam ham foydasi yo‘q. Ish qilish kunlarida yo‘ldan adashib, ish qo‘limdan ketgach, ogoh bo‘ldim. Vaqt kam qoldi, yo‘l uzun, may esa achchiq, juda ham, juda ham qattiq ahvolda qoldim. Agar menga Xudo o‘zi rahm qilmasa, mening ahvolimga voy, yuz marta voy!

Xudo o‘zi umrning kunlarini bo‘lib qo‘ygan; uning har bir fursati bir ishga mo‘ljallangan. O‘n yoshgacha odam oyog‘i boyloq, g‘aflatda bo‘ladi; yigirmagacha umr bilimsizlik, mastlik bilan o‘tadi. O‘ttiz bilan qirqning orasi xursandchilik davridir. Afsuski, menga bu ham harom bo‘ldi. Ellikka kirganda kishi taraqqiy topmasa, oltmishga yetganda uning ishi tanazzuldan iborat. Etmishgacha kishi oyoq ustida tura bilishi kerak; saksonda esa uning o‘ltirishi farzdir. To‘qsonga kirgandan keyin yiqilishi, yuzga to‘lgandan so‘ng jonni tark etishi kerak. Kishining maqsadi tabiiy yashash bo‘lsa, istak bildirib, hamma-yoqqa borishi, ko‘rishi lozim.

Xudo o‘z rahmatiga olib, o‘lmasingdan kushoyish bersa, Navoiy, sen Nux umricha bo‘lsa ham tabiiy umrni ko‘zlama. Bunday umrdan yiroq bo‘lish yaxshi. Bu - umrmi? Undan o‘lim yaxshiroqdir...

Umr degani toat-ibodat, Tangri nimani buyurgan bo‘lsa, unga bo‘ysunishi uchun beriladi.

Toat va taqvo qancha yaxshi bo‘lsa, yigitlik damlari ham shunchalik dilkashdir.

Yigit kishi qancha aysh va erkalik qilsa yaxshi ko‘rinadi. Boq - u namoz o‘qiyotganda qanday (chiroyli) ko‘rinadi!

Agar yer yuzi unga qaddini xam qilib, unga bosh egsa, unga tan bersa, kimning yigitlikda boshi tik ekan, buni ko‘rib, unga qancha bosh egsa ozdir.

Qari odam-chi, bo‘shashib, boshini quyi solar ekan, uni qo‘l bilan tik qilish qiyin.

Boshni o‘zi beixtiyor yerga tushar ekan, sajda qilish uning ixtiyoridami?

Qarining qaddida bukilish yuz berar ekan, u ruku‘ga ketishdan boshqa nima qila olishi mumkin?!

Bilki, toat uni yashartirishi mumkin. Notavon qari buni qilolmasa, nima‘ qilsin?! Lekin bu muvaffaqiyatga bog‘liq bo‘lib, kimgadir haqiqatni aniqlash uchun bir bahonadir.

LV

Pok imon Zaynul-Obidinning kichik qizining ulug‘lariga xos so‘zlari garchi u kichikligi tufayli begunoh edi

Osmon-falakka ot surgan ulug‘ zot xonadon ahli anjumanining mash’alasi bo‘lib, u payg‘ambarlik muxrining ko‘zidagi nur - valiylik sham‘i Ali binni Husayn edi. Ibadatni ko‘p qilganidan din arboblari uning otini Zaynul-Obidin der edilar.

Kunlarning birida u o‘g‘ini oldiga chaqirib, mehribon qo‘li bilan uning boshini silay boshladi. Odatda otalikning qonun-qoidasi bo‘lganidek, bu odamlarni bolaga nisbatan muhabbatli bo‘lishga olib keladi.

Uning fe‘-atvorida ham mehr belgilari zohir bo‘lib, har nafasda o‘z mehr‘-muhabbatini izhor etishga urinardi.

Uning yagona bir qiz farzandi ham bo‘lib, jon va ko‘ngul iplari unga bog‘langan edi. U misoli poklik pardasi ichidagi porloq Quyosh bo‘lib, umri vaqtdan endi olti yosh o‘tgan edi.

(Kunlarning birida) u otasi bu kichkinani sevib erkalashlarini ko‘rib, ko‘z yoshlarini to‘kib, qoshini uchirib ham qo‘ydi.

Uning yuzlaridagi ko‘z yoshlarini ko‘rgan imom qoshiga qarab extirom ko‘rsatishni istadi. Yuzidagi ko‘z yoshlarini ko‘rib, ichida uni kimgadir rashk qilib yig‘lamayotibdimi? deb o‘yladi. Rahmi kelib, ochiq mehr-muhabbat izhor qilib:

— U xali onasining suti og‘zidan ketmagan bola-ku! - dedi. - Beshikdagi kiyimda turgandek uning tani ham zaifona. Men unga rahm qilganimdan mehr ko‘rsattim. Uning menga -bo‘lgan mehri garchi bu darajada oshko‘ra bo‘lsa ham, bu shuning uchunki, u xali yosh! Mexringning tafti ichimni o‘rtagan bo‘lsa-da, menga ko‘ra sen ko‘proq mahfiysen. Sen bilan nima yuz bergan bo‘lsa, men uzrlimen. Rashk qilish odatini unutishga harakat qil! - dedim.

Bu so‘zlarni aytar ekan, uning o‘zi ham xafa bo‘lib, pok dur daryo oldida shunday dedi.

— Mening tashvishim bu jihatdangina emas edi. Boshqa bir g'am tufayli ham motamda edim.

So'z orasida bir kuni eshittimki, o'z og'zing bilan sen bu mojaro haqida:

— «Menga Haq (Alloh) bo'lgani yetarlidir, boshqa hech kimga mayl bildirib, uni havas qilmasmen!» - debsen. Bu damda boshqani sevganingni ko'rib qoldim. Bu g'am mening ruhimni o'zgartirib yubordi. U begona bilan sheriklik qilganidan so'ng uning rashki jonimga o't soldi. Unga sajda qilishning nima keragi bor, qachonki u Haq va butning qoshiga topinsa. Agar sanam (but) qat'iyat bilan jilva qilgan taqdirda ham qibla tomonga qarab namoz o'qish ravo bo'la oladimi?

Bu so'zlarning hammasini eshitar ekan, imom ko'z yoshlarini to'xtatolmay qoldi. Allohga shukr qilishni vojib deb bilib, boshini o'pib, yaxshi niyatlar bildirdi. Bolaga Alloh o'zi to'g'ri yo'lni ko'rsatar ekan, u nima qilsa taqvo va toatga o'tgusidir.

Yigitlikda Navoiy sajdalarni o'tkazib yubordi. Qariganda endi pushaymon bo'lishdan foyda yo'q.

Soqiy, odamni xarob qiladigan o'sha may shayxga yigitlik kayfiyatini bag'ishlaydi.

Sopol bo'lib, kuchsizlanib qolganmen. Qadah tutib, meni toat-ibodat uchun yigit xoliga keltir!

LVI - O'n Sakkizinchi Maqolat

Falak g'amxonasi haqidakim, oqibat mazmuni parokandalik belgisidan iborat bo'lib, unda kishi qiynalsa xam o'zini xursandlikka olib yurishi kerak; jahon vayronasi haqidakim, unda yozig'lik tilak ham ko'ngul uyini obod tutishdir; hayot gulshanidan esgan har nafasning qadrini bilish, umr gulidan chiqqan har bir xush isning shukrini qilish, badanda Xudoning buyrug'ini bajarishga quvvat bor ekan, toat-ibodatni g'animat bilish, do'stlar bilan ko'rishish imkoniyati bor ekan, buni qo'ldan chiqarmay, kishi o'zini hurram tutishi kerakligi to'g'risida

Aqlli odamlarga dunyo zindondir. Unga kim ko'ngul qo'ygan bo'lsa nodondir. O'z ta'bingni uning zanjiriga bog'lab qo'yma; aqlni uning chohida xafa qilib qo'yma. Bu olamning aylanma zanjiri har qanday kimsani oxiri yer osti shaxriga band etadi.

Shunday ekan, nega endi buning tashvishini qilib, inson o'zini o'lmasdan burun xalok etishi kerak?! O'lish uchun nega muncha motam tutasan? Amma-xolalaring senga motam tutishga ulgurishadi. Boshingga bir g'am tushsa, joningni ortiqcha qiynama. Bir g'am yetarli, uni ikkita qilma. Xafa bo'lib, jismingni qiynoqqa solma; shunday qilib bir ranjingni ikkita qilma. Ko'ksingda dog' bo'lsa ham farog'at ista; siqilish bilan dog' ustiga dog' ortirma.

Taqdirdan qancha jafo yetsa ham unut. Bu jafolar qancha ko'p bo'lsa ham o'zingga og'ir olma. Ishda qancha qiyinchilik yuz bersa ham o'zingga oson olsang, bajarishing ham oson bo'ladi. Agar vataning Shorn bo'lsa ham, Hirot bo'lsa ham o'ylashga arzimaydi. Dunyoda kim tashvish chekmasa, o'shani shod deb bil. Dunyoning ishlari

tashvishlanishga arzimaydi. Chunki jahon bog‘i vafosizdir. Unda umr guliga ham baqo yo‘q. Bu bog‘ shunday bog‘ki, uning guliga baqo yo‘q, gullari ham shunday gullarki, bog‘iga vafo qilmaydi. Bu bog‘ turib, orom olishga noloyiqdir; u gullardan ham dimog‘ muattar bo‘lmaydi.

Umrda o‘tgan ishlar o‘tib ketdi. Nimaiki o‘tib ketgan bo‘lsa, uni quvib yeta olmaysan. Aqlli odam kelmagan ishlardan so‘zlamaydi.

Ma‘lum bo‘lmagan ishga nima deb baho berish mumkin? O‘tgan kun o‘tib ketdi, ertagi kun xali kelgani yo‘q. Sening ixtiyoringda shu bugun, balki shu bir dam bor, xolos.

O‘tmishning ham, kelajakning ham ahvoli shu; xoziringning o‘zini ham aniq xayol qilish qiyin. Hoziring bir ondan iborat, vassalom. Shunday bo‘lgandan keyin nega xafa bo‘laverasan? Kelmishing ham hisobga kirmaydi, o‘tmishing ham. Hozirgi ahvolingga rahm qil, azob tortaverma. Aysh uchun bir nafas vaqt topsang ham uni g‘animat bil, boshqa narsaga alishtirma.

Har bir nafas vaqting shunday nafis bir javharki, uni sen o‘zingga bir nafaslik do‘st deb hisobla. Shu javharni boshqalari orasida eng qimmatlisi deb bil; quyosh la‘lini esa unga qo‘shni deb bil. Lekin quyosh javharidan bu (vaqt) javhari azizroqdir; latiflikda ham u bunga to‘g‘ri kelolmaydi. Uning borligini dunyodagi hamma odamlar ko‘rib turadi; bu esa latofati tufayli ko‘zdan nihon. Uning ishi doim kelish-ketish; bu o‘tib ketgandan keyin esa kishi uning gardiga ham yeta olmaydi. U odamlarni xashakdek kuydiradi. Bu bo‘lmasa, inson bir nafas ham yashay olmaydi.

Bu nafas emas, (hayot) mohiyatining javhari; javhar ham emas, obi hayotdir. Hamma narsalar shu bilan tirikdir. Shuning uchun buni obi hayot desam, ajablanma.

Agar odamlar buni yana ham yaxshiroq tushunsalar, bu nafas Ilohiy nafasdir. Shunday nafas tufayli tanga run kirsa ham, lekin inson badani shu nafas bilan tirikdir. Buni Iso nafasi deb atasalar ham, aslida buning qiymati Iso nafasnikidan ortiqdir. Rux bilan borliq usiz ham bor, lekin busiz hech kim yashay-olmaydi. Shuning uchun buni muqaddas nafaslar deb ata; muqaddas ham emas, eng pok nafas deb ata.

Shunday boylik senga hamnafasdir; usiz sen bir nafas ham yashay olmaysan. Sening hamma yurishing, turishing o‘shandan; yurishing, turishinggina emas, butun hayoting o‘shandan. Sen esa uni g‘amu ranj bilan, yuz alamu motam bilan o‘tkazasan; g‘aflatda uni xor qilib, ortiqcha so‘zlar bilan haromga chiqarasan; bexuda gaplar bilan buzuqqa chiqarib, bo‘lmagan fikrlar bilan nobud etasan. Unga endi bu qadar dushman bo‘lma, u qadar zulm va qattqlik ham qilma. Tangri senga shunday ajoyib marhamatlar ko‘rsatdi. Uning yuziga boq, bo‘lmasam, uning o‘zidan uyal.

Kel, jahlni qo‘y, aqlli bo‘l, bir nafas bo‘lsa ham nasihatga quloq os. Boq, senga Xudo qanday yaxshiliklar ko‘rsatyapti; qanchadan-qancha ehsonlar, ne‘matlar beryapti. Butun borliqni, pastu balandni yaratgan Tangri seni hayvon yo o‘simlik, yoki jonsiz bir narsa qilib emas, u lutf ko‘rsatib, seni inson qilib yaratdi; din yo‘lida musulmon qilib yaratdi.

Senga u ko‘rish uchun ko‘z, eshitish uchun quloq, gapirish uchun til, hidlash uchun dimog‘ berdi. Ovqatni ushlashing uchun qo‘l, yurishing uchun oyoq ham berdi. Yuz xil ne‘matlarni yeb-ichishing uchun ularning har biriga o‘ziga xos ta‘m va shakl ato qildi. Bularning hammasini sharxlash, sanashga ojizlik qilib, qalam ularni qisqachagina eslab o‘tmoqda. Senga qanchadan-qancha rang-barang kiyimlar in‘om etilgan. Bularning sanog‘ini aql sanab biron narsaga taqqoslay olmaydi. Otlar berilganki, tog‘u dalalardan oshib ketadi; xayoliy otdek osmondan o‘tib ketishga qodir. Bog‘lar xuddi a‘lo jannatdek, suvlari esa xuddi sof oqar suvdek. Undagi kumushtan go‘zallar jilva qilib, jannatdagi xum parilarni eslatadi. Osmondan ham baland qasrlari bor; suv va daraxtlari jannatdagi kavsar xovuzi va to‘bo daraxtlariga o‘xshaydi. Oltinu kumush pullarning hisobi yo‘q, dur va gavharlar ham xaddan ortiq ko‘p.

Bu in‘om va xadyalar hammasi ham bir tomonu, u bergan aql javharlarining o‘zi ham bir tomon. Bu xilda yaltillab turgan gavharni, gavhar emas, porlab turgan durni u vujuding qutisiga nihon qildi. Bu qutini shunday boyliklarning koniga aylantirdi. Mavjud jahonlar ichida seni eng aziz qilib, o‘z sirlarini. bilishga seni musharraf etdi. U - Xudo senga yana bir amonat dur topshirib, saxovat tojini ham senga sovg‘a qildi. Senga shuncha ne‘matlarni berib, u: «Shukr qilish bilan ne‘matlar orta boradi», deb yozib qo‘ydi. U qanchaki ne‘matlar dasturxonini ochib qo‘ygan bo‘lsa, bularning hammasi uchun shukr qilish senga shartdir. Unga shukr aytishning chek-chegarasi yo‘q, shukr aytib tamomlashning imkoni ham yo‘q.

Hammasini ham qo‘yu mana bunisini ayt: sen nafas olib turgan ushbu nafasning o‘zining ichingga kirishi g‘animat bir ne‘mat bo‘lsa, chiqishi ham xuddi shunday bir ne‘matdir. Biri sening hayotingga oziq bo‘lsa, ikkinchisi sening borlig‘ingga quvvatdir. Senga ko‘rsatilgan bu ikki ne‘mat uchun har biriga alohida shukr qilish o‘rinlidir. Joningni fido qilib yuborgan taqdiringda ham bu ikki nafasning shukrini ado qilishing mumkin emas. Aqlingni ajrim qilsang, Xudo sening nafasingni qanday aziz qilganini tushunib olasan. Xudo uni shunday aziz qilgan ekan, sen uni xor etma; uning faqat shukrini qil. Joning tirik bo‘lib, nafas olish imkonining bor ekan, nafasning qadrini bilki, unga teng keladigan narsa yo‘q. Har bir nafasing anvolidan xabardor bo‘l, balki unga aql-xush bilan hamroh bo‘l. Boshidan-oxirigacha uni Haq yo‘lida sarf qil; Tangri senga yor, o‘qisang, bu senga saboq. Bu ishdan agar bir dam g‘aflatda qolsang, kishiga bu katta motamdir.

O‘zingni g‘ofil va parishonxol tutib, har xil ishlar bilan shug‘ul-lanar ekansan, bundan Xudoga hech qanday manfaat bo‘lmasa ham, harakat qilki, gunoh ham sodir bo‘lmasin. O‘z faoliyatingda birovga yaxshilik qilmasang, hech bir yomonlik ham qilma. Agar doridan joning baxra topmasa, jahl qilib, piyolanga zahar solma. Hamma ishlarning ichida eng yoqimlisi hamda yaxshisi do‘stlarning diydoridir. Birovga ozor berishdan o‘zingni saqla; biron kimsani ranjitishdan ham. Sen tomoningdan odamlar bexavotir bo‘lsinlar; o‘zingni xursandchilik bor yerga ol. Kishilarning yeriga, oilasiga naras bo‘lsa ham qayg‘usiz bo‘lishga harakat qil; yoru do‘stlar bilan xursand bo‘l.

Bog‘da bir yangi ochilgan gulni ko‘rsang, uning atrofida barcha uchun suhbat joyini orasta qil. Suhbatdoshlaringning ko‘nglini olib, u yerga chorla, o‘rniga qo‘yib

do'stlaringni chaqir. Ularning qadami bilan joningni gulshanga aylantir; ko'zingni ularning chehrasi bilan ravshan qil. Ehson yo'lini o'zingga shior et, nimang bo'lsa barini ularga xadya qil. Birodaringning maqsadi agar sening joning bo'lsa, joningni sarf etib, unga minnatdorchilik ham bildir.

Hayotingni shunday odamlarning jamiyati bilan shod qil; keyin keladigan parishonliklarni esda tut. Bu ishlar uchun yuksak osmon har yangi oydan o'ch olish uchun tig' yasab, ikki o'rtoqning o'zaro yaqin bo'lganini, ularning visol uyida aysh qilganini bilsa, o'sha tig' bilan ularning baxt ko'chatini qirqib, ularni bir-biriga bog'lagan ipni kesib tashlaydi. Ularning birini xijron tomon boshlaydi, ikkinchisini furqat tomon tashlaydi. Charxning ishi oqibatda doim shu bo'lgani ucnun nammaga ham oxirida shu ishni qilar ekan.

Shunday ekan, gul bilan tik savsan ham, norvanu sarvu shamshod ham, bu chamanda nimaiki bo'lsa - hammasi bir-biriga mehmondirlar. Kimniki bir do'sti bo'lsa, kimgaki hamma do'st bo'lsa, do'stning visohni orzu qilib, qidirsin, bir nafas o'z orzusiga erishsa ham, meni yod etsin! Shu eslash bilan ruhimni shod etmasa - mening gunohim uning bo'yniga!

Kishi visolga erishib, orzusiga yetsa va buning davom etishini xohlasa, tili bilan Xudoga shukr izhor qilsin, shukr yo'lini o'ziga shior etsin. Shoyadki, o'sha shukr bilan loaqal bir necha dam o'sha visol ichida nafas olib, Xudo uning baxtini davomli qilsa, buning ichida hayotdagi orzulariga ham erishtirsa!

LVII

Chin o'tlog'idagi bir mushkin ohuning sherlarni ovlagani, majruh ovlarning uning tuzog'iga ilinib, sher panjasidan ajal tuprog'i bilan barobar bo'lguni

Chin mamlakatida bir nozanin bor edi. Uning suratini chizishga Chin rassomi ham ojiz edi. Yuzining gulzori Xo'tan diyorini eslatardi; ko'zi shu gulzorda yurgan mushkin ohuga o'xshardi. Nurli yuzi Chinda chizilgan suratdek bo'lib, gajagi Xo'tan mushkidek xushbo'y edi. Shafqatsiz g'amzalari jonlarni asir qilar, hatto unga Xitoy mamlakatining xonlari ham asir edi. G'amzasining o'g'rincha harakatlaridan Chin xatarda; sochi zunnoridan din ziyon topardi. Dunyodagi odamlar uning husniga oshiqu hayron; zamon shohi ham uning zulfiga giriftor edi. Bir nafas usiz nafas olmas edilar; u bo'lmasa jonsiz bo'lib qolib, nafas olish mumkin bo'lmay qolardi.

U gul yuz maydonga chiqqanda go'y va chavgon o'ynashga berilar edi. Xon o'zi unga hamroh bo'la olmagan uchun bir necha soqchilarni unga qo'shib yuborar edi. Biron kishi unga ko'z olaytirsayoki uning haqida bir narsa desa, maxsus noyiblar uning aybini xonga aytar edilar; xon hukmi bilan undan qasos olinar edi. Biron kun yo'q ediki, qanchadan-qancha oshiqlar shu xildagi balodan xalokat topmagan bo'lsin.

Kunlarning birida uning qiliqlarini sevib qolgan bir oshiq ishq-muhabbat yo'lida sodiqlik ko'rsatib, uning dardu xasratidan yillar davomida qon yutib, qon ham emas, xijron

mayini ichib, oshiq xasday bir go'shada yotganida, yonidan sevgilisi ot o'ynatib o'tib qoldi. Visol kayfi - kuchli, oshiq - zaif edi. Chidayolmay xushidan ketib yiqildi. Tayinlangan odamlar birinchi bo'lib oshiqni, qolabersa boshqalarni xonning oldiga olib kelishdi. Xon bu bechora mazlum asirlarni ko'rib o'ldirish haqidagi hukm bilan ularga g'azab qildi:

— Bularning hammasini yer bilan teng eting, paxsaning orasiga olib, ulardan devor qiling, yuzlari devordan tashqariga chiqib tursin; hamma tomondan xalq ularni ko'rib, ibrat olsun. Bu qaxrdan odamlar hisob olib, ular ko'p azob chekib o'lsin.

Jazolovchilar bu buyruqni bilib, hukm qanaqa bo'lsa, o'shanday bajardilar. Zarrin ohu tog' orasiga yashiringach, yengil shabada xo'tan mushki ni socha boshladi. Dasht yerda bazm qurgan xon o'tlanib shahar tomon yo'l oldi. May boshini, ishq o'ti badanini qizdirar edi. Shaharning nozanini ham yonida edi. Ularning yo'li xaligi paxsaning oldidan o'tdi. Har tomondan yuz xil nola va faryod eshitilar edi. Xusumatkor shoh odamlarini qoldirib, o'sha tomonga bordi. U jazoga buyurilganlarning ishq yo'lida qanchalik mustaxkam tura olishlarini bilmoqchi bo'ldi. Paxsaning orasida bir to'da tutqunlar ko'rindi. Ularning har biri o'z ahvoliga yig'lar edi. Ularning hammalari pushaymon bo'lib turgan edilar. Faqat bir o'sha sof ko'ngil oshiq ishqning bu balolariga yaxshi qarab, yuzi kasalmand, sarg'aygan, yomon bir ahvolda, devor orasida bir somon kabi turar edi. Har lahza Tangriga sano aytib, shukr qilishni joyiga qo'yardi:

— Shu fursatda mening jonim chiqayapti. Yorning g'ami esa buni osonlashtiradi,- derdi u. Umridan ikki-uch nafas qolganda ham u yor so'zini so'zlardi, xolos. Tilida ham yor edi, so'zida ham, og'zida ham yor edi, ko'zida ham. Zolim hukmdor uni ko'rib, ko'ngliga ishq o'ti ta'sir qildi; uni o'limdan xalos etib, yorning haramiga xos maxram qildi. Ishq balolariga shukr qilgani uchun, boq, u qanday ulug', yuksak martabaga erishdi.

Bu nafasni, Navoiy, g'animat bilib saqla, lekin har nafasda shukr ham qil.

Soqiy, alvon may yo'lida o'ldim; may demagin, chinlik bir sanam uchun o'ldim. Chiniy qadahlar tutib, meni mast et; Chin odamlari kabi bodaparast qil.

LVIII - O'n To'qqizinchi Maqolat

Xurosonning misli yo'q viloyati bayonida... xususan saltanat uyi bo'lmish osoyish joyi - Hirot tavsifida; garchi (o'tmishda) bog' bo'lsa ham, ammo qurib qolgan edi, lekin shoh oqizgan soyning adolati uni oliy jannatning rashki keladigan yerga aylantirdi, agarchi (bir vaqtlar) obod bo'lgan bo'lsa ham, biroq buzilib ketgan edi; shaxanshohning quruvchilik ehsonidan Chin rasmxonasi ham rashki keladigan joyga aylandi

Hamma narsalarni yaratuvchi Xudo jahonni bino qilganda, osmonning bir qismini ko'zga ko'rinadigan, ikkinchi bir qismini ko'zga ko'rinmaydigan qilib yaratdi. Etti osmonni doira shaklida qurib, ularning har bittasini bitta sham' bilan yoriydigan qildi. Bu sham'larning oltitasi tovlanib tursa, bittasi mash'al bo'lib porlab turadi. Ularning uchitasi quyiga, uchitasi yuqoriga intilsa, mash'al kabi porlab turgani osmonning to'rtinchi uyiga nur sochadi. U sham'lar sham' emas, tafakkur kechasi o'sha mash'aldan sachragan

uchqunlardir. U mash'alni esa mash'al emas, o'zidan nur sochuvchi dur desa bo'ladi; dur ham emas, porlagan quyosh deyish kerak. Ko'kning yetti iqlimida u sulton, qolgan hammasi tan bo'lsa, bu hatto ulargajondir. U o'rtadagi osmonda har tomonga nur sochib, «Hamma ishning o'rtachasi yaxshi» degan hikmatni isbotlab turadi.

Yulduzlar yetti qismga taqsimlangani singari, bilki, jahon ham yetti iqlimga bo'lingan. Ularning hammasi bir-biridan quvvat oladi; har biri ikkinchisidan tarbiya. Quyosh qolgan oltitasidan ustun bo'lgani uchun u joylashgan iqlim ham unga loyiqdir. Qaerda quyosh nur sochib turgan bo'lsa, yulduzlar ko'zga ko'rina olmaydi-ku! Uning o'rnashgan joyi to'rtinchi osmondur. Ham o'zi shu iqlimning tarbiyachisidir.

Yer yuzida ham shu iqlim eng yaxshisi bo'lib, ko'kdagi quyosh uyi kabi benazirdir. Yerni o'lchash fani yo'lga qo'yilgandan keyin bu joyni to'rtinchi iqlim deb atay boshlashdi. Go'zallikda u jannat bog'lariga o'xshaydi; bu bog' emas, Xuroson mamlakatidir. Satxi to'rtinchi osmondgu ham keng, martabasi yettinchi osmondan ham baland. Uning ichidagi shaharlarning soni nihoyatda ko'p. Ularning har birining go'zalligi xaddan ortiqdir. Shaharlari latofatda oliy bir jannatning o'zi. Yaxshi odamlari o'sha jannatning oq yuzli qizlariga monand. Tog'larining oldida falak oddiy bir dasht. Uning cho'qqilarida har kim aylanib, tomosha qilishi mumkin. Bu tog'larning har bining bag'rida yuz xil konlar bor. Bu konlarni ajoyib javharlar o'ziga makon etgan. Oqib kelayotgan suvlar oddiy chashmalardan emas; ular konlardan oqib kelayotgan javhar suvlaridir. Dashtlarining satxi oinaning satxiga o'xshaydi. O'sib yotgan o'tlar bu oinaning yashil rang zangini tashkil etadi. Uning sabzazorlari osmon gulshanida rashk uyg'otadi. Tuprog'iga esa har qanday toza anbar havas qiladi. U yetti osmon boyliklarini o'ziga sig'dira olishi mumkin. Etti iqlim tan bo'lsa, bu - siynadir.

Uni jahonning ko'ksi deb ta'riflash kerak. Undagi yurak esa go'zal Hirot o'lkasidir. Kimki ko'ngulni maqtab, asoslay olgan bo'lsa, uni badan mamlakafining sultoni degan. O'zini bilgan odam buni ham ta'riflab, butun jahon mamlakatlarining podshosi deydi. Uni «ko'ngul» emas, «shoh» desa ham ajablanish kerak emas, chunki shohning joyi ham o'rtada bo'ladi-ku!

U ko'nguldan joy olgani uchun odam ham undan ko'ngul uza olmaydi. U ko'ngullarga yoqib qolgan ekan, bu - ayb emas. Ko'ngullardan ham bir-biriga yo'l ochildi. Ziynati xuddi inson badanining shaklidek, kengligi ko'ngul kishvarining kengligidek. Uni kishvar dema, bog'i Eram deb ata; Eram ham emas, Baytulharam deb ata.

Uning tevarak-atrofi shu qadar kengki, xayol elchisi uning hammasini yuz yilda ham aylanib chiqa olmaydi. Uning satxiga egilgari osmon o'zi tartib bergan; quyosh soqqasi bilan tekislangan; uning tuprog'ini mushkka aylantirgan; ko'rinishini behishtning rashki keladigan qilgan. Qo'rg'onning devorlari ham shu qadar mustaxkamki, baland osmon qal'asi undan uyaladi. Uning atrofidagi burjlari shunday ko'tarilganki, osmon uning ostida qolganday. Arki ham to'qqiz osmondan buyuk, yer yuzidan osmon ko'tarilib turganday, devorlarning kunguralari quyosh kabi tovlanib turadi. Ular malaklar to'dasiga

mehrob bo‘lib xizmat qiladilar. Ulardagi lavhalar koshin bilan ziynatlangan; koshinlari uni yuzta loiuvard osmonday bezatgan Darvozasiga osmonning fili ham sig‘ib ketadi; toqi osmon toqidan andoza olgan. Xandaqi yerning tagiga kirib ketgan, chuqur; qal‘ani yer soqqasidan alohida ayirib turadi. Qal‘a ichidagi qo‘rg‘on osmondek yuksak.

Shaharda yulduzlarcha askarlarning g‘avg‘osi. To‘rt tomon ketgan yo‘l uning bozorlari; u yerda kim bo‘lsa, hamma biron narsaga xaridor. Xaridor qanday narsani olishni o‘yla‘masin, sotuvchilar undan yuz xissa ortig‘ini muhayyo qiladilar. Turlicha mollarining qiymati bilan har bir do‘kon har qanday dengiz va kon qiymatiga tenglasha oladi. Bazzozlar rang-barang kiyim-kechaklarni taxlab qo‘yishgan; ular osmon atlaslari kabi qatma-qat turibdi. Qutichalardagi gavharlar va javharlar osmon va undagi yulduzlarni eslatadi. Bu bozorga kirib qolgan kishi chiqishga yo‘l topa olmay qoladi; aylana berib, kishi butunlay aqlidan adashadi.

Uning Masjidi Jomei yana bir olam; uning toqi alohida bir katta osmon. Shahar o‘zi bir jahon bo‘lsa, unda bu ham bir jahon: ikki jahon biri birining ichida nihon. Uning minbari osmonga zina bo‘la oladi; bu zinaning poyalari Mushtariy sayyorasigacha yetadi. Oy unga jahonni yorituvchi qandilday; osmon kamalagining ko‘rinishi unga mehrobday.

Shaharda bu xil binolar behisob; shahar devoridan chetdagilar bu hisobga kirmaydi. Qayoqqa ko‘z tushmasin, devor bilan to‘silgan. Hammayoqda obodonlik, odamlar o‘ltirishi mumkin bo‘lgan joy bor. Maxallalar tayinli bo‘lishi uchun mahalla ahllari shahar-shaharga bo‘lingan. Bu mahallalarga shaharlarning oti berilgan; shuning uchun Hirotida yuzta shaharning nomi bor.

Hay, hay! Bu Hirot qanaqa shahar bo‘ldi?! Uning bir qismi ikkinchi qismidan ajoyib! Ikki turg‘un osmondan belgi bo‘lgan uning ikki xiyoboni Somonchining yo‘liga o‘xshaydi. Unda mavjud xonaqohlarning hammasi obod; kishi uning yoniga borishga hayiqadi. Unda ushalgan nonning har biri quyoshning gardishi, qaddi xam, osmon esa unga tilanchidir. Bundagi zikr ovozalari falakdan, falak emas, malaklar to‘dasidan ham oshib ketadi. Madrasalarning har bittasi alohida o‘z qadriga ega; ulug‘vorlikda ko‘k madrasasidan ham baland. Ularning nusxasini binokor quruvchilarning yaratuvchi qo‘llari chizgan. U yerdagi mudarrislarining dili ravshan, ruhi pok. Shogirdlari har varaqni ochganda foyda oladilar; ular Atorudga ham saboq bera oladilar.

Madrasa toqlarining kengligiga chegara yo‘q. Ularning gumbazi osmon gumbazini eslatadi. Gumbazining har koshinida quyosh aksi tovlanib; ko‘k gumbazi ichida quyosh yurgandek bo‘ladi. Har tomondagi minoralari shunday balandki, ularni tutam-tutam guldasta deb o‘ylash mumkin. Ularning qubbalariga o‘xshaydilar. Bu qubbalar ularga muqaddas taxt bo‘lib, egilgan osmon ularning qafasidir. Qubbalarning cho‘ziq va yassi ko‘rinishi ularning Ilohiy taxtga ham ustun bo‘la olishiga dalildir. Qubbaning uchi va undagi yarim oy o‘z bayrog‘ini ko‘tarib, Ilohiy taxta va qalamning ma‘nosini zohir etib turadi. Har kecha muazzin pastni sham‘ bilan yoritadi; yulduzlar sham‘ini esa falak yoritadi. Osmonning aylanishi va sustlashishidan qubba etagida kesishuv chizig‘i paydo bo‘lgan.

Har tomoniga oliy darajada masjid qurilgan; uning ziynatini aql hech narsaga taqqoslay olmaydi. Uning buyukligi baland osmonnikicha, osmon emas, Masjidi Aqsonikicha . Uning shamdonlari kaptarlarga xilvat uya; kaptarlar unda Jabraildek o'tiradilar. Bu masjidlarga toat-ibodat qiluvchilar to'planishgan; bujamoat malaklar to'dasini eslatadi. Bunda har kun besh marta cheksiz g'ulg'ula yuz beradi. Bu - g'ulg'ula emas, Muhammad payg'ambarning dabdabasidir.

Bog'larining har biri jannatmisol, har burchagi jannat bog'iga tanbex beradi. Uning biron manzili boshqasiga o'xshamaydi; har manzili ayshu tarab manzilidir. Hamma chamanlar gulu gulzorlik; har chamanning yoi bo'g'in-bo'g'in. Har bo'g'inida yana gulu gulshanlar bor, ular olti burchakligina emas, sakkiz burchakli ham.

Gullarning navlarini nima dey? Shuncha gulki, shuncha gul boiganda ham sanaganingcha bor. Dehqon ko'chatlarni parvarish qilar ekan, shoxiga yuz xil mevani payvand etadi. Har daraxtning yuz xil guli va xususiyati bor; qizig'i shundaki, mevasi ham yuz xil. Saxnidagi bir daraxt yuz xil gul chiqarish bilan birga uning gulining hidi o'n ikki chaqirimga boradi. Qushlari ham yuz xil, kuylashi yoqimli; sabza va gullar ustida yurgani yurgan. Oqar suvlari kuylagandek ovoz beradi, go'yo may idishidan qult-qult may quyilayotganday. U ovoz odamlarni xuddi xursandlikka targ'ib qilayotganday. Bu sadodan bog'ning dimog'i xo'llangan bo'ladi.

Qasrlarining barchasi keng va mustaxkam. Ularga naqsh berishda Chin naqqoshlari qalamlarini sindirgan. Ziynati Chin shoyisining ziynatidek. Naqshini taqdir naqqoshi naqshlagan. Toqiga osmon zinasi narvon. Aylanma kungurasida Zuxal sayyorasi posbonlik qiladi.

Janubiy chegarasida ajoyib bir daryo bor, uni daryo emas, ko'k osmon dengizi desa bo'ladi. U osmon emas, uning har bir ko'prigi ham firuza gumbazlardan boshqacha ko'rinishga ega. Shimoliy chegarasiga qarab ikki soy oqadi. U ikkisidan shahar xurram va serob. Ikkisi ham hayot suvining ta'mini beradi. Jannatdagi to'rt ariq uning oldida uyatda. Bu suvlarning tiniqligi Xizr suvidek. Engil shamoli Isoning (hayotbaxsh) nutqiga o'xshaydi.

Unga tutash katta yerlar bo'lib, undagi har burchak o'zi bir viloyatga teng. Misr va Samarqand unga monand kelolmaydi; har viloyatining o'zi ichiga yuzta Misr va Samarqandni sig'dira oladi. Uni Xudo o'zi ofatlardan asrasin; barcha balolardan omon saqlasin!

U shubhasiz bunday emas edi. Oldin xozir bor narsalarning o'ndan biri ham yo'q edi. Buncha sharafni u shoh insofidan topdi; uning vasfiga aql loldir. Bu g'olib podshoh aqli tiniq, tinib-tinchimas podshohdir. Adolatni o'rganishda Anushirvon unga shogirdidir. Anushirvon unga shogird bo'lishni havas qilib, uning yuz ishidan bittasini o'rgandi, xolos. Adolat yo'liga qadam qo'ygan xolda u adolat bilan islomni o'rganmagan edi . Mamlakatni boshqarishda u yuzta yaxshi qoidaga amal qilgan. Bu qoidalarning hammasi

podshohlik ishida kerakdir. Lekin hammasi qolib, u bitta adolati bilan mangulik topdi va qiyomatga qadar yaxshi ot qoldirdi.

Adolat hamma narsadan yuqori bo‘lib, dindagi yuz qoidadan ham yuksakdir. Butun odamzod orasida dunyoda buning oti ham unikidan yuz xissa ortiq qolsa ajab emas. Odamzod bor ekan, olam bor ekan, olam ichida odamzod yashar ekan, adolat bilan olam yuzini obod qil, yaxshi xulq bilan dunyodagi odamlarni shod qil. Butun odam va odamzod, yo‘q, bu ikki olamgina emas, yana bir olam ham sening hukmingda-ku!

LIX

Bahromning may ta’siridan baxtining ko‘zi uyquga ketib, mamlakatining binosi bu seldan yiqilgani va mazlumlarni faryodidan uyg‘onib, buning chorasini ko‘rgani

Yazdijird jahon mulkini tark etgach, Bahrom maishatga berilib ketdi. G‘aflat bodasi uni mast qilib, mastgina emas, bodaparast qilib qo‘ydi. Shoh mayni ichib, mastlik uyqusiga ketishi bilan boshqa mastlarning mamlakatini xarob etishga boshladi. Ko‘ngli xastalarning ko‘nglini ovlashni o‘ylamay, ishlari faqat dashtda ov qilish edi. Ichkilik ichib, yomonlik qiluvchilar uning mamlakatini yer bilan yakson qilishdi.

Bahrom ov qilib yurib, bir kun adashib qoldi. Shunda u birovning chaylasiga kirib, mehmon bo‘ldi. U chayla emas, xijronning qora kechasidek qorong‘i, zulm-sitam qushlarining tuzog‘iga o‘xshagan, oshiqning ko‘ngul uyidek buzuq, yog‘ochlari o‘qqa o‘xshab har tomondan chiqib turgan joy edi. Bu chaylani zulm o‘qlari teshgani ko‘rinib turar; bir necha mazlumlarni u yerdan boshpana topgan edi. Zamona zulmidan ularning hammasi yalang‘och, zulm qo‘lining shapalog‘idan hammasining qaddi bukilgan edi. Bitta qotgan non bilan suv olib kelib, uy egasi ularga xizmat qila boshladi. Shoh ahvolni ko‘rib, nima gapligini so‘radi.

U:

— Axvol mana shu ko‘rib turganingday, - deb javob berdi. Shoh dedi:

— Bu faqirlik, ojizlik, muhtojlik nimadan? Buning hamma sirlarini ro‘yi rost ayt? U dedi:

— Burun ahvolimiz yaxshi edi. Bizning ahvolimizni zulm xarob qildi. Shoh xalqning ahvolidan xabardor emas. Unga may va kuydan boshqa narsa kerak emas. Uning odamlari tama’ og‘zini keng ochib, mamlakatni yer bilan teng qilishdi.

Shohning ko‘ziga ro‘para bir koshona ko‘rindi, lekin uning har xonasi vayrona edi. Shoh so‘radi:

— Bu vayrona ilgari nima edi? U javob berdi:

— Saroy edi. Atrofi esa bog‘ edi. Unda eskidan-eski daraxtlar, yangi chiqqan gullar o‘sar edi. Ikki tegirmon koriz suvi ham bor edi. Bu ajoyib suv dehqonchilik daromadlari bilan shu joyni kent, hatto shahar qilib yuborgan edi. Endi korizga qarashga kuch

qolmadi. Taqdirning unga ko‘zi tegib, ko‘r bo‘lib qoldi. Suv qurigandan keyin bog‘ ham quridi; gul ham qolmadi: gul u yoqda tursin, uning yafrog‘i ham. Binoni suvash, tuzatishga ham kuch yo‘q; bu ishlarni bajaradigan odamlarning o‘zi ham qolmadi. Bog‘ va saroy - hammasi yer bilan yakson bo‘ldi, zulm, tama’ esa birga yuz bo‘ldi. Zamona zulmi mollarni olgandan keyin, shu yomon ojizlik, shunday bir ahvolga tushib qoldik.

Shoh shu pardaning o‘zidagi o‘rish-arqoqdan ahvolni tushunib, joni o‘rtandi, boshidan tutun ko‘tarildi. G‘am qilichi bag‘rini chok-chok qilib, g‘ussadan o‘lishiga sal qoldi. Mastlik g‘aflatidan uyg‘onib, joni xumor o‘ti bilan yona boshladi. Ayshu ishratdan, xursand-chilikdan ko‘ngli sovib, hamma qilayotganlari xato ekanini tushundi. Zolimlarni yo‘qotishni fikr qilib, adolat qilishni ko‘nglidan o‘tkaza boshladi. Xudoning nomi bilan shu niyatni qilgan edi, shu paytda bir odam xushxabar keltirdi. U dedi:

— Korizni teshib, obi hayotdek pok va sof suv chiqib ketdi. Uy egasi Tangriga shukr qilib, dedi:

— Ayshga berilgan shoh zulmni qo‘yib, adolatni niyat qilgan edi, bundan darxol yaxshi xosiyatlar ko‘rina boshladi.

Shohga bu so‘z ham tanbex bo‘ldi; uzr aytish bilan uni boy qildi-da, u bilan xayrlashdi. Mamlakatga qaytib, adolat ko‘rsatdi; g‘am bilan ezilgan xalqni shod qildi; g‘am bilan ezilgan xalq shod, bu xol mamlakatiga ham tez ta’sir etdi.

G‘oziy podshohimiz, bir nafas yo‘qki, mamlakat va xalq g‘amini yemasin. Shunday ekan, uning mamlakati obod bo‘lsa, ne ajab! Xalqi ham shod ekan, bunga hayron bo‘lmaslik kerak. To abad uning orzulari ushala borsin! Shu xol xasta Navoiyda ham yuz bersin.

Soqiy, yoqimli qadahni olib kel, shohni baland ovoz bilan duo qilib, uni menga tut. Jonim qiynalyapti, birpas uni shod etay, tan uyini shu suv bilan obod etay!

LX - Yigirmanchi Maqolat

Maqsadning o‘talgani haqida; agarchi bu latif so‘zlar majmuasi shunday bir to‘plamki, nozik ma’noli so‘zlardan iborat tuhfar bilan to‘la va nozik ma’noli so‘zlar to‘plami shunday kemaki, foydali injular unda xilma-xildir; lekin tab’ daryosidan soxilga eng oldin kelgani narsalarning eng qimmatlilari bo‘ladi va zexn shabistonidan xam eng oldin jilva zuhur etgan kelinchaklar bo‘ladi, shunga ko‘ra bu to‘plamni saltanat bog‘chasining oldingi guli va xalifalik chamanining qad ko‘targan nozli sarvi bo‘lmish sulton Badiuzzamon bahodir, hayoti davomli bo‘lsin, oyog‘iga nisor qilindi hamda unga nikoxlab berildi, toki bu nasixatlar uning dilida o‘rnashib qolsin va bu javharlarni qulog‘iga ossin

Olamda nimaiki mavjud bo‘lsa, hammasining siri ichida, o‘rtasidadir. Qaerda ularning har birining mohiyati zohir bo‘lsa, uning aslida unga xos xususiyatlar ham yashiringan

bo‘ladi. Quyoshning xosiyati nur berish, qizdirishdir; durning yaxshilari bulutning urug‘laridir. Yagona gavhar ham konning farzandidir; anbarning eng sofi esa dengizning farzandidir. Inson o‘rnini bosadigan insondir; shohniki shoh, xonniki xondir.

Sof ko‘ngul shohni kondek ko‘rgan odam shahzodani bu konning gavhari deb bilsin. Garchi bu konning ichida shohona durlar ko‘p bo‘lsa ham, hammasini parvardigor o‘zi martabada toj egasi qilsin: ularning har biri misoli bir quyosh bo‘lib, osmonni to‘n o‘rnida kiyib yursin.

Lekin ularning ichida yagona bir gavhar bor. U martabada hammasidan yuqoridir. Balki, u xavf-xatarsizlikning sababchisi Jamshiddek qadrli hukmdor Badiuzzamondir. Tabiatining pokizaligi bilan u farishtaning o‘zi. Bu qadar pok sifatlarga ega bo‘lgan odam boshqa yo‘q. Uning asli inson bo‘lsa ham sifatlari farishtaniki; hatto aslini, ham, sifatini ham farishta deyish mumkin. U sof latofatning o‘zidan yaratilgan bo‘lib, turish-turmushi jahon xalqiga Xudoning rahmini namoyish qilishdir.

Sening to‘g‘ringda so‘zlash, maqtash qiyin. Har qanday notiq ham vasfingda gung va lol. Senda shuncha yumshoqlik va ulug‘vorlik borki, menday odamning madhidan orqilishing mumkin. Quyosh odamlarning har qanday vasfidan yuqoridir. Uning nurini inson nima deb maqtashi mumkin?! «Obi hayot odamlarga jon beradi» - deyish obi hayot uchun yetarli ta‘rif emas. Oyni yorug‘, osmonni baland deyish tab‘i baland odamlarga yoqadigan gap emas. Madx bilan seni maqtash mumkin bo‘lmagandan keyin, men boshqa tomondan xizimatingni qilayin.

Xabaring borki, hukmdor shohga ko‘p mahfiy narsalar yaxshi ma‘lumdir. Dunyoda ertaga nima ishlar bo‘lsa, u o‘z fikr qudrati bilan bugun bilib turadi. Ertaga emas, indinga bo‘ladigan ishlar daftarini ham bir-bir o‘qib, u uzoqni, hamma kunlarni biladi. Uning sirli xayolotidagi yuz ming suratlar xotira ko‘zgusida jilva ko‘rsatadi. Shuncha yetukligi bilan u:

— Ko‘nglingga qanday yaxshi ish kelsa, oldimga kelib, birma-bir ayt, yaxshi eshitmagan bo‘lsam, boshqatdan ayt! - degan menga.

Shohgaki so‘zimning e‘tibori bor ekan, senga ham nasihat qilsam o‘rinlidir.

Shuni bilginki, umr vafosizdir, davlat va martaba ham baqosiz. Dunyoda baxt va baxtsizlik tushday bir narsadir. Ko‘zni yumib ochguncha hammasi o‘tib ketadi. Bu dunyoning binosini xarob deb tushiin; unda nima ko‘rinsa, sarob bil. Jumla jahon mutlaq foniidir; mutlaq doimiysini istasang, u Xudoning o‘zidir.

Inson jismi uyining birinchi nusxasini chizgan o‘sha; unga ruh berib, oluvchi ham o‘sha. Olamda inson tirik ekan, unga munosib ish - Xudo bilan bo‘lishdir. Kimki Xudoni eslashdan ogoh emas ekan, bilki, u shoh bo‘lsa ham gadodan pas.dir. Birov gado bo‘lsa ham, lekin Tangrini unutmagan bo‘lsa, ikki janon podshohligi unikidir.

Bu sahifada nimaiki yozilayotgan bo‘lsa, hammasini taqdirning qalami yozmoqda. Oldingda ko‘ngilsiz ko‘p ishlar yuz bersa, nolish qilma, bu Xudodandir. G‘alaba qozonsang, buni bilagixg kuchidan deb bilma; bu g‘alabani g‘alaba beruvchidan deb bil.

Shohligingga e'tibor qilma; Xudoning g'azabiga, Iutfiga e'tibor qil. Ko'rgin, fil mingan qo'shin bir lahzada qaldirg'ochlar hujumi bilan qirilib ketgan. Koshona manzillar yo'q bo'ldi, ularning har birini bitta qush buzdi. Yoki, esla, Zaxxok qanday azoblarni tortdi! Boylikni esa xudo Faridunga nasib etdi. Zaxxokning qaxridan yirtqich sher ham qo'rqardi. Lekin uning boshini sigir sutini ichgan bola oldi.

Xalqingga jism va ruhni sen bermagansan. Ularga zafar aql va imon eshigidan keladi. Ularga ajoyib bu ne'matlar Xudodan bo'ladi. Ularning rizqlariga u seni sababchi qilgan. U seni sababchi qilish bilan baxtiyor etti. Aks xolda odamlarga ulush berishga senga qaerdan ixtiyor bo'lardi. Shunday ekan - ba'zi nodonlar sening farmoningga bo'ysunmas ekanlar, bunga boshliq bo'lishning qonuni bo'lib, hammasiga (o'sha bo'yincha) jazo xavfi bor.

Senga Xudo toju taxtni marhamat qildi, ko'p baxt va iqbol baxsh etdi. Olamni hukmingga bo'ysundirib, xalq qaddini amringga egdi. Sen agar uning shuncha yaxshiligiga shukr qilmasang, Xudo nima amr etgan bo'lsa, uni bajarmasang, g'aflat va mag'rurlik ko'rsatib, buyrug'iga dastyorlik etmasang, uning qaxri kelishi mumkinmi yo yo'qmi? - Ayt! Men bunga javob berguncha, o'zing javob berib qo'ya qol. Uning g'azabining qattiq shamoli kelsa, nima qilasan? Mamlakat uning mamlakatidir. Sen qayoqqa ketasan?

Unga qarshi buzg'unchilik qilib, isyon ko'tarmoqchi bo'lsang ko'tar, agar buni undan yashira olsang. U xolda xalq oldida xijolatlik yuz beradi. Yaratuvchi buni ko'rsa, qanday bo'larkan? O'z ishlaringdagi xalqdan uyalar ekansan, bu Xudoga ma'lum bo'lsa, u vaqtda nima bo'ladi?

Asl maqsadni ko'zlamochi bo'lsang, Muhammadning shariati yo'lini tut. Shoh najot uyidan panoh istar ekan, ushbu yo'l u uyga olib boruvchi asosiy yo'ldir. Agar qalamning qadami satr yo'lidan chetga chiqib ketsa, xat ham egri voziladi. Shariar yo'lini o'zingga shior qil, adolat bilan mamlakatingga quvvat ber. Shoh ishini adolat bilan yurgizsa, adolat uning vayrona mamlakatini ham obod qilib yuboradi. Ba'zan dinsiz odil podshohlar uni obod qiladi-yu, zolim musulmon uni barbod etadi. Shoh adolat bilan davron sursa, uning (u dunyoda) sirot ko'prigidan o'tishi oson bo'ladi. Kim ipning ustida yurishni orzu qilsa, adolati to'g'ri bo'lsa, yuradi. Maqsadga yetish uchun to'g'ri bo'l, adolat bilan ish tut. O'qda ham to'g'rilik bo'lmasa, ucha olmaydi.

«Adl» so'zi uch harf bilan yoziladi. Lekin uning har bittasi o'zgacha mazmunga ega. Uning «ayn»i yondiruvchi quyosh bo'lib, zulmning qora shomini pok qiladi. «Dol»i esa davlat va dinning toji bo'lib, din va davlat ahllari doim unga muhtojdirlar. Oxiridagi «lom»ini hurlarning sochi deb bil; izzat va sharaf qushlariga esa uni tuzoq deb bil. Tojni kiy, quyosh bilan ko'zingni yorit, oxiridagi maxkam ipni qo'lingga tut. Mazlumning shikoyat so'zlari har qancha cho'zilsa ham uzoq umr ko'rishni istasang, malol kelmasdan eshit. Adolat istovchi zulm o'tidan fig'on qilsa, adolating soyasidan unga panoh ber. U soyada uni qayg'uda qo'yma; sham'ning tagini unga qorong'i qilma. Mazlumning so'zi to'g'ri bo'lib chiqdimi, endi zolim o'zingga tegishli odam bo'lsa ham, yuziga borma. Uning nafsni davomli ayshni istadimi, demak, u senga gunoh orttirib, o'z maqsadini xosil etmoqchi bo'lgan. U xazina ustida yotib, ilonning baxralanishini istaydi. Vaholanki

undan zahardan boshqa «baxralanish»ni kutish mumkin emas. Uning orzusini o'ylab, o'zing azob chekma. Tavba qildirib, uni tekshirib tur.

Gunohning xirmoni qancha katta bo'lmasin, ohu pushaymon uni shamolga uchirib yuboradi. Gunoh o'ti qancha qattiq yonmasin, uzr ko'z yoshlarining suvi uni o'chirmay qo'ymaydi. Lutfu karam qancha yoqimli bo'lmasin, qaxru siyosatning ham o'z o'rni bor. Olamdagi hamma odam birday yaxshi emas; har kimning hamma ishi ma'qul bo'la bermaydi. Yaxshi bilan yomonga barobar yaxshilik qilish yomonga ko'p, yaxshiga kam yaxshilik qilish demakdir. Lutfmg shabadasi bilan odamni xursand et. Shu bilan birga jazo tig'ini ham o'tkir tut. Qanchadan-qancha kasallar qand bilan tuzaladi, lekin bir qanchalariga zahargina foyda qiladi. Malham bilan madda ochilmasa, nishtar bilan undagi yiring olib tashlanadi. Zirapcha barmoqning uchi bilan chiqmasa, badan igna vositasida undan qutuladi. Shuning uchun zamon shohi fikr qilib, yaxshiga yaxshi, yomonga yomon bo'lishi kerak. Bu ikkalasini u bir xilda baholasa, mamlakatining ichida qo'zg'olon ko'tariladi.

Birovni tezda ko'tarib yuborma hamda ozgina aybi uchun pastlatib ham qo'yma. Kim gumbazning uchiga chiqmoqchi bo'lsa, chiqish va tushish uchun maxsus zina bor. Kimki zinadan tashqariga qadam qo'ysa, unga yiqilish, ranj, alam xavfi bor. Bola savod chiqarishda xijoga qaramay o'qiydi. Sen uning zeru zabarga e'tibor berishini kuzat. Har kimni odam desang, odam bo'lib chiqa bermaydi; ko'rinishda bir xil bo'lsa ham, fe'lda bir xil emas. Sham' bilan muz sumalagi xuddi ko'chatga o'xshaydi; aslida buning boshog'i o't, uniki suvdir. Kimni o'zingga maxram qilmoqchi bo'lsang, yaxshi sinamasdan uni o'zingga hamdam qilma. Bilmasdan uni yaxshi ko'rib, yaxshi gapirma; bilganingdan keyin esa pushaymon yeb qolma. Tushingda senga pariga o'xshab, hurlardan ortiq bo'lib ko'ringan odam o'ngingda, faxm etsang, shayton bo'lib chiqishi mumkin. Ozgina ayb uchun qattiq azob berma; o'ldirish va jazolashda tezlik qilma. Qatl etish bir oz kechikib bo'lsa, hechqisi yo'q, o'lgandan keyin esa uni so'z bilan tiriltira olmaysan. Suv yuzidagi pufak puflasang yoriladi; shunday ekan, pufak yasash bilan shug'ullanish kerakmi?

Jazolash vaqtida afv etish yaxshi bo'lsa ham, lekin bu ishda farosat ham kerak. Guvohlar bir odamning gunohini isbotlagan esa-da, shariatda yolg'on guvohlik berganlar oz bo'lganmi? Yolg'on gapirishga o'rgangan odam rost gapirsa ham, unga ishonma. Rostgo'y odam hech qachon yolg'on gapirishga intilmaydi; yolg'onga odatlangan qancha urinmasin, rost gapira olmaydi. Tun bilan tong o'zaro mutanosibdir. Tongning boshlanishi yolg'on bo'lsa ham, oxiri to'g'ridir.

Kin va adovat yo'lini tutib, birovning aybi uchun boshqani gunohkor etma. Qo'ychibon bo'lsang, bu nafasda e'tiborli bo'l; har qo'yni o'z oyog'idan os. Xayolingga yaxshi bir buyruq kelsa, uni maslaxatsiz amalga oshirishga oshiqma. Ta'bingdagi zavqing sog'lom ekan, odamlarning gapining tagidagi fasodini bilishga harakat qil. O'z fikringga ko'p ishona berma. Ishonchli kishilar fikridan foydalan. Shoh o'z aytganini qila bersa, fikrli kishilarning og'ziga qulf solgan bo'ladi.

Tavakkal qilmasa yurish sust bo'lsa ham, maslaxatsiz, dabdurustdan tavakkal qilma. Kengash vaqtida baxs yuz bersa, xafa bo'lma. Shu bilan birga juda uzun kengashning ham keragi yo'q.

Mo'ljallangan ishingga kuching yetsa, uni bir nafas ham vaqtdan o'tkazma. Bog'dagi gulning jilvasi sahar vaqtidadir; kech qolsang, uni bolalar terib olgan bo'ladi.

O'z ishingga qancha berilmagin, uni Tangri ishi bilan qo'shib olib bor. Odil nasihatchi beg'araz bo'ladi; bilib qo'y, bunday odamning bahosi yo'q. U xato qilsa, uni do'stlik bilan tuzat. Xato qilmaslik Tangrigagina xos.

Urush kuni dushmanga yuzlanganda qoida bilan oldin saflarni tuz. Jangda xatosiz, aniq hujum qil; bilki, kishining o'limi taqdiriga bog'liq. Ajal shomida kishi uyida yotmaydi; umri bo'lsa go'rga tushib o'ltirmaydi. Alam qilib turganda ikki qadam orqaga yurguncha, harakat qil, olg'a qarab bir qadam bos. Garchi zafar Xudoning marhamatidan bo'lsa ham, harakatni buning mo'tabar sabablaridan deb bil.

Sen sipoh tortib, shunday harakat qilki- xalqning duosi seni o'z panohiga olsin. Shunga intilki, jang yuz berganda xalqning oh shabadasi ko'zingga changni urmasin. O'chli dushmanni mingta o'qi xalqning bir oh o'qichalik yarador qilolmaydi. Jangda begona odamlarni yengsang, buning shukronasiga ularni o'ldirishga harakat qilma.

Bu nomada men nimalarni yozgan bo'lsam, hammasiga shoh ning ishlari men uchun qo'llanma bo'ldi. Agar ishda shohga o'xshash bo'lsang, «Bola otaning ko'rinishidir», - degani bo'ladi. Uning qadami bo'yicha qadam bossang, yo'lda ko'p ranju pushaymonlik ko'rmaysan. Bolani murid, otani esa pir deb bil; har ishida uning buyrug'ining ta'siri bo'ladi. Baxt va qarib yurishni istasang, bu pir oldida hech ayb ish qilma.

LXI

Xoja Muhammad Porsodan haj ahli duo qilishni so'ragani va o'g'li Xoja Abu Nasr (otasi) Xoja Muhammad Porsoning iltimosi bilan duo qilgani

Pok Xoja janoblari Alloh yo'lida «Qudsiya» va «Fasl ul-xitob» degan asarlarini yozganlar. Osmon monand gumbazda u kishining kavushlarining izlari qolgan bo'lib u kishining laqabi «Porso» ekanligi bejiz emas.

Garchi o'zlari asr yagonasi bo'lsalar u kishining o'g'li kimsan - Xoja Abu Nasr edi. Tasavvuf yo'li - faqrda otasi poklarning podshosi - pokiza tabiati bo'lsa, bu pokiza tabiat podshoning o'g'li edi.

Kunlarning birida Muhammad Porso Makkaga boradigan bo'lib qoldi. Xoja Abu Nasr ham shu ishga jazm qildi. Otasi yo'lboshchilik taraddudida bo'lsa o'g'li unga eng yaqin sirdosh maxram bo'ldi. U cho'lda ketayotib, bir qadam bossa, bu ham unga ergashib, izma-iz, qadam-baqadam borardi. Bir necha kun davomida ular choini bosib o'tib, (nihoyat) maqsad manziliga ham yetib bordilar.

Kelgan xalq xaj qilishning asosiy qoidalarini to‘la bajarib, tavof qilish orqali yaxshi-yomon murshid soliklar, hatto kelolmaganlar o‘rnida farishtalar ham oliy maqomlarga erishdilar. (Tasavvuf yo‘lini tutgan) foniylar ham, qolgan amaldorlar ham o‘z tilaklarini bildirishib, Alloh qoshida ularning barcha tilaklari mustajob bo‘ldi.

Xalqning (ko‘nglidagi) iltijolarini ado etish va barcha kelganlarni duo qilishlik uchun shuncha odamlarning ichidan munosib bir kishini izlashar ekan, Xoja Porsoga yozma ishora bo‘ldi. Bu vazifani bajarish Xoja Porso ustida to‘xtar ekan, u esa Xoja Abu Nasrga murojaat qildi va dedi:

— U mendan ustun! Bu yuqori vazifaga menga qaraganda u loyiqroqdir! (Haj) yo‘lida kimning biron raxbari bo‘lmas ekan, har (xil) qo‘lga qarab adashish mumkin. Bu safarda menga biron raxnamo yo‘q edi. Tangri uni menga raxnamo qildi. Oldin mening ishim uni parvarish qilish bo‘lgan edi. Mening tarbiyamga qarab ish tutadigan bo‘ldi. Yo‘l mashaqqatlari meni vaximaga solgan edi. Yo‘l qiyinchiligini (Alloh) unga oson qildi. Yo‘ldagi notinchliklar menga zarar keltirsa, unga bu tariqat yo‘lida rohat va xuzur bag‘ishladi. Men (yo‘l-yo‘lakay) o‘zim uchun, uning uchun tashvish chekkan bo‘lsam, u o‘zini ham, meni ham Allohga topshirib, barcha tashvishlardan xoli bo‘ldi.

U shunday deb, o‘g‘lini ko‘rsatar ekan, unga qarshi uzr aytishga imkoniyat qolmagan edi. Otasi sham‘ singari ko‘zidan yoshlar to‘kib, ichidan yonayotgan (qari) chinordek duoga qo‘lini ochdi, rahmat aytib, odatga ko‘ra kechirishlariga istak bildirdi. Xoja esa ko‘zida yosh bilan omin qildi. Uning so‘nggi duosi shunday bo‘ldi:

— Ey Xudo, seni panoh qilib, uyatga qolgan xolda deyman: «Men qanday tilak bildirish rasmini o‘rniga qo‘ya olmagan bo‘lsam, uning qilgan ominini zoe’ etmasang bo‘lgani!»

Ota deyishga loyiq kishining sa’y-harakati bilan o‘g‘lining ishi shu darajaga yetdi.

Ey Xudo, o‘sha qilgan omin va duolaring hurmati hamda Ota va O‘g‘ilning hurmati! Sen bu ota bilan o‘g‘ilni doim davlat va din taxtida uzoq tutgaysen! Uning boshqa o‘g‘illarini, uning o‘g‘illari buning inilarini ham hurmatga sazovor etgaysen! Butun olam ularning ixtiyorida bo‘lib, olam xalqi ichida shayxu shaxriyor ham shulardir.

Shohni duo qilish bilan so‘z ham tugadi. Endi Navoiyning tilagi sharobdir.

Soqiy, qadahda bodani olib kel, uni menga xoh shoh tutsin, xoh shahzoda, farqi yo‘q. Ertayu kech mast bo‘lay. Qachongacha riyo bilan porso bo‘laman!

LXII

Ojizlik va siniqlik tuprog‘larining sariq rang somoniga peshona terini to‘kib, somonli loy tayyorlab, bu faqirlik kulbasini yuz oh va o‘rtanish bilan suvab tamomlamoq; kiprikning siniq ignasiga ko‘z yoshining uzun ipini o‘tkazib, yuz teshik va tikik bilan yamashni tugallamoq; bunday tuzatuvchilikdan xijolat bo‘lib, uzr hujrasiga kirmoq, bu tikuvchilik uchun uzr so‘rab, xijolat yoqasiga yashirinmoq, Tangrining obodonlik ehsonidan afv maskanini tilamoq va marhamati xazinasidan muruvvat sarposini istamoq

Mendek oshuftahol, shaydoyi odam bu orzuni xayolimga keltirganimda, bir necha kun yashirin ranj chekdim; obi hayot istab, jonimni qiynadim. Kitob yozish uchun qalam yo'nib, qalam uchun qog'ozlarni tayyorladim. Sahifa bo'ylab qalamim naqshlar chizib, ovozini nay ovozidek baland etdi. Nay kuylab qanday avjga chiqsa, mening qalamim o'z kuyini undan ham oshirib yubordi. Nay ovozini eshitib, so'fiylar to'dasi zikrga tushib ketganlari singari, bu qamish qalamim ovozi kesak uylarga, hatto to'qqiz osmon gumbaziga ham yetib bordi, odamzod orasiga g'avg'olar soldi. Malaklar orasida ham shovqinlar ko'tarildi. Odamzod eshitib, dardi oshib, dard bilan yoqasini chok-chok qildi. Malaklar eshitgach, jonsiz bo'lib, yarador bo'lgan qush kabi qanotlari osilib qoldi. Uning kuyidan xush bo'lsa ham, noxush bo'lsa ham, baribir, mamlakat ham, malaklar ham xayajondadir.

Endi zebo yuzli bir gulrux xat va xol bilan naqshlangan va suratlangan ekan, osmon pardozechisi o'z ishini tamomlagach, u o'n to'rt kunlik oydek to'laligi ila namoyon bo'ldi. Shu'lasidan sharqu g'arb yorishib, yeru ko'kka yana to'polon tushdi. Charx kotibining qalami sinib, uni siyoxdonning ostiga tashlab qo'ydi. Osmon xazinachisi oldimga kelib, quyosh bilan birga boshimdan aylana boshladi. Boshimdan sochish uchun joni bilan birga to'qqiz dasturxon yulduzni naqd keltirdi. Malaklar ustidan pullar, naqd durru gavharlarni sochdi. Mening hurmatimni qilib u gard singari yerdan ko'tarildi, boshimdan aylanib, oyog'imni o'pdi.

Oldimga yuzlab boylikni qator qilib, hammasini oyog'im ostiga sochqi etdi. Boshim ustidan konidan keltirgan la'llarni sochdi; oldimga Ummonidan durlarni to'kdi.

Bu hayratda men fikrlab qoldim; hatto bu fikrlashda hayron bo'lib qoldim. Ushbu varaqlarni mening qalamim (peshonamdagi) yozig'lar kabi qoraytirgan ekan, ular bu qadar izzatga arzimaydilar, balki bu izzatning mingdan biriga loyiq emas. Ular, u aytganday, yomon ham emas. Yaxshidirlar, lekin maqtagunday emas. Ma'nosi yaxshi bo'lsa, tarkibi yo'q; ko'rinishi yoqimli bo'lsa, tartibi yo'q.

Ularni yozishga ko'ngul ketgandan keyin o'n bayt ham yozmay, ko'ngul qorong'ilashdi. Chunki boshimda qiladigan ishim ko'p edi. Bosh qashishga ham vaqtim yo'q edi. Osmon varag'i tun qorasini zirnix bilan yuvgan vaqtdan boshlab, har tomonga tong nur sochib, toza supurgi bilan kecha qorong'iligini supura boshladi. Tun o'zining anbar sepilgan lattasini yashirarkan, tong o'zining zarli bayrog'ini tikdi. Bu bayroq endi o'zini yo'qlik mamlakatining bayrog'i deb e'lon qilgunga qadar, shorn qoraga qizil rangni qo'shib, nur harflarini qoraytirgunga qadar, osmon yulduzlarini zohir etib, qora choyshabini durlar bilan bezagunga qadar men shu orada ezilib, xalqning jabru jafosiga giriftor bo'laman. Xalqning yetkazgan azobidan bir dam menga tinchlik yo'q; odamlarning jabridan bir nafas oromim yo'q. Bu xastaning g'amli uyiga (arz bilan) kelgan odamning ketish yodidan butunlay ko'tarilib qoladi. Bir guruhi ketib ulgurmasdan, albatta boshqa ikki guruhi kirib keladi. Ular buzilgan ko'nglimga o't yoqib, ertalabdan-kechgacha jonimni oladilar.

Menga ular shunday ishlarni buyurishadiki, bajarish oson emas; uni bajarishning sira imkoni yo‘q. UZR aytсам, hammalariga qattiq botadi; yaxshi gapirsam, achchiqlari keladi. Ularga osmonlarcha xayru ehson ko‘rsatsang ham, har osmonni ular bir xashakcha ko‘rishadi. Kimning ko‘zini tamagirlik katta qilib ochgan bo‘lsa, bir qatra ham, butun bir daryo ham unga bari birdir. Berganingni olib, yana norozilik ham izhor qiladi. Ko‘p bergan bo‘lsang ham oz deydi. Har biri o‘zicha so‘z so‘zlash ishtiyoqida; o‘zicha so‘z so‘zlash bilan birga yuzta niyati bor. Birovning Rustamcha kuchi, Hotami Toyicha himmati, qo‘lida Qorunning boyligicha boyligi bo‘lsa ham ularni rozi qilish qiyin.

Menda bu narsalarning birontasi yo‘q. Zaiflik uyida dard bilan hamnafasman. Shuncha g‘amu mehnatim bo‘la turib, men ularga extiyot bilan savol-javob qilaman. Tabiiy kasalligimning o‘zi ham bir sari, ular bilan muomala qilish ham bir sari bo‘lib, kuni bilan tomog‘im qurigan qurigan. Kechasi esa uyqum qochib, farog‘atsizman. Kunduzi bo‘lsa yana ahvol shu; kech kirdi deguncha, yana o‘sha xol.

Kimningki vaqti shu xilda tang bo‘lgach, yaxshi she‘r yozishga uning qachon imkoni bo‘ladi? Bu yaratgan nazmim eng sof dur darajasida bo‘lmasa, men bu yozganim uchun kechirim so‘rashga haqliman. Vaqtimning iplari qisqa bo‘lib, men uni ko‘nglim xohlagandek uza olmadim. U shu xilda yaratilgandan keyin unga ortiqcha martabajperdan bo‘ladi. U qanday qilib el orasiga xoy-xuy soladi-yu, qanday qilib hamma tomonga uzundan-uzoq dovruq‘i ketadi!

Menga yetarli imkon bo‘lganda, bir kecha-kunduz davomida bir-ikki nafas mehnatdan qutulib, dam olib, ko‘nglimdagidek osoyish topganimda, xilvat bir go‘shada o‘ltirib, ta‘bim faqat fikrlash bilan band bo‘lganda, durdona nazm yaratish bilangina shug‘ullanib, xayol dengizida g‘avvoslik qilganimda, unda yurganimcha yurib, u dengizdan xohlaganimcha olganimda edi, bu sohani tushungan odamlar undan nazm degani qanday bo‘lishi kerakligini bilib olgan bo‘lishardi. Hayotda eng muxim bir narsadan-ku, cho‘ntak quruq qolgan edi; ijod sohasidagi orzu amalga oshmasa, aybi yo‘q.

Shu xilda men bu navoni kuylab turarkanman, bir pok fikrli oqil nogah menga dedi:

— Ey qalami ojizlik siyoxiga botirilib, insof xatiga boshini qo‘ygan odam! Sening zaifligingga Xudoning o‘zi quvvat beradi. Insofing ko‘rinishlariga yuz ofarinlar bo‘lsin. Sen bayon qilib bitgan narsa shuni ko‘rsatadiki, sen bundan ham yaxshi yoza olasan. O‘zing aytgandek yuqori qilib, istaganingdek yoqimli etib yozganningda, unga bozor bundan ham katta, butun olam unga xaridor bo‘lgan bo‘lur edi! Shunday bo‘lsa ham, u jahon bo‘ylab savdoda; ovozasi butun borliqni to‘ldirgan. Bu jahonning bezagi undan, dengiz va kondagi gavharlar ziynati ham undan. Shohning otidan u sharofat topdi; chunki saxovat quyoshi ham Xudoning soyasi bo‘lmish podshoh oti tufayli yuz beradi. Uning asl zoti sharofat dengizini tashkil etgan bo‘lib, bu dengizdagi gavhar esa uning nomidir.

— Ey nomiga adolat tangasi zarb qilingan, zotiga hukmdorlik xutbasi o‘qilgan shoh! Sendan uyalib, osmon xalqa shakliga kirdi; sening noming quyoshning uzugiga bitilgan. Sening madxingni yozish uchun men kimman?! Bu - bir zarra osmondan joy olgani bilan tengdir. Qatra o‘zining qatralik darajasini bilishi kerak. U o‘z borligini dengiz bilan teng

tutmasligi lozim. Biror ishni bajarish kimningdir taqdirida bor ekan, unga kirishmasdan boshqa iloji yo‘q. O‘tga parvona o‘zini devonavor urmasdan tura olmaydi-ku! Telbaning ham bolalar otgan toshdan yarador bo‘lmasligining chorasi yo‘q-ku.

Mening hissamga she‘r yozish tushgandan buyon jonim o‘sha o‘t, o‘sha toshdan qiynalganday qiynaladi. Men u bilan shug‘ullanib, na foyda ko‘raman, na uni tark eta olaman. Goho xayolimga shunday fikr keladi: umrni qiynovchi bu bir qancha dag‘dag‘a she‘r deb atalib, uni yozishdan foyda yo‘qdir: uni ko‘p yozish - ziyondan boshqa narsa emas. Kimki birg‘azalni chiroyli qilib yozsa, uni yortushunadi, ta‘b egasi tushunadi, xolos. She‘rdagi chin boshdan-oyoq bema‘nilik bo‘lib, qizig‘i shuki, uning yaxshisi yolg‘on hisoblanadi. Kinga umrida u bilan shug‘ullanish yuz bergan bo‘lsa, u ming yil yashagan esa-da, umri zoe ketgan bo‘ladi.

Juda soz bo‘lardiki, faqirlik qadamini bosib, fano ko‘chasida faqirlik jomini ko‘tarib ichib, bu dunyo ishlariga oz mayl qilsam, u dunyoning uzun yo‘lini yaxshi tutsam. U yo‘lda sharbat ichishni istarkanman, yuragimning qoni menga sharbat bo‘lsa, farog‘at topishim uchun pul kerak ekan, tanimdagi yara-chaqalar tanga bo‘lsa; ustimdagi changlar baxtiyorlik kiyimi, ikki oyog‘im sayr etishim uchun yo‘lovchi bo‘lsa; soya uchun chodir qidirib o‘ltirmasam, otimni hech qaerga bog‘lamay yo‘rg‘alatib ketaversam; bu sayrda har bir qadamim yuz yog‘ochga teng bo‘lsa, boshimdagi to‘zg‘igan sochlarim menga sharaf toji bo‘lsa; yalang oyog‘im ostidagi tikonlar faqirlik zanjirimga mix bo‘lib xizmat qilsa; boshimga tekkan har toshdan yoriqlar paydo bo‘lib, xursandchiligim boshimning o‘sha joyidan chiqib tursa; qonli ko‘z yoshlarimning shohona durlari barcha fano qushlariga don bo‘lsa; u qushlar shu don bilan aylanishib, jismidagi ipdan unga ilinsa; g‘am xanjari ko‘ksimni yorib, jismim uyidan dard ahliga muqaddas joy tayyorlasa; yurgan sari oyoqlarim qabarib, qadamimga bu qabariqlardan yuzlab tiniq gavharlar sochilsa; yoki yo‘l bo‘ylab to‘kilgan ko‘z yoshlarim qonli oyog‘imning tagiga dur bo‘lib yopishsa; yaralarimdan oqqan qonlar qatra-qatra bo‘lib, dard va balo dashtlarini lolazor qilsa; ohim o‘tining uchqunlari charx urib, yaprog‘ini yel sovurgan lolalarning yaprog‘i o‘rniga har uchquni yaprog‘, o‘chgan qurumlari esa unga dog‘ bo‘lsa; azob-uqubatdan jismim charchab, yo‘lda bir nafas dam olishni istab qolsam, y‘l ustidagi biton tog‘ etagini topib, ustimga osmon etagini yopsam-da, uyquga bosh qo‘ymoqchi bo‘lganimda biron qoya tosh menga qattiq bolish bo‘lsa-da, yer yuzidagi tuprog‘ to‘shagim bo‘lib, gavdam unga soyadek cho‘zilsa; yurishdan tolga ikkita oyog‘imni Farhod bilan Majnun qo‘yniga olsa, chunki qalbimda ularning ishqining yuztasi; buzilgan ko‘nglumda ularnikidan ming xissa ortiq dard bo‘lsa ham, men birovga buni fosh etmadim, nola chekib, visol talashmadim; ikkalasi ham bu xolimni ko‘rib hayron qolishsa: o‘zlarining ishqidan esa xijolat bo‘lishsa; ishqda ustun ekanimni tushunib, unisi ham, bunisi ham menga tan berishsa; ishq mening martabamni shunday yuksak, ishqning dardi ko‘nglumni shu qadar keng qilib, yer bilan osmon menga barobar bo‘lib, osmonning ochiq gulshani esa zindon bo‘lib qolsa; himmatim shunday avjga chiqqanda, etagimni qoqsam: uning changlarini malaklar ko‘zlariga surtishsa; (orzu qilganimni) ko‘z bilan ko‘ra olish kechasi kelganda, malaklar qushlarga aylanib qolsa; qushlar ham emas, har tomonda uchgan ko‘rshapalaklarga aylansa; yulduzlar va osmon esa (oddiy) ko‘knori va uning urug‘lariga

o'xshab qolsa, dedim-da, ibrat ko'zini keng ochdim: bor ham bir, yo'q ham; boru yo'qni teng ko'rdim. Borlik va yo'qlikdan men xuddi Sayyid Hasan Ardasherdek o'tishni istadim. Ko'nglim shunday yuksak maqomni orzu qildi. Lekin nafsga esa (bu dunyo) lazzatlari orzu bo'ldi. Himmat shodlik yeri -jannatga qarab uchib ketdi; nafs esa meni jaxannam chohiga sudradi. Nafsning yuzi malaknikiga o'xshasa ham, o'zi yashirin; unda dev bilan shayton ikkalasi birlashib, juft bo'lgan. Ikkalasi juft bo'lib qo'ya qolmasdan, har nafasda o'zlaridaqalarning yuztasini tug'dirib turadi. Kimki ichdan pishgan bo'lsa, dev bilan shayton jahon ichida jahon turgandek bo'ladi. Ichida yuz makr va xiyla boshlansa, shuncha shayton va devi fitna ko'taradi. Ular menga qancha istaklarni ravo ko'rishmasin, qizig'i shuki, hammasi o'zimda bor.

Xudo haqi, ey ko'ngul, insof qil; dindan faqat nafsgina chiqarishi mumkin. Bu nafsning qo'lida men afgorman, shuncha balolarga giriftorman. Zohiran vaqtimning o'tishi yomondan-yomon; ichki ahvolim esa undan ham battar. Qayg'uli dilimni eslab yig'lar ekanman, ko'nglumning o'zi ham faryodimdan xabar olmaydi. Faraz qilaylik, ko'z yoshimdan sof dengiz yasab, ko'ksimni teshib undan kema qilsam ham, gavdam kemadek suza olmaydi. Chunki mening langarim gunoh tog'idandir. Tashqi ko'rinishimdan odamga o'xshayman; jismimning surati ham inson sifatida. Mazmunga kelganda odamgarchilikdan yiroqman. Odamgarchilik bilan mening o'rtamda ming yillik xijron bor.

Lekin sofdil odamlar bir yerga yig'ilganda esa o'zimni sham'dek ravshan va to'g'ri ko'rsataman. Ko'nglumda yuzta ilon bir-biriga chirmashib yotibdi; notinchlik shamolidan qo'zg'olon ko'tarishyapti. Men shundaymanki, «Men!» demaganim yaxshiroq; yaxshilar men -yomondan uzoq bo'lsani durust. Ichim-n tashim zulmatda; qiziqki, ko'nglum ham shuni tilaydi.

Shunday ekan, odamlardan kim meni avliyo deb, toat va ibodatga berilgan deb tushunardi? Hammalari meni g'amgin oshiq deb, ko'ngli, ko'zi esa pok deb ataydilar. Qattiq harakat qilib, yig'idan ko'zimni tiya olaman. Ammo ish ko'ngulni qo'lga olishga kelganda nima qilishim mumkin? Xudo o'zi karam qilib, bu ishlarda qo'limdan ushlamasa, oh, mening xolimga yuz marta oh!

Hayotim davrini eslar ekanman, uyatga qolmaydigan bir ish qilganimni eslolmayman. Barcha ishim qalamni qora qilish, uchi bilan xat yozish bo'ldi. Qalam tilimdan ham xiraroq bo'lib, yozgan xatlarim yuzimdan ham qoraroq bo'ldi. Ikkisi ham Xudoning rahmat dengiziga tushmasa, boshqa qaerda ularning qorasi ketishi mumkin?

Ey Tangri, agar so'zim cho'zilgan bo'lsa, qilgan gunohim bundan ham ko'pdir. Bu yozganim yaxshi bo'lsa, so'roq vaqtida rahm et; yomon bo'lsa, demak, o'zimning ham boshdan-oyog'im yomon. Yomon narsamni, rahm etib, yaxshi qil, yaxshi bo'lsa uni qabul ayla. Unga boqqan el ko'ziga ham jilva berib, uni yaxshi ko'rsat; xalqning ko'ngliga uni yoqimli et. Gunohim har qancha qavatma-qavat bo'lsa ham, sening

rahmating oldida ular yo‘qdaydir. Yaxshiligim kamligidan men qancha qo‘rqsam, sen karam qilgin, chunki sen saxiysan.

LXIII

Oyog‘i-toyib ketib kosadagi oshni shohning kosadek boshiga to‘kib yuborgan va olijanob shoh oldida o‘z oshini pishirgan bir qul hikoyasi

Saxiy bir podshoh bor edi. Saxiyligidan xalqi uni hurmat qilar edi. Uning bir quli bor edi, xizmat darajasi bakovullik edi.

Kunlardan bir kuni uning bazmida ovqat vaqtida, podshohning ham ishtaxasi yaxshi bo‘lib turganda, falokat bosib, falokat uning oyog‘iga tosh urdi: issiq oshni podshohning boshiga to‘kib yubordi. Odamlar:

— Podshoh endi uni o‘ldiradi. Gunohiga loyiq jazo shudir! - deyishdi.

Shoh esa qulning xafaligini ko‘rib, kechirdi ham ozod qilib yubordi. Vazir dedi:

— Ey saxiylukda beg‘araz shoh, unga tig‘dan boshqa narsa loyiq emas edi-ku? Shoh esa zavq qilib, lutf bilan dedi:

— Xijolat o‘zi uni o‘ldirib bo‘ldi. Hech kim o‘lgan o‘likni boshqatdan o‘ldirmagan; boshiga esajazo tig‘in tortmagan. Xalq ichida kim eng gunohkor bo‘lsa, o‘sha afv va inoya’tga eng ko‘p sazovordir.

Ey Xudo, shunday saxiy shohlarning yuz mingi eshiging yo‘lagining tuprog‘idirlar. Mening. gunohim har qancha ko‘p bo‘lganda ham, shukrki, sendek mening Xudoyim bor. Xijolat torta berib, jonim qolmadi. Menga ehson qilsang o‘rinlidir. Men garchi lutfu karamingga loyiq bo‘lmasam ham, lekin ulardan butunlay noumid ham emasman.

Menga sendan ehson so‘rashni kim qo‘yibdi? Yehsoning bir dengiz bo‘lsa, uning bir qatrasi menga yetarli.

Shukrki, ehsoning madadkor bo‘lib, daftarim o‘zining oxirgi varaqlarini ham topdi. Aslida yaxshilarning hayratlanganini ko‘rib, nomini «Hayrat ul-abror» deb qo‘ydim. Yozilish tarixining ma‘nosi chiroyli bo‘lib, u sakkiz yuz sakson sakkizinchi yil edi .

Kim o‘qisa yoki ko‘chirib yozsa, duo bilan ruhimni shod qilsa, Tangri ishini murod-maqsadiga olib borib, ruhini jannatda shod etsin!

Endi, Navoiy, shukrona mayini ich; qancha to‘la bo‘lsa, hammasini ich!